

27392

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA UYGULANAN EKONOMİ
POLİTİKALARININ İÇ VE DIŞ DİNAMİKLERİ
(1923-1938)**

Mehmet BULUT

Danışman: Prof. Dr. Tevfik PEKİN

İZMİR

1994

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün/...../1994 tarih vesayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliğinin.....maddesine göre, İktisat Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Mehmet BULUT'un "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Uygulanan Ekonomi Politikalarının İç ve Dış Dinamikleri (1923-1938)" konulu tezi incelenmiş ve aday/...../1994 tarihinde, saat 'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra, dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerek tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin olduğuna oy ile karar verildi.

BAŞKAN

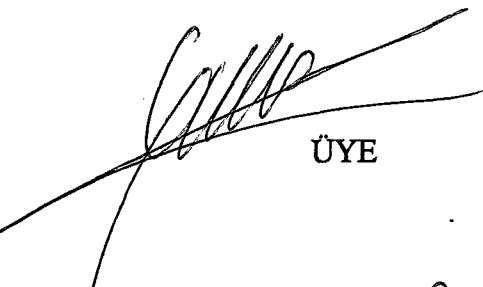

ÜYE

Doc. Dr. Seyfullah Çelik

ÜYE

of. Dr. M. Sadık Açar

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Uygulanan Ekonomi Politikalarının İç ve Dış Dinamikleri (1923-1938)" adlı çalışmamın tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

3.1.8/1994

Mehmet BULUT

ÖZET

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, 1923-1938 döneminde, Türkiye'de uygulanan ekonomi politikalarının iç ve dış dinamikleriyle ilgili olan bu çalışmanın Birinci Bölümünde; Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik yapısı üzerinde durulmuştur. Siyasal yapı incelenirken önce Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki siyasal yapının belirgin özellikleri vurgulanmaya çalışılmıştır. Sonra da, Cumhuriyet'in kuruluşuyla ortaya çıkan yeni siyasal yapı anlatılmıştır. Burada, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet rejimine geçilirken siyasal yapıda ortaya çıkan belirgin farklılıklar üzerinde durulmuştur.

Birinci Bölümün ikinci kısmında ise Cumhuriyet'in kuruluşu sırasında ekonomik yapının belirgin özellikleri ve durumu anlatılmıştır. Bu kısımda Osmanlı Devleti son dönemindeki yönetici ve aydınlar arasında ortaya çıkan ekonomik düşünce ve yaklaşımlar üzerinde durulmuştur. Birinci Bölümde son olarak Osmanlı Devleti'nin tarihe karışmasıyla yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Osmanlı'dan kalan ekonomik miras çeşitli sektör ve üretim kesimleri itibarıyla betimlenmeye çalışılmıştır.

İkinci Bölümde ise 1923-1938 yılları arasında dünya genelinde ve Türkiye'de ortaya çıkan ekonomik değişim ve yaklaşımlar anlatılmış, bir anlamda ilgili dönemde Türkiye'de uygulanan ekonomik politikaların gerekçelerini oluşturan iç ve dış dinamikler belirtilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ilgili dönemdeki gelişmeler, önce 1923-1929 yılları, sonra da 1930-1938 yılları olmak üzere iki kısımda incelenmiştir.

Üçüncü ve son bölümde de Cumhuriyet'in kuruluşundan İkinci Dünya Savaşına kadar ekonomide izlenen gelişmeler üzerinde durulmuştur. Bu bölümde ilgili dönemde uygulanan ekonomik politikalar; Devlet-Ekonomi İlişkileri, Para Politikası, Banka-Kredi Politikası ve Vergi Politikası ana başlıkları altında incelendikten sonra, uygulanan bu ekonomik politikalar sonucu ekonomide ortaya çıkan gelişmeler çeşitli üretim sektör ve kesimleri itibarıyla betimlenmeye çalışılmıştır.

ÖNSÖZ

Yakın dönem Türk-İktisat Tarihi ile ilgili olan bu çalışmada, Cumhuriyet'in kuruluşundan İkinci Dünya Savaşına kadar Türkiye'de uygulanan ekonomik politikaların iç ve dış dinamikleri incelenirken, aynı zamanda 1923'ten 1938'e gelindiğinde ekonomik yapıda ortaya çıkan değişimleri görme olanağını da sağlamaktadır. Türkiye'de 1923-1938 döneminde uygulanan ekonomik politikalarla yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ekonomik temelleri atılmıştır.1923-1938 döneminin incelenmesi, Türkiye'nin son yüzyıldaki ekonomik tarihini daha tutarlı bir şekilde değerlendirebilmek için de gereklidir.

Akademik hayatımızın ilk yıllarında, Türk İktisat Tarihi ile ilgili olan bu çalışmanın ortaya çıkmasında birçok kişinin katkısı olmuştur. Ancak bu çalışma yapılırken bana birçok güçlüğü kolaylaştıran ve benim için zamanının önemli bir bölümünü ayıran değerli hocam Prof. Dr. Tefik Pekin'in katkısı saygıyla anılmaya değer niteliktedir. Bu nedenle kendilerine teşekkürü zevkli bir borç bilirim.

Mehmet BULUT

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KISALTMALAR.....	IX
TABLO DİZİNİ	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN KURULUŞU SIRASINDA TÜRKİYE'NİN SİYASAL VE EKONOMİK YAPISI

I- SİYASAL YAPININ BELİRGİN ÖZELLİKLERİ.....	4
A-Cumhuriyet Öncesi Siyasal Yapının Belirgin Özellikleri.....	4
B-Cumhuriyet'in Siyasal Yapısı	11
II- EKONOMİK YAPININ BELİRGİN ÖZELLİKLERİ VE DURUMU.....	15
A- Milli Gelir ve İstihdam	19
B- Tarım.....	22
C- Sanayi.....	26
D- Bankacılık.....	29
E- Ulaştırma	31
F- Devlet Maliyesi.....	32
G- Dış Ticaret.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DEKİ EKONOMİK DEĞİŞİM VE YAKLAŞIMLAR

I- DIŞ DÜNYA'DAKİ EKONOMİK DEĞİŞİM VE YAKLAŞIMLAR.....	39
A- 1923-1929 Yılları.....	42
B- 1930-1938 Yılları.....	47

II- TÜRKİYE'DEKİ EKONOMİK DEĞİŞİM VE YAKLAŞIMLAR..... 52

A- Savaş Sonrası 1923-1929 Yılları..... 52

- 1-Türkiye İktisat Kongresi ve İzlenecek Ekonomik
Politika İlkelerinin Belirlenmesi 53
- 2- Lozan Antlaşmasının Ekonomik Sonuçları 56
- 3- Yeni Kurumsal Düzenlemeler 58

B- Büyük Ekonomik Depresyon 1930-1938 Yılları 60

- 1- Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye Ekonomisine
Etkileri ve Buhran'a Karşı Alınan Önlemler 61
- 2- Devletçiliğe Geçiş Nedenleri 65
- a- İç Nedenler..... 65
- b- Dış Nedenler..... 66
- 3- Devletçiliğin Temel Özellikleri ve Uygulama..... 67
- a- Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1933-1938) 69
- b- İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1943)..... 72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**CUMHURİYET'İN KURULUŞUNDAN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA
KADAR EKONOMİDE İZLENEN GELİŞMELER**

I- UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI 73

- A- Devlet-Ekonomi İlişkileri 73
- B- Para Politikası 81
- C- Banka-Kredi Politikası 84
- D- Vergi Politikası 87

II- ELDE EDİLEN SONUÇLAR..... 90

- A- Milli Gelir ve İstihdam 91
- B- Tarım..... 93
- C- Sanayi..... 98

D- Bankacılık.....	103
E- Ulaştırma	105
F- Devlet Maliyesi.....	109
G- Dış Ticaret.....	111
ÖZET VE SONUÇ.....	113
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	117

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.İ.T.İ.A.	: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
Bak.	: Bakınız
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
Haz.	: Hazırlayan
İbid	: Bundan önce adı geçen eser
İ.İ.T.İ.A.	: İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İ.Ü.İ.F.	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
s.	: Sayfa
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Yay.	: Yayını

TABLO DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa
Tablo 1	Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Ulusal Gelir	20
Tablo 2	Birinci Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrasında Hayvan Varlığı	24
Tablo 3	1921 Sanayi Sayımına Göre Anadolu Sanayii	27
Tablo 4	1923-24 Yıllarında Türkiye Cumhuriyeti Sınırları İçindeki Yabancı Şirketler	28
Tablo 5	Cumhuriyet'in Devraldığı Demiryolları ve İmtiyaz Sahibi Şirketin Ülkesi.....	31
Tablo 6	Osmanlı Dış Borçlarının Oransal Dağılımı (Ülkelere Göre)	33
Tablo 7	Osmanlı İhracatının Ülkelere Göre Dağılımı.....	35
Tablo 8	Osmanlı İthalatının Ülkelere Göre Dağılımı.....	35
Tablo 9	1923 ve 1924 Yılları Dış Ticareti	36
Tablo 10	1931-1938 Yılları Arasında Fiilen Tedavül Eden Para Miktarı.....	82
Tablo 11	Atatürk Dönemindeki Türk Lirasının İngiliz Sterlinine Göre Değeri..	83
Tablo 12	1924-1938 Döneminde Mevduat ve Kredi	86
Tablo 13	Üretim Kesimlerine Göre Ulusal Gelir (1923-1938)	92
Tablo 14	Bitki Üretimi (1927).....	94
Tablo 15	Zıraat Bankası Kredileri (1923-1938)	97
Tablo 16	1927 Sayımı Sonuçları.....	100
Tablo 17	Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Yararlanan Kuruluşlar.....	101
Tablo 18	Sanayi Sektörü Katma Değeri (1923-1938)	102
Tablo 19	Banka Kredilerinin Sektörlere Göre Dağılımı.....	104
Tablo 20	Yıllar İtibariyle Deniz Araçları Türleri (1923-1940)	107
Tablo 21	Türkiye'de (1923-1940) Döneminde Yapılan Demiryolları	108
Tablo 22	Devlet Bütçesinin Gelir-Gider Dengesi (1923-1938)	110
Tablo 23	1923-1938 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti.....	111

GİRİŞ

Son yıllarda Türk-İktisat tarihi araştırmaları alanındaki çalışmaların arttığı söylenebilir. Cumhuriyet dönemi iktisat tarihi araştırmalarının geçmiş ile bu gün arasında karşılaştırma yapma olanağını vermesi açısından faydası yadsınamaz. Özellikle 1923-1938 yılları arasındaki dönemin incelenmesi sonraki yıllarda ortaya çıkan ekonomik gelişmenin anlaşılması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Belki daha da önemlisi Cumhuriyet Türkiye' sinin Osmanlı'dan devraldığı ekonomik yapının belirlenmesi ve eldeki olanaklarla uygulanan ekonomi politikası sonucu bu günkü ağdaş Türkiye için ne gibi temellerin atıldığının bilinmesidir. Bu açıdan Mustafa Kemal Atatürk döneminin ekonomik politikasının belirlenmesi ve uygulanmasında etkili olan i ve dış dinamiklerin araştırılması dönemin daha açık bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Türkiye' de bugünlerde devam eden kamu iktisadi teşebbüslerinin (KİT) zelleştirilmesi tartışmaları açısından da, 1923-1938 yılları arasında uygulanan ekonomi politikalarının i ve dış etkenlerinin ortaya konması ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü KİT' lerin temelleri, incelenen 1923-1938 yılları arasında atılmıştır. KİT' leri doğuran ekonomi politikası tercihinin yapılmasında etkili olan i ve dış ekonomik ve siyasal koşulların araştırılması da konunun günümüz açısından önemini ortaya çıkarmaktadır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında (1923-1938) uygulanan ekonomi politikalarının i ve dış dinamikleri incelenirken, böyle bir çalışmada öncelikle Cumhuriyet'in kuruluşu sırasındaki ekonomik ve siyasal yapıyı belirlemek gerekmektedir. Ekonomik politikaların oluşturulması ve uygulanmasında siyasal karar organlarının etkileri çok açıktır. Bu nedenle çalışmanın Birinci Bölümünde önce bu ilk yıllardaki siyasal ve ekonomik yapının belirgin özellikleri üzerinde durulacaktır. Burada ilgili yılların siyasal ve ekonomik yapısı anlatılırken, öncelikle Osmanlı Devleti'nin son döneminde bu yapıların belirgin özellikleri üzerinde durulmuştur. Çünkü sosyal alanlardaki olayları bıçak gibi kesmek olanaklı olamamakta, belli bir süreklilik göze çarpmaktadır. Ekonomi ve siyaset de birbirinden ayrılamayan iki sosyal alandır. Yine incelediğimiz dönemde özellikle 1929'a kadar uygulanan ekonomik politikalarda 1908'den sonra uygulanan "Milli İktisat" politikalarının etkileri belirgin bir biçimde görüldüğünden, bu alanda, Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki gelişmeler özetlenmeye çalışılmıştır. Böylece bu ilk yılların geçen dönemden süregelen etkileri belirlendikten sonra, Cumhuriyet'in kurulduğu 1923'deki ekonomik ve siyasal yapı betimlenmeye çalışılmıştır.

İkinci Bölümde ise 1923-1938 yılları arasında dünya genelinde ve Türkiye'de ortaya çıkan ekonomik değişim ve yaklaşımlar üzerinde durulacaktır. Bu dönemde uygulanan politikaların bir anlamda gerekçelerini oluşturan iç ve dış gelişmeler, konunun amacını taşımayacak ölçüde incelenecektir. Ancak Türkiye'deki iç ekonomik gelişmeler incelenirken ilgili dönemde ekonominin çeşitli üretim sektör ve kesimlerinde ortaya çıkan gelişmelerin de bu bölümde incelenmesi düşünülebilirdi. Fakat biz ekonomide 1923-1938 yılları arasında meydana gelen gelişmeyi, bu yıllarda uygulanan ekonomi politikalarını Üçüncü Bölümde değerlendikten sonra, "Elde Edilen Sonuçlar" başlığı altında incelemeyi daha tutarlı buluyoruz. Bu nedenle ilgili dönemde ekonominin sektör ve kesimleri arasındaki gelişmeler Üçüncü Bölümün son kısmında betimlenmeye çalışılmıştır.

İkinci Bölümde 1923-1938 döneminde ortaya çıkan iç ve dış ekonomik değişim ve yaklaşımlar, 1923-1929 ve 1930-1938 yılları olmak üzere iki dönemde incelenmektedir. İki dönemde incelenmesinin nedeni; Türkiye'de 1923-1929 dönemiyle 1930-1938 dönemi arasında uygulanan ekonomik politikaların nitelik açısından farklı olmasıdır. Zaten uygulanan politikaları belirleyen iç ve dış etkenler üzerinde durulduğundan farklı iki dönem olarak incelenmesi tutarlılık açısından gereklidir. Ancak burada baz yılı olarak neden 1929 yılının alındığı, sorusu akla gelebilir. İlgili dönem 1923-1930, 1931-1938 ya da 1923-1931, 1932-1938 olarak incelenemez miydi? Bu ayrımların herhangi birisi olabilirdi. Fakat 1929 yılında meydana gelen Dünya Ekonomik Krizi'nin etkileriyle dünya genelinde geleneksel "klasik iktisat" yaklaşımlarının ekonomi politikaları açısından "liberalizm"den "müdahaleci"liğe kayması çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Buna ek olarak Türkiye'nin 1924 yılında Lozan'da kabul ettiği dış ticaret rejiminin 1929'da yürürlükten kalkması, ekonomi politikaları açısından ortaya çıkan sonuçlar da dikkate alındığında, ilgili yılın baz yılı olarak alınmasında etkili olmuştur.

Üçüncü Bölümde de; ilgili dönemde ortaya çıkan iç ve dış gelişmeler, ülkenin ekonomik, siyasal, sosyal v.b. koşulları ve yönetici kadronun düşünceleri sonucunda uygulanan ekonomik politikalar incelenmektedir. İlgili bölümde öncelikle incelenen dönemdeki devlet-ekonomi ilişkileri tartışılmakta, sonra da uygulanan ekonomi politikaları: para politikası, banka-kredi politikası ve vergi politikası ana başlıkları altında incelenmektedir. Bölümün son kısmında ise uygulanan ekonomi politikaları sonucunda "Elde Edilen Sonuçlar" betimlenmeye çalışılmaktadır.

Bu çalışmada, ele aldığımız dönemle ilgili olarak yapılan çalışmalara öncelikle başvurulmuştur. Genel bir literatür taraması yapılmış ancak bu literatürün önemli bir bölümünden yararlanılamamıştır. Ulaşılabilen birincil kaynaklara öncelikle başvurulmuş, ancak olanak bulunmayan durumlarda ikinci ve üçüncü el kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu arada dönemle ve konuyla ilgili çalışmalar yapmış bazı bilim adamlarının da karşılıklı görüşmeler sonucu, konuyla ilgili düşünce ve yaklaşımlarından yararlanılmıştır.

Bu çalışmanın niteliğinin tarihsel ve betimleyici olduğu söylenebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN KURULUŞU SIRASINDA TÜRKİYE'NİN SİYASAL VE EKONOMİK YAPISI

Osmanlı Devleti'nin yıkılışa doğru gittiğinin anlaşılmasıyla bu yıkılışın ekonomik nedenlere dayandığı düşüncesi aynı dönemde ortaya çıkmıştır. İlk Osmanlı İslahat Layihalarında bile devlet düzeninin bozulması tımar sisteminin artık çalışmadığına bağlanmaktadır.¹ Devletin çöküşünde ekonomik nedenlerin önemi kadar siyasal etkenlerin de önemli olduğu açıktır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle, yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 1923-1938 yılları arasında uygulanan ekonomi politikalarını incelerken, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki ekonomik ve siyasal yapısını belirlemek gerekmektedir.

I- SİYASAL YAPININ BELİRGİN ÖZELLİKLERİ

Siyasal yapıyı ² (political structure) incelerken toplumun siyasal katılımını (political participation), siyasal kültürünü (political culture) ve dönemin siyasal partilerini incelemek gerekir.

Ekonomi politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasında en etkili organların siyasal karar organları olduğu bilinen bir gerçektir. Siyasal yapı, devletin siyasal ve ekonomik politikalarının oluşturulmasına ve yürütülmesine katılan, ya da bunu etkileyen somut ve analitik yapıların meydana getirdiği bütündür.³ Bu kapsam içerisinde Cumhuriyet öncesi siyasal yapının incelenmesi, sonraki bölümlerde anlatılacak konulara temel olması bakımından gereklidir.

A-Cumhuriyet Öncesi Siyasal Yapının Belirgin Özellikleri

— Osmanlı Devleti'nin siyasal yapısı XIV ve XV. yüzyıllarda hızla gelişerek, XVI. yüzyılda doruk noktasına ulaşmıştır. Tarihçiler bu dönemi "klasik dönem" veya "klasik çağ" olarak

¹ Mardin, Şerif, Siyasal ve Sosyal Bilimler, Makaleler-2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 45.

² Geniş bilgi için bakınız: Demir, Ömer,-Acar, Mustafa, Siyasal Bilimler Sözlüğü, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 324-325.

³ Geniş bilgi için bak.: Daver, Bülent, Siyaset Bilimine Giriş, Siyasal Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 1993.

nitelendirmektedirler. Klasik dönem Osmanlı siyasal yapısı ve kurumları, daha önceki Türk ve İslam devletlerinin yüzlerce yıllık deneyim ve birikimlerine dayanmaktadır. Bu kurumlar her türlü değişme ve gelişmeye açık tutulduğu başlangıç dönemlerinde, toplumun gereksinimlerini karşılayarak, toplumsal yaşamın düzen içerisinde devamlılığını sağlamıştır. XVI. yüzyıldan itibaren kendisini yenileyemediği ya da yenilemesine izin verilmediği için bozularak buhranlara neden olmuştur. Buhranın önlenmesi için siyasal yapıda çeşitli değişiklikler yapılmış, fakat bozulma toplumun bütünüyle ilgili olduğundan, sadece siyasal kurumlara yönelik yenileştirmeler buhranı sona erdirememişlerdir.⁴

Osmanlı kurumlarında gerileme ve çöküntü XVI. yüzyılın ikinci yarısında başlamış, XVII ve XVIII. yüzyıllar boyunca kötüye gidiş bütün hızıyla devam etmiştir. XIX. yüzyılın başlarına kadar fonksiyonunu kaybetmiş kurumlarda bazı düzenlemeler yapılmışsa da olumlu sonuç alınamamıştır.

Üçüncü Selim'in 1785' te ülke yönetimine geçmesiyle başta askerlik olmak üzere maliye, ekonomi ve yönetimde yenilikler⁵ yapılmaya başlanmış, ancak çıkarları zedelenen Yeniçeriler'le hükümet merkezinde görevli bazı kimselerin işbirliği yaparak padişahın tahttan indirilmesiyle yenilikler son bulmuştur.

Osmanlı Devleti, çağdaşı olan diğer devletlerin bir kısmından daha geç de olsa, XIX. yüzyıl ortalarına doğru, modern anlamıyla "hukukun üstünlüğüne dayalı" bir devlet düzeni arayışları içine girmiştir. Önceleri padişahlardan gelen reform girişimleri (III. Selim ve II. Mahmut reformları), merkezi otorite ile taşra güçleri (ayan) arasındaki uzlaşmayı belgeleyen sözleşmeler (Senedi İttifak) ve padişah tarafından çıkarılan ve bir takım haklar tanıyan fermanlar (Gülhane Hatt-ı Hümayun-u, Islahat Fermanı), şeklinde beliren bu gelişme, daha sonra, I. Meşrutiyet (1876) ve özellikle II. Meşrutiyet (1908) aşamalarıyla "anayasal bir devlet yönetimi" ne⁶ geçişe sahne olmuştur.

II. Mahmut'un açtığı modernleşme yolunda gelişen Tanzimat, askeri, siyasi, idari, hukuki ve kültürel oluşumlarda yeni bir dönüm noktası oluşturur. Bu modernleşme hareketi hem bozulan eski düzenin yetersizliği ve hem de dış baskıların hafifletilmesi

⁴ Karatepe, Şükrü, Osmanlı Siyasi Kurumları, -Klasik Dönem-, İşaret Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1989, s.10.

⁵ Çadırcı, Musa, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.I., İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 210.

⁶ Tanör, Bülent, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...a.g.e.,C.I., s. 10.

zorunluluğuyla meydana geliyor; bu nedenle de Türkiye siyasal anlamda bazı Avrupa devletlerinin müdahalelerine kapılarını açıyordu.⁷

Tanzimat'ın ilanını değişik yaklaşımlarla değerlendiren aydınlar ve tarihçiler Osmanlı Devleti'nin anayasal bir yönetime bu ortam içinde geçtiği konusunda hemfikirdirler.⁸

Osmanlı siyasal yapısının değişimindeki temel noktalar olan Tanzimat'tan, 1860 ve 1870'lerin Genç Osmanlılar'ına kadar siyasal değişimin ana niteliği "yukarıdan aşağıya" işleyen bir süreç olmasıdır.⁹

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Amerika Birleşik Devletleri'nin İngiltere'ye karşı Fransa'nın desteğiyle bağımsızlık savaşı vermesi sonucu devlet olarak tarih sahnesine çıkmasıyla dünya tarihinde liberal ve demokratik devrimler çığırının açılmasını sağlamıştır. ABD'nin kuruluşunu takiben Fransız İhtilali'nin doğuşuyla (1789) Avrupa'da özgürlük ve milliyetçilik akımlarının yaygınlaşması,¹⁰ Osmanlı Devleti'ndeki çeşitli unsurların Avrupa'daki güçlü devletlerin de desteğiyle ulusal bağımsızlık hareketlerinin yaygınlaşması sonucunu doğurmuştur. XIX. yüzyılın "ulusçuluk yüzyılı-ulusçuluk çağı" olduğu¹¹ göz önüne alınırsa bünyesinde ırk, din, dil, kültür, v.b. alanlarda heterojen bir yapıyı barındıran Osmanlı Devleti'nin Fransız İhtilali'nden en çok etkilenen devletlerden biri olacağı kaçınılmazdır.

1828'de başlayan Osmanlı-Rus savaşı, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasında önemli bir unsur oldu. Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ve 1829 tarihli Edirne barışı ile biten savaş, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında önemli bir aşamadır.¹²

XIX. yüzyılda devletin bir valisi (Mısır valisi M.Ali Paşa) nin isyanını bastırmak için Batı'dan yardım istemek zorunda kalan devlet, bu yüzyılın sonuna doğru içten ve

⁷ Turan, Osman, Türkiye'de Siyasi Buhran'ın Kaynakları, Nakışlar Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1979, s.10.

⁸ Ortaylı, İlber, "Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu", Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, Ed.: E.Kalaycıoğlu, A.Y. Sarıbay, Beta Basım-Yayın, İstanbul, 1986, s. 85.

⁹ Kazancıgil, Ali, "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", Türk Siyasal...,a.g.e., s. 180.

¹⁰ Sander, Oral, Siyasi Tarih, İlk Çağlardan-1918'e, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 1992, s. 114.

¹¹ Ateş,Toktamış, Siyasal Tarih I, İis. Ün., İktisat Fak. Yay., İstanbul, 1989, s. 282.

¹² Sander, Oral, a.g.e.,s. 219.

dıştan ortaya çıkan sorunlar sonucunda ekonomik, siyasal ve sosyal açıdan zor günlerle karşılaşacaktır.

XIX. yüzyılda Osmanlılar'ın Rusya'ya karşı kazandıkları tek savaş olan Kırım Savaşı'nın sonucunda yapılan anlaşmayla Osmanlı Devleti ilk defa Avrupa Uluslar Topluluğu'na kabul ediliyor ve devletin bağımsızlığı ile toprak bütünlüğü Avrupa devletlerinin ortak güvencesi altına alınıyordu. Bu hüküm, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda içine düştüğü durum ve zayıflığını açıkça göstermektedir. Osmanlı Devleti, çok pahalıya gelen yıkıcı bir savaşı yürütemek için Avrupa'lı müttefiklerinden, ödeme gücünün çok üzerinde borç para almış ve sonunda Avrupa devletlerinin mali denetimi altına girmiştir. Islahat Fermanı da Tanzimat gibi, dış kaynaklı olup, Kırım Savaşı'nda müttefiklerin isteklerini karşılamak üzere hazırlanmış ve bundan dolayı barış anlaşmasının içine alınmıştır. Belge, Tanzimat Fermanı'ndaki temel haklar güvencesine eşitlik esasını eklemekte ve yirmi noktada Hıristiyanlar'la Müslümanlar arasında eşitlik sağlamayı amaçlamaktaydı.¹³

Osmanlı Devleti'nin siyasal yapısını değiştirmeyi amaçlayan hareketlerden biri de 1865 yılında "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" nin kurulmasıdır. Amacı mutlak monarşi yerine, anayasal bir monarşi kurmaktır.¹⁴ Osmanlı Devleti sınırlarında rahat çalışamayacaklarını anlayan Yeni Osmanlılar 1867'de Fransa'ya gittiler ve "Jön Türkler" adıyla çalışmalarını orada sürdürdüler.¹⁵ İşte 1876 yılında ilan edilen meşrutiyette bu cemiyetin etkisi büyük olmuştur.¹⁶

II. Abdülhamit, ilanından bir yıl sonra başlayan Osmanlı-Rus savaşını bahane ederek meclisi feshetmiş ve anayasayı da rafa kaldırmıştır. Bundan sonra Jön Türk hareketi 1889 yılında yeniden örgütlenmiş ve derneğin adı da Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirilmiştir.

İlk Osmanlı meclisi 19 Mart 1877'de padişahın söyleviyle açıldı. Birinci meclis üç aydan biraz fazla, ikinci yıl toplanan ikinci meclis de iki ay kadar faaliyette bulundu. Kanuni Esasi'nin bütün olumsuz ve aksak yönlerine rağmen, ilk Osmanlı

¹³ *ibid*, s. 227.

¹⁴ *ibid*, s. 232.

¹⁵ Bu konuda geniş bilgi için bak.: Hanioglu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, C.I, İstanbul, 1989.

¹⁶ Tanör, Bülent, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...a.g.e.*,s. 22.

parlamentosunun oluşmasıyla başlayan yeni siyasal hayat, Türkiye'de bir parlamentoculuk geleneğinin yerleşmesi bakımından önemli bir başlangıçtı.¹⁷

Siyasal bir eylem olan 31 Mart olayı yürürlükteki Meşrutiyet düzenini tehlikeye sokmuştur. 27 Nisan'da olağanüstü toplantı yapan meclis II. Abdülhamit'i tahttan indirdi ve yerine 65 yaşındaki kardeşi Mehmet Reşat'ı, V. Mehmet adıyla padişah ilan etti. İkinci Meşrutiyet döneminde devlet nasıl kurtarılabilir sorusunun yanıtı aranmış, bu soruya farklı yanıtlar veren Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Sosyalizm gibi çeşitli akımlar ortaya çıkmıştır.¹⁸ Türkçülük, İttihat ve Terakki yöneticilerinin elinde dış politikaya "pantürkizm" olarak yansdı. İttihat ve Terakki liderleri gittikçe küçülen devleti güçlendirmek, ona dünya devletleri arasında yeniden önemli bir yer kazandırabilmek için, bütün Türkleri bir araya toplayarak Anadolu'dan Orta Asya'ya kadar (Turan) uzanan bir Türk Devleti kurmayı düşünmeye başladılar.¹⁹

XIX. yüzyılda başlayan Osmanlı Devleti'nin parçalanma süreci XX. yüzyıla girildiğinde doruk noktasına ulaşmıştır. Özellikle yukarıda da belirtildiği gibi Fransız İhtilali'nin doğurduğu "Nasyonalizm" akımının etkisiyle kendi sınırları içindeki yabancı milletler birer birer bağımsızlıklarını kazanarak Osmanlı Devleti'nden kopmuşlardır. Öncelikle "Nasyonalizm" akımı müslüman olmayan toplulukları etkilemiştir. Buna paralel olarak 1829'da Yunanistan, 1878'de Sırbistan, Romanya ve Karadağ, 1908'de Bulgaristan ve 1912'de de Arnavutluk bağımsızlıklarını kazanmışlardır.²⁰ XX. yüzyılda da müslüman azınlıklar Osmanlı Devleti'nden tek tek kopacaklardır.

Osmanlı Devleti XX. yüzyıl başlarında Kuzey Afrika'da ve Balkanlar'da savaşa girmiş, sonuçta 1912 Ekim'inde imzaladığı Ouchi (Uşi) Barışı ile, Trablusgarb'ı İtalya'ya verdiği gibi İtalya'nın işgalinde bulunan ama Balkan Savaşları sırasında Yunanistan'ın istediği Oniki Ada'yı "geçici olarak" İtalyan koruyuculuğuna bıraktı.²¹ Balkan Savaşları'nda da yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti yapılan anlaşmalarla bir bir topraklarını kaybediyordu.

¹⁷ ibid, s. 22.

¹⁸ Sarıca, Murat, Siyasal Tarih, Ar Basım-Yayın ve Dağıtım A.Ş., 2.Baskı, İstanbul, 1983, s.233.

¹⁹ ibid, s. 242.

²⁰ Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1986, s. 41.

²¹ Sander, Oral, a.g.e.,s. 236.

Osmanlı Devleti'nin siyasal hayatında İttihat ve Terakki Cemiyeti XX. yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen olaylarda devlete yön veren hakim gruptur. Balkan Savaşlarından sonra devletin parçalanmasına neden olacak Dünya Savaşına girişine de İttihat ve Terakki yönetimi karar vermiştir. Bu yönetimin, Almanya ile 1914'te imzaladığı savunma ittifakıyla Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşına girmiş oldu.²² Bu karar sonucunda Türk ordusu Rusya, İngiltere, Fransa gibi büyük devletlerin ordu, donanma ve tükenmez kaynaklarına karşı dört yıl süreyle Kafkasya, Çanakkale, Galiçya, Suriye, Irak, Sina gibi büyük cephelerde ulaşım olanaksızlıkları ve yokluklar içinde savaştı.²³

Türk ordusunun Çanakkale'de verdiği kahramanca mücadele ve elde ettiği zafer, savaşın sonucunu etkileyememiştir. Savaş devam ederken Rusya'da ihtilal oldu. ABD'nin savaşa katılmasıyla durum itilaf devletlerinin lehine dönmüş ve sonuçta Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığı ittifak devletlerinin yenilgiyi kabul ederek savaştan çekilmeleriyle, Kasım 1918'de, savaş fiilen sona ermiş oldu.

Savaştan sonra sıra barış antlaşmalarını yapmaya gelmişti. Bu çalışmada sadece Osmanlı Devleti'yle varılan barıştan bahsedilecek, diğer barış antlaşmalarına değinilmeyecektir.

Birinci Dünya Savaşının galip devletleri önceden "Hasta Adam" ilan ettikleri Osmanlı Devleti'ni aslında daha savaş bitmeden aralarında paylaşmışlar, kendilerini "Doğu Sorunu" olarak gördükleri olayı çözmüşlerdi.²⁴ Savaşın sonunda Ekim 1918'de imzalanan Mondros mütarekesiyle Osmanlı Devleti fiilen tarihe karıştıyordu. Çünkü bu bir ateşkesten öte koşulsuz tam bir teslimiyet belgesiydi.

Talat Paşa'nın 8 Ekim 1918'de istifasıyla ulusal tarihte ömrü sona eren İttihat ve Terakki Fırkası görevini tamamlamış ve yerine 3 Kasım 1918'de "Teceddüd Fırkası" (Yenileşme Partisi) kurulmuştur.²⁵

Türk Milletinin yepyeni ve milli bir devlet kurmak üzere harekete geçmesi, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros mütarekesinin imzalanması ve özellikle uygulanışındaki haksızlıklar dolayısıyla başlamıştır. O andaki durumu "Çankaya" adlı eserinde Falih Rıfkı

²² Thema Larousse, Tematik Ansiklopedi, C. I., Milliyet Yay., İstanbul, 1993, s.209.

²³ Aybars, Ergün, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ankara, 1988, s.69.

²⁴ Uçarol, Rıfat, Siyasi Tarih, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s.414.

²⁵ Aydemir, Ş. Süreyya, Tek Adam, Mustafa Kemal, C. I., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s.362.

Atay şöyle anlatıyor: "31 Ekim 1918'de Türkiye, I. Dünya Harbini Almanya ve Avusturya imparatorluklarını yenerek kazanan büyük devletlere teslim olmuştur. Yapacak bir şey kalmamıştı. Türklüğün kaderi, zafer devletlerinin lütuflarına bağlıydı. Geçmiş ve yıkılmış idareyi bütün sonuçlarıyla harbçi liderlere ve onların partisine mal ederek ve bunda ne kadar samimi olduğumuzu göstermek üzere hele İngilizler'e tam bir boyun eğişle bağlanarak, -ne verseler ana şakir, ne kılsalar ana şad- tevekkül kapısından ayrılmamalı idik. O günlerde memleketin hiç bir tarafında hiç bir dayanma yoktur. Mütareke şartları, sadrazam ve başkomutanlık kurmay reisliği tarafından Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına da bildirilmiştir ve bu şartlara göre kendisine düşen görevin yapılması emredilmiştir. Mustafa Kemal'e göre, bir iş başında bulunan herkesin daima yapacağı birşey vardır. Bir görev ve sorumluluk adamı teslim olmaz."²⁶

İşte Modern Türkiye'yi doğuracak olan Türk Ulusal Hareketi, Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal'in şahsında gerçek bir önder bularak zafere ulaşmıştır. Kurtuluş Savaşı ülkenin işgaline duyulan tepkinin yarattığı bir halk hareketiydi. Hareketin yönetici kadrosunu asker ve sivil aydınlar oluşturuyordu. Eşraf, din adamları, şeyhler ve ağalar da harekete katıldılar ve halkla yönetici kadro arasında bir köprü oldular.²⁷

Mondros antlaşmasının ağır şartları İstanbul'da şaşkınlık yaratmıştı. Bazı aydınlar "ABD mandası" nı savunurken, Saray'a yakın bazı çevreler, İngilizler'in insafına ve iyi niyetine sığınmak istiyorlardı. Bazı gruplar da, bağımsızlık için mücadeleden yanaydılar. Mustafa Kemal Atatürk de "Anafartalar Kahramanı" olarak bağımsızlık mücadelesini savunanlar arasındaydı. Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçerek dağılmış bir orduyu düzene sokması; canından bezmiş, inancını yitirmiş halkı harekete katmak için gerekli bütün çaba ve taktikleri kullanması; en zayıf birliklerle en güçlü düşmanı savaşta altedecek stratejiyi uygulaması; yani, Atatürk'ün bu çok yönlü ustalığı, askeri ve siyasi dehası Milli Mücadelenin zaferle sonuçlanmasında en büyük etken olmuştur.

12 Ocak 1920'de toplanan Osmanlı Mebusan Meclisi "Kuvayı Milliyeciler" in ağırlıkla olduğu bir meclisti. Türk ulusal kurtuluş hareketinin temel amacı olan "Misak-ı Milli" yi bu Meclis kabul etmiştir. Ancak 16 Mart 1920'de İngilizler İstanbul'daki fiili işgali resmi işgale çevirince, Meclis-i Mebusan toplantılarına ara vermiştir. Mustafa Kemal'in çağrısı üzerine bu Meclis, yeni seçilenlerle beraber 23 Nisan 1920'de çalışmalarını

²⁶ Atay, F.Rıfki, Çankaya, İstanbul, 1984, s. 146.

²⁷ Thema Larousse, a.g.e., s. 230.

Ankara'da sürdürmeye başlamıştır. İşte bu gelişmelerle son Osmanlı Meclisi görevini tamamıyor ve yeni Türk devletinin Büyük Millet Meclisi görevine başlamış oluyordu.

Halk ile yönetimin bütünleşerek zaferle sonuçlanan kurtuluş savaşından sonra Mustafa Kemal ve arkadaşları yeni Türk devletinin uluslararası düzeyde tanınması faaliyetine başlamış ve artık İstanbul Hükümetinin fiilen hiç bir hükmü kalmamıştır. Ekim 1922 sonlarında TBMM'ye verilen bir önergeyle saltanat ve hilafetin birbirinden ayrılması ve saltanata son verilmesi öngörülmüyordu. Uzun tartışmalardan sonra 1 Kasım 1922'de TBMM saltanatı ve hilafeti birbirinden ayırarak İstanbul'un resmen işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti'ni sona ermiş saymış ve saltanatı kaldırmıştır. 18 Kasım'da toplanan TBMM Vahdettin'i halifelikten azlederek, yerine Şehzade Abdülmecit Efendi'yi seçmiştir. TBMM, fiilen bir halk devleti ve hükümeti oluşturmuş, kendini "milletin yegane ve gerçek temsilcisi" olarak tanımlamıştır. Bu meclisin yaptığı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda egemenliğin "kayıtsız şartsız" milletten olduğu açıklanıyor,devletin adı da "Türkiye Devleti" olarak belirtiliyordu. Bu süreç doğal olarak Cumhuriyet'in ilanı ile sonuçlanmıştır.

Bu konuya son vermeden önce son dönem Osmanlı yönetimine hakim olan İttihat ve Terakki'nin "milli iktisat"²⁸ anlayışıyla ekonomiye yön vermeye çalıştığını belirtmeliyiz.

B-Cumhuriyet'in Siyasal Yapısı

Ekim 29'da Cumhuriyet'in kuruluşu önemli bir siyasal devrimdir. Bu olay, egemenliğin padişahın şahsında toplanmasına dayalı bir devletin son bulduğuna, egemenliğin halka geçtiği, seçilmiş bir meclis tarafından yürütüldüğü yeni bir rejimin doğduğuna işaret etmektedir.

Cumhuriyetçi siyasal düzenin kökleri 1919'da başlayan Ulusal Kurtuluş Savaşı dönemine uzanır. Bu düzen, kentli orta sınıf, aydınlar, asker-sivil bürokratlar ve toprak ağaları ile Anadolu eşrafı arasındaki zımni (gizli) birlikten doğmuştur. Bu birlik, savaşı kazanan Batılı güçlerin Anadolu'yu paylaşmasını önledi ve daha sonra yeni bir rejimin temellerini attı. Egemenlik padişah-halifeden alınıp, kayıtsız şartsız ulusa verildi. Bütün iktidar yeni doğmakta olan Türk devletini idare eden Büyük Millet Meclisi'nde toplandı.

²⁸ Avcioğlu, Doğan, Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın, 10.Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1976, s.264.

Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet'in kuruluşlarında bir takım benzerlikler bulunabilir. İki de Anadolu'da (birincisi Selçuklu'nun, ikincisi Osmanlı'nın son nefeslerini verdikleri) kurulmuşlardır. ²⁹ Mete Tunçay'ın da belirttiği gibi: "Türkiye Cumhuriyeti, gökten zembille inmemiştir. Kendisinden önceki büyük bir devletin (Osmanlı Devletinin) başlıca kalıtıcısı, o devletin küçüle küçüle geriye kalan esas bölümün, yeni bir siyasal düzenlemeyle devralmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'ne Osmanlı Devleti'nden ne kalmıştır? Toprağından, halkından ordusuna, memuruna; parasından pulundan harcına, borcuna; dilinden dininden, yasalarından, geleneklerine, göreneklerine, maddi manevi kültürüne kadar her şey!"³⁰ Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e siyasal miras olarak ifade edebileceğimiz tecrübeleri kalmıştı.

Osmanlı II. Meşrutiyeti ile Kurtuluş Savaşı yılları (1908-1922), Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş dönemini oluşturur. "Hürriyetin ilanı" diye de tanınan, 1876 Anayasası'nın (Kanun-u Esasi) 23 Temmuz 1908'de yeniden yürürlüğe konulması olayından itibaren geçen 15 yıllık sürenin, gerçekten, Cumhuriyet'in maddi ve manevi koşullarını hazırladığı söylenebilir. Kurtuluş savaşını fiilen sona erdiren Büyük Taaruz'la İzmir'e girilmesinden sonraki on dört ay boyunca ise, Cumhuriyet hazırlığı daha da somutlaşmıştır.³¹

Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Ekim 1923'te Türkiye; henüz yeni devlet sistemini tanımlayan ve düzenleyen bir anayasaya sahip bulunmamaktadır. Anadolu'da kurulan genç devletin meşruiyetini sağlayan temel hukuk belgesi, 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'dur. Bu kanun aslında tam bir anayasa kimliği taşımamakta, Kurtuluş Savaşı koşulları içinde İstanbul'a karşı fiili örgütlenişi hukuksallaştırmaktadır. 1921 Anayasasının temel özelliği, tüm devlet gücünün TBMM elinde toplanmasıdır. Anayasaya göre "hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir" ve "icra kudreti ve teşri selahiyeti milletin yegane ve gerçek temsilcisi olan TBMM'de temerküz" etmektedir.³²

Cumhuriyet'in siyasal rejiminin kökleşmesi için bir takım siyasal, sosyal ve hukuki düzenlemeler yapılması gerekiyordu. Mustafa Kemal bu konuda hiçbir zaman azmini yitirmemiş fakat meclis içindeki çeşitli grupların varlığı O'nun işini zorlaştırmıştır. Fakat

²⁹ Kabaklı, Ahmet, *Temellerin Duruşması*, Türk Edebiyat Vakfı Yay., 13. Baskı, İstanbul, 1991, s. 8.

³⁰ Tunçay, Mete, "Siyasal Miras", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.VII., İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 1964.

³¹ Tunçay, Mete, "Siyasal Gelişmenin Evreleri", *Cumhuriyet Dönemi...a.g.e.*, s.1967.

³² Şaylan, Gencay, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Devlet Yapısının Evrimi", *Cumhuriyet Dönemi... a.g.e.*, C.II., s. 389.

Mustafa Kemal'i bu konuda daha da zor durumda bırakan şey, yakın çalışma arkadaşları ile aralarındaki görüş farklılığı idi. ³³ Bu konuda Mustafa Kemal Onuncu Yıl Nutku'nda şöyle diyor: "Tuttuğum bu kestirme ve güvenli başarı yolu; yakın çalışma arkadaşım olarak tanınmış kişilerden kimileriyle aramızda, zaman zaman ilkelerde, davranışlarda, yapılan işlerde özle ve ayrıntıyla ilgili birtakım anlaşmazlıklar, kırgınlıklar ve dahası ayrılıklar çıkmasının nedeni ve açıklaması olmuştur. Ulusal savaşa birlikte başlayan yolculardan kimileri, ulusal yaşamın bugünkü cumhuriyete ve cumhuriyet yasalarına değin uzayan gelişmelerinde, kendi düşünce ve ruh yapılarının kavrama sınırı bittikçe, bana direnmeye ve karşı çıkmaya başlamışlardır."³⁴

Kurtuluş Savaşı'nın ilk liderlerinin, endişe yaratacak biçimde, Mustafa Kemal'in temsil ettiği devrimci gidişe cephe aldıkları muhakkaktır. Mustafa Kemal, bu durumu "Benimle beraber yola çıkanlar, kendi görüş ufuklarının sonuna erince, birer birer beni bıraktılar" diye belirtmektedir. İlk liderlerin bu muhalefet hareketi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla sonuçlanacaktır. Bu fırka, politik ve ekonomik planda, her türlü devrimci atılışa baraj oluşturan bir liberalizmi savunacaktır. Fırka, gerekirse ancak milli sanayiye himaye edecektir. Birkaç yıl sonra, Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Fethi Bey'in (Okyar), O'nun onayı ile kurduğu Serbest Fırka da, eski düzenin Cumhuriyet etiketi altında devamı anlamına gelen, politik ve ekonomik liberalizmi savunacak, devrim aleyhtarı güçleri, istese de istemese de, saflarında toplayacaktır. Devlet müdahalesinin asgariye indirilmesini savunan fırka, mütevazı ölçüde demiryolu inşaatını bile "mali takatimizin üstünde ve bugünkü nesillere külfet yüklüyor" diye eleştirecektir.³⁵

Falih Rifki Atay o günleri anlatırken, "1922 sonunda yeni bir devrin eşiğindedir. Fakat bu yeni devir, henüz Mustafa Kemal'in bir sırrıdır. Cumhuriyet kelimesi, 1923 Nisanında ilan olunan Halk Fırkası ümeleri arasında bile yoktur. Bağlı olduğu limandan ayrılmış bir geminin içindeyiz. Enginlere doğru uzaklaşıyoruz. Fakat nereye varmak için? Bunu yalnız kaptan köprüsündeki adam biliyor. Halk yolcuları şevk içinde türkü çağırmaktadırlar. Onların içinde tek bir şey var: Bu adama inanmak! Bu adam onlar için kader gibi bir şey... Mustafa Kemal'in Büyük Millet Meclisindeki muhalifleri ve bu muhaliflerle işbirliği edenler, bir esrar alemine doğru bu gidişten hoşnut değildirler."³⁵ demektedir.

³³ Karaosmanoğlu, Y.Kadri, Politikada 45 Yıl, 2.Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1984, s. 51.

³⁴ Atatürk, Söylev, C.I., Türk Dil Kurumu Yay., 7. Baskı, Ankara, 1978, s. 12.

³⁵ Avcıoğlu, Doğan, a.g.e., s. 319.

³⁵ Atay, F. Rifki, a.g.e., s. 349.

Değişik görüş ve düşüncelerin varlığına rağmen Mustafa Kemal planladığı yoldaki gerekli siyasal düzenlemeleri vakit geldikçe yapmıştır. Yeni meclisin ilk büyük siyasal eylemi 23 Ağustos 1923'te yeni Türkiye'ye uluslararası bir statü sağlayan Lausanne (Lozan) antlaşmasını onaylamak oldu.³⁶

Bu arada Mustafa Kemal köklü bir değişikliğe -Cumhuriyet'in ilanına- hazırlanıyordu. Saltanatın kaldırılması ve Hilafetin alıkonulması, devlet başkanlığında tehlikeli bir belirsizlik yaratmıştı. Mecliste ve dışında Halifenin şahsında yasal hükümdarı ve devlet başkanını -bir çeşit meşruti hümümdar ve özellikle dinin savunucusu - gören bir çok kimseler vardı. Ancak Mustafa Kemal'in fikirleri başkaydı. Ekim sonlarında dikkatle planlanmış bir dizi siyasal manevralardan sonra, Mustafa Kemal Meclis'e geldi ve siyasal sistemlerindeki belirsizlikleri ve karışıklıkları ortadan kaldıracağını söylediği bazı anayasa değişiklikleri teklif etti ve saatlerce süren görüşmelerden sonra, gece 8:30'da, birçok çekimserle fakat hiçbir aleyhte oy olmaksızın "Cumhuriyet" 158 oyla kabul edildi.³⁷

Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu yeni siyasal rejimiyle zaman içerisinde gerçekleştirdiği siyasal refomları kısaca; geleneksel Osmanlı "din ve devlet" ifadesi yerine Cumhuriyet rejiminde sık sık gördüğümüz milliyetçi, "vatan ve millet" kavramı geçmiş, hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olması, fertlerin devlet içinde çağdaş statülerine esas olarak dini topluluklar oluşturmaları nedeniyle değil, birer insan olmaları nedeniyle vatandaş olmaları düşüncesi, bütün vatandaşların kanun önünde eşit olması, kişisel hakların ve çağdaş hürriyetlerin garanti altında olması, kişinin hükümet işlerinde söz söyleme hakkı bulunması, halkın hükümeti kontrol hakkına sahip olması, sorumlu hükümet anlayışı, batı modeline uygun yazılı bir anayasanın oluşturulması, anayasal düzende kuvvetlerin ayrılığı ilkesi, devletin ve hükümetin görev ve sorumluluklarının - sosyal devlet anlayışı içinde- genişletilmesi gibi çağdaş batılı demokratik devletleri örnek alarak olanakların elverdiği ölçüde gerçekleştirilmeye çalışıldığını görüyoruz.³⁸

Mustafa Kemal yeni Türk Devleti'nin siyasal yapısını anlatırken: "Bizim aydınlık ve uygulanabilir gördüğümüz siyasal yöntem, ulusal siyasadır. Dünyanın bugünkü genel koşulları ve yüzyılların kafalarda ve zihinlerde yerleştirdiği gerçekler karşısında

³⁶ Lewis, Bernand, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu Yay., 4. Baskı, Ankara,1991, s.260.

³⁷ ibid, s. 261.

³⁸ Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1981, s. 28-52.

hayalperest olmak kadar büyük yanlgı olamaz. Tarihin dediği budur; bilimin, aklın, mantığın dediği böyledir. Ulusumuzun güçlü, mutlu ve sağlam bir düzen içinde yaşayabilmesi için, devletin bütününüle ulusal bir siyasa gütmesi ve bu siyasanın iç örgütlerimize tam uyumlu ve dayalı olması gereklidir. Ulusal siyasa demekle anlatmak istediğim şudur: Ulusal sınırlarımız içinde, herşeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı koruyup ulusun ve yurdun gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına çalışmak gelişigüzel, ulaşılamayacak istekler peşinde ulusu uğraştırmamak ve zarara sokmamak; uygarlık dünyasının uygarca ve insanca davranışını ve karşılıklı dostluğunu beklemektir"³⁹ demiştir.

Saltanat'tan Cumhuriyet'e geçişte siyasal anlamdaki önemli temellerden biri de "ümnet" fikrine dayalı düzenden "millet" temeline dayalı yeni bir düzenin kurulmuş olmasıdır. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin son döneminde ülkenin kurtuluğu için öne sürülen "İslamcılık", "Turancılık", "Sosyalizm" gibi fikir akımları yeni kurulan Türk Devletinde dikkkate alınmamış, Mustafa Kemal'in Söylev'inde ifade ettiği "ulusal siyasa" çerçevesinde millet temeline dayalı "hakimiyetin kayıtsız şartsız millete dayandığı" dinle devletin ayrı olduğunu temellendiren "laiklik" ilkesinin ön plana çıktığı yeni Türkiye Cumhuriyet'i Devleti tarihteki XVII. "Türk Devleti" olarak kurulmuştur. Yeni Türk Devletinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmenin temeli olarak "pozitif bilim" , "halk" ve "ulusal devlet" kavramlarını esas aldığı görölmektedir.⁴⁰ Hedef olarak "çağdaş uygarlık düzeyi" ni gösteren Mustafa Kemal, yaşamı boyunca toplumu bu noktaya ulaştırmak için gerekli siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda reform ve devrimleri gerçekteştirmeye çalışmıştır.

II- EKONOMİK YAPININ BELİRGİN ÖZELLİKLERİ VE DURUMU

Türkiye ekonomisinin bugünkü durumunu değerlendirebilmek için nereden başlandığını, hangi aşamalardan bugüne gelindiğine ve ne gibi deneyimlerin yaşandığını iyi bilmek gerekir. Dünü bilmeden bugüne anlamak ve ulaşılan başarının düzeyini değerlendirmek olanaksızdır. Cumhuriyet döneminin ekonomi politikalarını incelerken öncelikle halihazırdaki durumu belirlemek gerekir ki bu dönemde ülke ekonomisinin nereden nereye geldiğini anlama olanağı bulunsun.

³⁹ Söylev, a.g.e., C. 2, s. 323.

⁴⁰ Mardin, Şerif, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler-1, İletişim Yay., İstanbul, 1990, s. 205.

Bir ekonominin herhangi bir dönemine göz atınca, nicel ve nitel bir dizi özellikle karşılaşıyoruz; mülkiyet biçimi, rekabet koşulları, tüketim ve üretim kalıpları, ekonomik kurumlar, v.b. Doğal olarak bunlar, kısa sürede değiştirilmesi çok zor temel trendleri yansıtmaktadır. Bunların tümüne o ekonominin yapısı diyoruz. Bu ekonomik yapı büyük ölçüde daha önceki dönemlerde uygulanan ekonomi politikalarının bir ürünüdür. Söz konusu ekonomi politikalarını anlamadan o yapının nasıl ve neden oluştuğunu kavramak olanaklı değildir. Öyleyse ekonomi politikaları kısa dönemde ekonominin yapısı tarafından belirlense bile, uzun dönemde bizzat o yapıyı belirliyorlar denilebilir.⁴¹

Cumhuriyet Türkiye'sine Osmanlı Devleti'nden kalan ekonomik mirası incelemeye geçmeden önce, bunun oluşmasını etkileyen son dönem Osmanlı iktisat düşüncesi ve politikalarına kısa da olsa göz atmak gerekir.

İkinci Meşrutiyet'le birlikte Osmanlı Devlet geleneğine karşı liberal düşünceyi savunan bazı Osmanlı aydınları, ekonomik düşünce alanında da uzun bir süre liberalizmi benimsemişler, Simith, Ricardo, Bastiar gibi klasik iktisatçılardan etkilenmişlerdir.⁴²

İkinci Meşrutiyet'in liberal fikir ortamından kaynaklanan Türk milliyetçiliği, diğer bir yönüyle liberalizme, özellikle ekonomik liberalizme bir tepkinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki, kısa sürede liberal ekonomi politikası sonucu oluşan çarpık yapıyı görmüş, Balkan savaşlarında giderek güçlenen milliyetçilik akımıyla birlikte Alman ramantizminden kaynaklanan "milli iktisat" politikasını benimsemiştir. Bundan böyle List, Rae, Cauwes, Carey gibi ulus gerçeğini gündeme getiren yazarlar klasik iktisatçıların yerini almıştır. Bireyle insanlık arasında ulus gerçeği aranmış, ulus kavramına organik bir bütünlük anlamı yüklenmiştir. İttihatçıların gündeminde ulusal anlamda ekonomik bağımsızlık ilk sırayı almıştır.⁴³

İttihat ve Terakki yönetiminin uyguladığı ekonomi politikaları dönemi (1908-1918) dünya ekonomisiyle bütünleşme çabalarının ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu yıllarda devlet eliyle sanayi teşvik ediliyor, yarı resmi bankalar kuruluyor, devlet maliyesinde yeni düzenlemeler yapılıyordu. Bu sayılanları "devletçilik" olarak yorumlamak sadece yüzeysel bir yaklaşım olacaktır. İttihatçıların bu politikaları sürdürürken içinde buldukları koşulları araştırırsak, özellikle iki nokta önem

⁴¹ Akat, A.Savaş, "İktisadi Pılitikalar", Cumhuriyet Dönemi... a.g.e., C.IV, s. 1092.

⁴² Toprak, Zafer, 1885-1985 Türkiye Ekonomisi'nin 100 Yılı, İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, 21-23 Kasım , İzmir, 1985, s. 25

⁴³ ibid, s. 26.

kazanmaktadır. Birincisi, devletin son döneminde Almanya'nın sahneye çıkışı ile emperyalist devletler arasındaki rekabetin yoğunlaşmış olması ve bu rekabet sayesinde İttihatçıların belirli bir hareket özgürlüğüne, kavuşmalarıdır. Bu yüzden görünürde İngiltere ve Fransa'nın kendi çıkarlarına aykırı bazı politika ve uygulamalara bakıldığında, daha farklı bir emperyalist ilişki peşinde olan Almanya'nın ekonomik çıkarları açısından bu politikaların olumlu etkileri olduğu görülmektedir. Bu çerçevede önem kazanan ikinci nokta ise Osmanlı Devleti'nin içinde yaşayan çeşitli milletlerin varlığına bağlıydı. XIX. yüzyıl boyunca ticaretin artması ve Avrupa ile ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması, Osmanlı Devleti içindeki Hıristiyan milletlerin, özellikle Rum ve Ermenilerin aracı unsurlar olarak yükselmesini sağlamıştır. Önceleri bir "etnik işbölümü" görünümünde olan bu gelişmenin, yüzyılın sonlarına doğru toprak satınalma yoluyla da ülke içindeki etkileri farklılaşmıştır. Hem bürokrasinin içinden, hem de müslüman tüccar ve büyükçe toprak sahiplerinden bu gelişmeye tepki başlamıştı. Bu bağlamda İttihat ve Terakki'nin, özellikle savaş dönemindeki ekonomik politikaları, Rum ve Ermeni aracılara (tüccar ve banker) yerine Müslüman ve Yahudileri geçirme çabası olarak yorumlanabilir. Böyle bir çaba dünya ekonomisiyle bütünleşmenin objektif koşullarını değiştirmekten çok, bütünleşmeyi sağlayan faktörleri değiştirmeye yöneliktir.⁴⁴

1908 Hürriyet hareketinden sonra Osmanlı'da aydınların farklı iktisadi düşünceleri benimsedikleri görülmektedir. Düşünce akımlarından biri uzun yıllar Maliye Nazırlığı da yapan M.Cavid Bey'de somutlaşan liberal, serbest piyasa ekonomisini savunan akımdır. Diğeri ise Ziya Gökalp ve Tekin Alp'te açıklığı ile sergilenen "tesanüdcülük" diye kendini tanımlamaya çalışan müdahaleci akımdır. Ancak bu akımların kapitalist ekonomik düzeni veri alarak, sistemin aksayan yönlerini düzeltmeye yönelik düşünceler olduğu unutulmamalıdır. Bunun yanında bu farklı akımların lider ve savunucularının aynı parti çatısı altında yer aldıklarını ifade etmek gerekir.⁴⁵ Aynı düzen içerisinde iki ayrı seçenek, ya da iki ayrı ekonomik politika yaklaşımı dediğimiz liberal ve himayeciliğe öncelik veren müdahaleci akım, o günlerden Cumhuriyet'e ve günümüze kadar Türkiye'de ekonomik sorunların çözümleri açısından daima gündeme getirilmiştir.⁴⁶

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin düzenini çökerten, cephelerdeki gelişmelerden çok, cephe gerisinde savaş ekonomisinin neden olduğu yapı değişikliği olmuştur. 1914-1918 döneminde Osmanlı ekonomisi ilk kez topyekün savaş

⁴⁴ Keyder, Çağlar, "İktisadi Gelişmenin Evreleri", Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., C.IV., s. 1067.

⁴⁵ Çavdar, Tevfik, Türkiye'de Liberalizm, (1860-1990), İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 85.

⁴⁶ Atatürk Dönemi İktisat Politikası, Ed: Ülken, Yüksel; Kuruç, Bilsay, v.d. İs.Ü.İ.F. Yay., İstanbul, 1981, s.26.

olgusuyla karşı karşıya gelmiştir. Tüm ülke kaynakları seferber edilmiş, savaş ekonomisi Anadolu'yu kent pazarlarına açmıştır. Savaşla birlikte dış ekonomik ilişkiler kesilmiş, ülke kendi olanaklarıyla yetinmek zorunda kalmıştır. Savaşa kadar dış ülkelerden getirilen birçok mal Anadolu'dan sağlanmaya başlamıştır. Seferberlikle birlikte ordu yoğun bir talep doğurmuş, ekonomik yaşam giderek devletin denetimine girmiştir. Ordu ihtiyacının karşılanması için bazen satın alma, bazen de el koyma yöntemleriyle piyasa güdümlenmek istenmiş, mal ve hizmetlerin önemli bir kısmı savaş gereklerine ayrılarak cephe gerisinde halkın yaşam düzeyi sürekli düşürülmüştür.⁴⁷

Birinci Dünya Savaşının getirdiği bu zorluklar ve olanaksızlıklar şüphesiz savaşın bitmesiyle son bulmamıştır. Belki de Osmanlı Devleti'nin savaş sonunda imzaladığı Sevr Antlaşması, savaş boyunca Türk toplumunun taşıdığı ümidi de yoketmiştir. Savaş sonunda devletin paylaşımını öngören Sevr Antlaşmasının bazı maddelerinin ekonomik ve mali bağımsızlığa açıkça müdahale ettiği görülmektedir. Sevr Antlaşmasına göre kurulması öngörülen Maliye Komisyonu, Türkiye'nin kaynaklarını korumak ve arttırmak için uygun göreceği önlemleri alacaktı. Yine aynı anlaşmaya göre de bu; Fransa, Britanya İmparatorluğu, İtalya ve Osmanlı Devleti'nden birer üyenin bulunduğu Maliye Komisyonu Düyun-u Umumiye'ye ve para politikasının işleyişine müdahale edebilecekti. Anlaşmanın devam eden maddelerinde Osmanlı Devleti'nin ekonomik anlamda çöküşünü belgeleyen Muharrem Kararnamesi'ndeki yetkilerinin de Maliye Komisyonu'na devredildiği görülmektedir. Bu anlaşmaya göre yapılan düzenlemelerle ekonomik ve mali anlamda Osmanlı Devleti'nin Müttefik devletler tarafından kontrol altına alındığı söylenebilir.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin siyasal, ekonomik ve mali egemenliğini tümüyle yitirdiği Sevr Antlaşması 10 Haziran 1920'de İstanbul Hükümetine sunuldu. 22 Temmuz 1920 tarihinde İstanbul'da padişahın da katılımıyla toplanan "Saltanat Şurası"nda benimsenmiş ve resmen imzalanmıştır.

Bu anlaşma Büyük Millet Meclisinde çok sert tepkilere yol açmış, Meclis'in 19 Ağustos 1920 tarihli toplantısında Sevres Antlaşmasını imzalayanların ve Saltanat Şurası'nda olumlu oy kullananların vatan haini ilan edilmeleri kararlaştırılmıştır. Sevres Antlaşması hiç bir zaman tam bir uygulama alanı bulamayacak, Müttefik Devletlerle yeni Türk Devleti arasında asıl anlaşma daha sonra Lozan'da imzalanacaktır.

⁴⁷ Toprak, Zafer, a.g.e.,s. 26.

⁴⁸ Meray, Seha, L., Olcay, Osman, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri, A.Ü.S.B.F.Yay., Ankara, 1971, s. 125-127.

Son dönemlerini savaşlarla geçiren Türk toplumunun Cumhuriyet'in kuruluşunda ekonomik miras anlamında karşılaştığı gerçekler; hem yapılan siyasal anlaşmalar, hem de varolan ekonomik yapı olarak zorluklar ve olanaksızlıkların belgelenmesi anlamına gelmektedir.

Cumhuriyet Türkiye'sinin devraldığı ekonomi büyük ölçüde tarıma dayanmaktaydı. Son dönemde Osmanlı Devleti'nin ve Anadolu'nun ihracatı içinde tarımsal malların payı % 90'ı aşıyordu. Duyun-u Umumiye İdaresi ve Osmanlı Bankası gibi kurumlar, Avrupa sermayesinin ekonomi üzerindeki denetiminin simgeleri durumuna gelmişlerdi. Ancak bu özellikler Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine kalan ekonomik mirası anlamak için yeterli değildir. Çünkü bu özellikler XX. yüzyıl başlarındaki gelişmekte olan ekonomilerin pek çoğunda görülebilmektedir. Bunun yanında ikinci bir özellik güçlü merkezi devlet, siyasal bağımsızlığın kaybedilmemiş olması ve küçük üreticiliğin ağır bastığı tarımsal yapıların oluşudur.⁴⁹ Türkiye'nin, Cumhuriyet'in kuruluşunda devraldığı ekonomik miras incelenirken bu iki nokta unutulmamalıdır.

Bununla birlikte Korkut Boratav'ın andığı E.G.Mears "Modern Türkiye" adlı kitabında şöyle yazıyor: "Yabancı sermayenin etki alanının Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha geniş olduğu bağımsız bir devlet herhalde yoktur. Bu miras, sadece ekonomik girişimleri ilgilendirmekle kalmaz, Türkiye'nin politik ve toplumsal hayatının tümüne etkilerini yayar... Siyasi denetim sağlamanın en güvenceli ve en basit yöntemlerinden biri sermaye kaynakları üzerinde egemenlik sağlamaktır... Eski Osmanlı İmparatorluğu, şaşılacak derecede dış mali çıkarılara ipotek edilmiş durumda idi."⁵⁰

Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan ekonomi politikalarını sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için de şüphesiz Cumhuriyet'in devraldığı ekonominin genel durumunu belirlemek gerekir. Şimdi aşağıda belli başlı ekonomik göstergeler dikkate alınarak o dönemin ekonomik mirası incelenecektir.

⁴⁹ Pamuk, Şevket, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914, Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1990, s. 198.

⁵⁰ Mears, E.G., Modern Turkey, Newyork, 1924.'ten aktaran: Boratav, Korkut, Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 11.

A-Milli Gelir Ve İstihdam

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçerken milli gelirin saptanmasında güçlükler bulunmaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde milli gelirin tahmin edilmesine yarayacak sayısal veriler bulunmamaktaydı. Vedat Eldem 1945'ten sonra kişisel gayretiyle ve büyük ölçüde 1913 yılının istatistiklerine dayanarak 1907,1913 ve 1914 yılları için birer tahminde bulunmuştur. Bu araştırmanın sonuçları Tablo 1'de görülmektedir. Tabloya göre GSMH 1907'de 21 Milyar 920 Milyon kuruş, 1913'te 22 Milyar 143 Milyon kuruş ve 1914'te de 22 Milyar 170 Milyon kuruştur. 1913 yılı gelirinin % 47'si tarım, % 12'si sanayi ve % 28'i de hizmet sektöründe yaratılmıştır.

Tablo: 1

Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Ulusal Gelir
(Cari Fiyatlarla ve Milyon kuruş)

İktisadi Faaliyet Kolları	1907	1913	1914
Tarım,Ormancılık,Balıkçılık	11385	10422	13060
Madencilik	165	156	105
İmalat Sanayi	2230	2551	2443
İnşaat	616	612	442
Ulaştırma	687	729	681
Ticaret	1894	2170	1832
Mali Faaliyetler	223	266	261
Devlet Hizmetleri	1374	1774	1878
Mesken Gelirleri	742	664	664
Serbest Meslek ve Hizmetler	1020	1025	1130
Yurt İçi Geliri	20336	20369	22496
Dış Alem	-148	-103	-103
Milli Gelir	20187	20266	22393
Vasıtalı Vergiler	812	970	768
Safi Milli Hasıla	20999	21236	23161
Aşınma-Eskime	921	907	946
Gayri Safi Milli Hasıla	21920	22143	24170

Kaynak: Eldem, Vedat, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara, 1970'den aktaran: T.Çavdar, Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı Semineri, Yayın No: 4, Sermet Matbası, İstanbul, 1973, s. 99.

Osmanlı Devleti'nde yaşayan halkların ekonomik ve toplumsal yaşamları hakkındaki son dönem verilerinin kesinlik arzmemesi ve farklılıklar göstermesi yanında son derece de kısıtlı olması, dönemin nüfus yapısının kesin olarak ve geniş anlamda incelenmesini güçleştirmektedir. Bu çalışmada da konuya eldeki verilerin sınırlılığı ölçüsünde yaklaşılacaktır.

Yeni kurulan Türk devletinin Misak-ı Milli sınırları olarak belirlediği sınırlardaki nüfus 1915 yılında 15.7 milyondan 1927 yılında 13.6 milyona düşmüş, azalma oranı % 13 olmuştur. Nüfusun azalmasının iki önemli kaynağından ilki Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşlarındaki kayıplar,⁵¹ diğeri de etnik yapıdaki değişimdir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Türkiye'deki ekonomik ve toplumsal yaşam, farklı etnik ve dini öğelerin birarada yaşadığı bir yapıyı yansıtmaktaydı. Devletin sınırları içinde yaşayan Rumlar ve Ermeniler genellikle şehirlerde yaşıyor ve tarım dışı alanlarda çalışıyorlardı. Özellikle iç ve dış ticarette, müslüman olmayan öğeler madencilik ve sanayi sektörlerinde, Müslümanlara, Türklere göre önemli alanları ellerinde tutuyorlardı. Bu yaklaşımı savunan Yahya S. Tezel bu olguyu şöyle anlatıyor: "1922 yılı İstanbul'unda dış ticaret işletmelerinin sadece % 4'ü, taşımacı firmaların % 3'ü, toptancı mağazaların % 15'i ve perakendeci mağazaların % 25'i müslümanlara aitti. 1919 yılında Batı Anadolu'da çalışmakta olan 3300 imalat sanayi işyerinin % 73'ü Rumların olup, bu işyerlerindeki 22000 işçinin % 85'i de gayri müslimdi. Anadolu tarımında ihracata yönelik üretimin geliştirilmesi, yeni tekniklerin kullanılmasında da Rum ve Ermeni çiftçileri daha önce gelmekteydi. Hıristiyan azınlıkların okur-yazarlık, eğitim ve sağlık koşulları Müslüman-Türklerinkinden çok daha iyiydi."⁵²

Yukarıda değindiğimiz gibi 1913-1927 arasındaki nüfus azalması toplumsal yapıda önemli bir değişikliğe yol açtı. Türkiye'de kentleşme sürecinde bir gerileme ortaya çıktı. İstanbul ve İzmir kentlerinin nüfusu 1913 ve 1927 arasında % 40 oranında azalmıştır.⁵³

Toplam nüfusunun azalması etnik yapısının değişmesi ve kentleşme olgusunun gerilemesi Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Bunun yanında 1927 yılındaki

⁵¹ Eldem, Vedat, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara, 1970, s.60-63.

⁵² Tezel, Y. Sezai, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, (1923-1950), Yurt Yay., Ankara, 1982, s. 88.

⁵³ ibid, s. 90.

sayımda 1000 kadına 927 erkek düşüyor ve bu oran 20-60 yaş sınıfında 824'e iniyordu. Bu duruma, olumsuz sağlık ve eğitim koşulları eklenince ülke ekonomisinin ne kadar olumsuz bir durumla karşı karşıya bulunduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Emeğin verimliliğini belirleyen iki faktör olan sağlık ve eğitim koşullarının olumsuzluğu sonuçta zaten kantite olarak da azalmış olan emeğin kalitesinin de düşük olması sonucunu doğuruyordu.⁵⁴

Dönemin istihdam kalitesine bakıldığında 1927 sayımı, nüfusun % 11'inin okur-yazar olduğunu göstermektedir. 1920'lerin başında ise altı yaşın üstündeki müslüman nüfusun okur-yazarlık oranı % 10'u geçmemektedir. 1924 yılında yaklaşık olarak 13 milyonluk nüfusa karşılık ülkede sadece 1000 kadar doktor ve 10.000'den daha az hastane yatağı vardı. Sağlık hizmetlerinin yetersizliği, yaygın bilgisizlik ve olanaksızlık nedeniyle sıtma, trahom, frengi, tifüs, tüberküloz gibi salgın hastalıklar büyük ölçüde işgücü ve refah kaybına yol açmaktaydı.⁵⁵

Milli gelir ve istihdamın genel görünümünü anlamak açısından verilen bilgilerin yeterli olduğu düşüncesiyle bu konu hakkında daha fazla detaya girmeyi gereksiz buluyoruz. Çünkü amacımız dönemin genel ekonomik görüntüsü hakkında temel hatlarıyla bilgi vermektir.

B- Tarım

Osmanlı'da üretim büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Yine devletin en önemli istihdam alanı da tarım kesimidir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türkiye çok önemli ölçüde tarıma bağlı bir ekonomi niteliğindedir. Yaklaşık olarak çalışan nüfusun % 80'i ve gayri safi milli hasılanın yarısını⁵⁶ tarım sektörü oluşturmaktaydı. Nüfusun % 72'si kırsal kesimde yaşamaktaydı.⁵⁷ Kentlerde yaşayan nüfusun önemli bir bölümünün de geleneksel olarak tarımla uğraştığı dikkate alınır o dönemdeki tarım sektörünün önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Milli gelirin önemli bir bölümü de tarımdan sağlanmaktaydı. Anadolu'da 1913 yılında GSMH'nın % 55'i tarımdan elde edilmekteydi. Bunun yanında devlet gelirlerinin

⁵⁴ Yaşa, Memduh, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, Akbank Kültür Yay., İstanbul, 1980, s. 4.

⁵⁵ Tezel, Y. Sezel, a.g.e., s. 91.

⁵⁶ ibid, s. 306.

⁵⁷ Pekin, Tefik, "Türk Tarımında Elli Yıl", Cumhuriyet'in Ellinci Yıl Dönümü Anı Eseri, Ege Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi Yay., No: 4, İzmir, 1993, s. 185.

de önemli bir bölümü tarımdan sağlanmaktaydı. Devlet maliyesinin, vergi gelirlerinin % 34-35 kadarlık kısmı, gayri safi bir tarımsal hasılat vergisi olan "Aşar" ve hayvan başına alınan "Ağnam" vergilerinden oluşuyordu. Dış ticarete de tarımın önemi çarpıcı bir biçimde yüksekti.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde bugünkü Türkiye'yi oluşturan tarım arazisi 5,4 milyon hektar dolayında tahmin edilmektedir. Bu miktarın % 80 dolayında bir bölümünde tahıl; % 7'sinde sebze; % 7'sinde sanayi bitkileri ve % 4'ünde de meyvecilik üretimi yapılmaktaydı⁵⁸

Belirttiğimiz tüm bu özellikler Cumhuriyet'in devraldığı ekonomik mirasta da vardı. Köylü çoğunlukla basit ve ilkel araçlar kullanıyordu. Genelde ağaçtan yapılmış saban, tırpan, çapa, sürgü ve el orağı gibi basit araçlar köylünün tarımsal üretim araçlarıydı. Temel güç aracıysa, öküz idi. At daha ziyade Rumeli'de çift sürmede kullanılıyordu. Karasaban teknolojisinin yaygın olduğu bir ortamda demir pulluk kullanımı oldukça sınırlıydı.

Toprağın verimliliğini arttırmada kullanılan temel bir girdi ise gübreydi. Gübre kullanımı organik gübre ile sınırlıydı. Suni gübre kullanımı yok gibiydi. Ancak organin gübre kullanımı da yetersizdi. Çünkü bir taraftan hayvanların beslenmesindeki yetersizlik, diğer taraftan hayvan güberisinin yakıt olarak kullanılması ve usulüne uygun olarak korunamaması organik gübre arzını kısıtlıyordu.

Cumhuriyet'in devraldığı tarımsal yapıda, geçimlik düzeyde üretim yapılması, tarımda sermaye birikimini engelliyordu. Sermaye birikiminin yetersizliği ise teknolojik gelişmeyi önleyici bir faktördür. Geçimlik düzeyi aşp pazar için üretim yapmak ise olası olmuyordu. Çünkü pazar için üretim, düşük maliyetli bir taşıma sistemini gerektiriyordu. Taşıma maliyetinin, ürünün satış fiyatını aştığı bir ortamda, köylünün öz ihtiyacının ötesinde üretimi arttırmada bir kazancı olmayacaktı.

Tarımın bir kolu olan hayvancılığa bakıldığında özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın hayvancılık ve hayvan varlığı üzerinde son derece olumsuz etkiler yaptığı görülmektedir. Savaş sonunda hayvan varlığı neredeyse yarı yarıya azalmıştır. Bu durumun etkileri, Cumhuriyet döneminde ancak uzun bir dönem sonunda giderilebilmiştir. Savaşın, hayvan

⁵⁸ Eldem, Vedat, a.g.e, s. 73.

varlığı üzerinde ne kadar olumsuz sonuçlar doğurduğu aşağıdaki tabloda daha net bir şekilde görülmektedir.

Tablo:2
Birinci Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrasında Hayvan Varlığı
(Milyon adet)

Hayvan Cinsi	Savaşın Başında	Savaşın Sonunda
Sığır	6,9	4,1
At	1,1	0,6
Katır	0,1	0,08
Koyun	18,7	11,1
Keçi	16,4	2,1

Kaynak: DİE, Türkiye'de Ekonomik ve Toplumsal Gelişmenin 50 Yılı, Ankara, 1973, s. 32.

Hayvancılık birkaç yöre dışında çiftçilerin bir yan uğraşı durumundaydı. Özel anlamda besi ve süt hayvancılığı yapılmamaktaydı. 1924 yılında bitkisel üretim değeri/hayvansal üretim değeri oranı 0,69 'dur. Bu oranın 1930'lu yılların sonunda 1 dolayına yükseldiği gözlenmektedir. Oysa bu oran bugün 2,5'tir.⁵⁹

Cumhuriyet'in kuruluşu sırasındaki tarımsal yapıyı incelerken, toprak mülkiyeti konusuna da kısaca değinmek gerekir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde toprak (mülk) devletindir. Toprağı ekip biçenler, tasarruf edenler bir çeşit sürekli kiracı durumundaydılar. Özellikle Tanzimat'tan sonra toprak mülkiyeti ile ilgili değişiklikler oldu. Yabancılara mülk edinebilme olanakları sağlandı. 25 Şubat 1913 tarihli Muvakkat İntikalat Kanunu - ki Alman Medeni Kanunu esas alınarak hazırlanmıştır- ile miri ve vakıf arazisinin ipotek edilmesine izin veriliyordu. Böylece miri arazinin mülkleştirilmesi yönünde önemli bir adım atılmış, artık miri araziye tasarruf eden, işleyen kişiler sanki tam malikmiş gibi ipotek etmek hakkına sahip kılınmıştır. Miri arazinin mülkleştirilmesi sürecinde Cumhuriyet'ten önceki son adım 30 Mart 1914 tarihli Emval-i Gayri

⁵⁹ Aruoba, Çelik, "Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü. S.B.F. Yay. No: 513, Ankara, 1982, s. 83.

Menkullerin Tasarrufu Hakkındaki geçici Kanun'la gerçekleştirilmiş ve miri arazi rejimi bir anlamda fiilen ortadan kalkmıştır.⁶⁰

İzmir İktisat Kongresine kadar hukuki anlamda toprak mülkiyeti konusunda yukarıda anılan 1914 tarihli değişiklikten başka yeni bir yaklaşım söz konusu olmamıştır. 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresine sunulan hükümet raporunda tarım üretiminin yeniden düzenlenmesiyle ilgili noktalar da bulunmaktadır.

Kurtuluş Savaşının kazanılmasından sonra Türkiye'de hem büyük arazi sahiplerinin sayısının arttığını ve hem de denetledikleri alanların bir hayli genişlediğini söylemek olanaklıdır.⁶¹ Cumhuriyet'in kuruluşuyla toprak reformu gündeme gelecek fakat istenilen anlamda ne o günlerde ne de bu günlerde gerekli toprak reformu yapılamamıştır. 1924 anayasasıyla özel mülklerin kamulaştırması sağlandı. Cumhuriyet'in kuruluşunda tarım konusunda yapılan en önemli değişiklik şüphesiz 1925 yılında aşarın kaldırılmasıdır.

Bu dönemlerde toprak kullanımının istenen düzeyden çok aşağıda olduğu görülmektedir. Bunun temel nedenleri olarak nüfusun yetersizliği, üretim tekniklerinin ilköllüğü ve tarımın pazarlara açılma, ulusal ve uluslararası pazarlarla bütünleşme oranının zayıflığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bütün yukarıdakiler dikkate alındığında Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarımsal alanda;

- 1- Toprak bakımsızdı.
- 2- Tarım aletleri yok denecek kadar az, varolanı da ilkeldi.
- 3- Tarım teknikleri çok geriydi.
- 4- Tarım kesimi büyük bir bölümüyle piyasa ekonomisinin, ulusal alışverişin dışında "kapalı ekonomi"ler özelliğine sahipti.⁶²

Cumhuriyet'in devraldığı üretim yapısının tarıma dayalı nitelikte olduğu belirtilmişti. Üretimde tarımsal alan ağırlıklı olduğu halde Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde tahıl ve un ithalatı yaptığı görülmektedir. Diğer yandan tarımsal üretimin

⁶⁰ Cin, Halil, Miri Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü, Ankara, 1969, s. 320.

⁶¹ Tezel, Y. Sezai, a.g.e., s. 344.

⁶² Kılıçbay, Ahmet, Türk Ekonomisi, Türkiye İş Bankası Yay., 4.Baskı, Ankara, 1992, s. 65.

sanayiye hammadde ve kaynak sağlaması da sanayinin gelişmemesi nedeniyle söz konusu değildir.⁶³

Tüm bu olumsuz koşulları tespit eden Cumhuriyet'in yönetici kadrosu uygulamaya koyduğu tarımsal politikalarla sorunları çözmeye çalışmışlardır. Burada, günümüzde yapılan "tarım mı, sanayi mi?" tartışmasının o günlerde yapılmadığının belirtilmesi gerekir. Gerek uygulamalar, gerekse görüş ve açıklamalar daha çok dengeli bir kalkınmayı öngördüğü ifade edilebilir.

C-Sanayi

Osmanlı Devleti'nin ağırlıklı sanayi kuruluşları Rumeli'deydi. Devletin parçalanmasından sonra bu yerlerin hepsi kaybedilmişti. Bundan dolayı XX. yüzyılın başında çağdaş anlamda bir sanayiden söz etmek olanaklı değildir. İstanbul dışında hemen hiç bir yerde sanayide kullanılabilir güçte elektrik santralleri bulunmuyordu. Çevirici güç olarak buhar gücünün de çok sınırlı bir kullanımı söz konusuydu.⁶⁴

Sanayileşme açısından bu olumsuz görüntüye karşılık, el tezgahlarına dayalı küçük üretim alanlarında kapitalist ilişkiler yavaş yavaş yayılmaktaydı. Bazı halı dokuma bölgelerinde, halı tezgahları ihracatçı tüccar tarafından örgütlenip seri üretim sağlanmaya çalışılıyordu.

Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin çeşitli tarihlerde yabancılara verdiği kapitülasyonların ve 1838 tarihli Ticaret sözleşmesinin, iç pazarları bir açık pazar haline getirmesi sonucu, sanayi birikiminin gerçekleştirilmesi olası olmuyordu.⁶⁵

İttihat ve Terakki, "Milli İktisat" anlayışı ile sanayileşme hedeflerini gerçekleştirmek için 1913 yılında "Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkatı"nı yayınladı. Daha sonra da 1914 başlarında "Teşvik-i Sanayi Talimatnamesi" çıkarıldı. Savaş sırasında 1917 başlarında "Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkatının Suret-i Tatbiki Nizamnamesi" uygulamaya konuldu. Osmanlı Devletinin tarihinde sanayileşmenin en fazla ön plana çıktığı ve bir hükümet politikası olarak takip edildiği dönem, ne yazık ki devletin de çöküş yıllarıdır.

⁶³ Kepenek, Yakup, Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi, Ankara, 1987, s.14.

⁶⁴ Çavdar, Tevfik, "Devralınan İktisadi Miras", Cumhuriyet Dönemi..., a.g.e., C.IV, s. 1053.

⁶⁵ Pamuk, Şevket, "Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı Dış Ticaretinde Uzun Dönemli Dalgalanmalar, 1830-1913", ODTÜ GELİŞME DERGİSİ, 1979-1980, sayı: 161-204, s. 165.

Cumhuriyet kurulduğunda ülkede mevcut çağdaş sanayi işletmeleri kömür, bakır, kurşun vb. madenlerinden; daha çok askeri ihtiyaçlar için çalışan Feshane, Hereke, Zeytinburnu gibi devlet fabrikalarından ve özel kişilere, özellikle yabancılara ait mensucat, çimento, zeytinyağı fabrikaları gibi bazı kuruluşlardan ibaretti.⁶⁶

Kurtuluş savaşı kazanıldıktan sonra Ankara Hükümeti, milli mücadele devam ederken ülkenin sahip olduğu ekonomik ve sınai envanteri belirlemek istemiştir. Bundan dolayı denetim altındaki bölgelerde bir imalat sanayi sayımı yaptırmıştır.

Tablo: 3
1921 Sanayi Sayımına Göre Anadolu Sanayii

Sanayi Türü	İşyeri Sayısı	%	İstihdam Sayısı	%	İşyeri Başına ort. işçi sayısı
Dokuma	20.057	61	35.300	46	2
Deri İşleme	5.347	16	18.000	24	3
Madeni Eşya	3.273	10	8.000	10	2
Ağaç İşleme	2.067	6	6.000	8	3
Gıda Tütün	1.273	4	4.500	6	4
Tuğla Toprak	704	2	3.600	5	5
Kimya	337	1	800	1	2
TOPLAM	33.058	100	76.200	100	2

Kaynak:Tökin, İ. H., Rakamlarla Türkiye, C. 2. Ankara, 1949; Eldem, Vedat, "Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Ekonomisi", Türkiye Tarihi Semineri, Ankara, 1973'den aktaran: Tezel, Y. Sezai, a.g.e., s. 94.

1921 yılındaki bu sayım Anadolu sanayiinin küçük işletmelerden, el tezgahlarından ve küçük atelyelerden oluştuğunu göstermektedir. Sanayinin büyük kısmı, işyeri büyüklüğü açısından ortalama beş işçiden daha az işçi çalıştıran imalathanelerden oluşmaktadır. Ücret-emek ilişkisine dayalı sanayi işletmeleri gelişmiş değildir. "Küçük Zanaat" işletmelerine dayalı bir sanayi yapılanması vardır.

Bu yıllarda Anadolu'da sınai üretimin dış pazara açılması bir yana iç tüketimi bile karşılamakta yetersizdir. Varolan sanayinin mülkiyetinin büyük bölümü azınlıkların ve

⁶⁶ Çavdar, Tevfik, "Devralınan İktisadi Miras", Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., C. IV, s. 1052.

yabancıların elinde bulunmaktadır. Bu gruplar kendilerini toplumsal yapının ya da siyasal karar mekanizmasının dışında saymakta, üretimini artırma konusunda güvencesizliği sonucu olumlu gelişmelerde bulunma konusunda pek istekli görünmemektedir. Kurtuluş Savaşından sonra ülke sınırları içinde bulunan yabancı şirket sayısı 87, toplam sermayelerinin nominal değeri de yaklaşık 225 milyon Türk Lirasıdır. Bu durum tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4
1923-24 Yılında Türkiye Cumhuriyeti Sınırları İçindeki Yabancı Şirketler

Milliyet	Firma Sayısı	Yaklaşık Sermaye
İngiliz	23	96 Milyon Lira
Fransız	23	27 " "
İtalyan	11	20 " "
Alman	8	62 " "
ABD	7	38 " "
Diğer	15	12 " "
TOPLAM	87	225 Milyon Lira

Kaynak: Cenani, Rasim, Foreign Capital Investment in Turkey, Revised Ed., İstanbul, 1958, s. 9'tan aktaran: Demircan, Daim, Türkiye'de Yabancı Sermaye, İstanbul, 1971, s. 15.

O dönemin genel ekonomik görüntüsü hakkında İstanbul Ticaret Odası tarafından düzenlenen bir raporda şunlara raslanmaktadır: "...İstanbulun yüzyıllarca en büyük işi olan saraçlık bitmiştir. Çanta, bavul vb. dışarıdan geldiğinden, bu meslekte ancak ikiyüz kişi kalmıştır. Saraçlar, ithal malı deriyle çalışmaktadır. Fakat deriye 27 kuruş, deriden mamul eşyaya 15 kuruş gümrük konduğu için saraçlık ölmüştür. Özel sanayi olan dericilik, yedikule'de 1500 kadar usta ve işçiye bir geçim sağlamaktadır. En gelişen sanayi kunduracılıktır. Devletin 500 işçi çalıştıran Beykoz Kundura Fabrikasının dışında kunduracılık, 30.000 usta ve işçiye iş sağlamakta ve ABD'ye 2000 çift terlik ihraç edilmektedir. Yalnız yarı lastik, yarı bez fabrika mamülatı ayakkabılar, dışarıdan az gümrükle gelip piyasada ucuz satıldığından, bu alanda da güçlükler vardır. Dokumacılık çok gerilemiştir. Pamuk iplikleri ve pamuklu dokuma, çoğu İtalya ve İngiltere'den olmak üzere, dışarıdan gelmektedir. Son zamanlarda sun'i ipekten küçük örme sanayii gelişmiştir. Bu alanda 1000'den fazla makine ile 3-4 bin işçi çalışmaktadır. Bütün

demirler gibi, demir eşya da ithal olunmaktadır. Demir mamülatı sanayii yılda yalnız 30.000 lira gibi çok düşük değerde imalat yapmaktadır."⁶⁷

Yukarıda anılan rapora bakıldığında, ülkenin genelinde atelye niteliğinin ağır bastığı bir tür hafif sanayi bulunmaktadır. Genelde dokuma sanayiinde yoğunlaşmıştır. Sanayide işletmelerin büyük çoğunluğunun küçük olması yanında makine de pek az kullanılmaktadır.

Son yıllarında sanayileşme konusunda önemli gayretler içinde bulunan Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı Balkan ve Birinci Dünya Savaşları bu teşebbüslerin istenen amaca ulaşamamasında temel etkenlerdir. Kurtuluş Savaşının kazanılmasından sonra yapılan sayım yukarıda belirtilmişti. Buna göre Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e sanayileşme konusunda varlıktan çok, güçlü bir özlem kalmıştı denilebilir.

Osmanlı Sanayii ile ilgili sayısal veriler 1913 ve 1915 yıllarında yapılan sayımlara dayanmaktadır. Buna ek olarak Kurtuluş Savaşı sırasında 1921 yılında yapılan bir sanayi sayımı daha vardır. Bu sanayi sayımlarının bölgesel olması, yapısal açıdan sınırlı değerlendirmeye olanak vermektedir. Bununla birlikte Osmanlı son dönem sanayiinin tümüyle (dayanısız) tüketim malları üretimine yöneldiği ve küçük ölçekli olduğu görülebilmektedir. Sanayinin dayanıklı tüketim, ara ve yatırım malları alanında gelişemediği, varolan sınıai üretiminde madencilik ve tarımsal üretimle bir bütünlük oluşturacak düzeye ulaşmadağı söylenebilir.

D- Bankacılık

Osmanlı Devleti'nde mali denetimin bütünüyle yabancıların elinde olduğunu söylemek çok abartılı olmasa gerektir. Çünkü birkaç küçük şirketi bir yana bırakacak olursak, ülkedeki banka, sigorta vb. mali kurumların tümü yabancıların elinde bulunuyordu. Son dönemlerde Fransa, İngiltere, Avusturya, İtalya, Almanya gibi ülkelerin sermayelerinin hakim olduğu bankalar vardı. Bunların dışında Rusya, İngiltere, Fransa gibi gelişmiş ülkelerin birçok dış ticaret bankasının ve sigorta şirketlerinin acentalarının da varlığı görülmekteydi.⁶⁸

⁶⁷ Ticaret Odası İktisat Komisyonu Raporu'ndan aktaran: Tayanç, Tunç, Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, Milliyet Yay., Karacan Armağanı, 1. baskı, 1983, s. 37.

⁶⁸ Akgüç, Öztin, Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler, Ankara: 1975. s. 8.

Osmanlı Devleti'nde geleneksel olarak banka hizmetlerini Galata Bankerleri yürütmekteydi. Türkiye'de ilk banka, 1847 yılında İstanbul Bankası adıyla kurulmuştur.⁶⁹ Bankı Osmani 1863 yılında, Avusturya-Osmanlı Bankası 1874'te, sonradan Osmanlı Bankası A.Ş. olarak faaliyetine devam eden Bankı Osmani-i Şahane'ye katılmışlardır. Şirket-i Maliye-i Osmaniye Bankası da kuruluşundan kısa bir süre sonra işlerini Osmanlı Bankası'na devrederek kapanmıştır.

Osmanlı Devleti döneminde kurulan 13 yabancı bankadan 11'i kısa bir süre sonra kapanmış, tasfiye olmuş ya da başka bir bankaya katılmıştır. Sadece iki banka, yani 1863 yılında kurulan Bankı Osmani-i Şahane, Osmanlı Bankası ünvanı altında ve 1888 yılında kurulan Selanik Bankası, Uluslararası Endüstri ve Ticaret Bankası'na dönüşerek faaliyetine devam etmiştir. Devletin sınırları içinde kurulup faaliyet gösteren bankalar yanında, merkezleri dış ülkelerde bulunup ülkemizde şubeler açanlar da vardır.⁷⁰

Dış kaynaklı sermayeye alternatif banka kurma girişimleri 1863'te Mithat Paşa'nın kurduğu Tarım Kredi Kooperatifleri'nin, Ziraat Bankası'na dönüştürülmesidir.⁷¹ Bu girişime ek olarak XX. yüzyılda İttihat ve Terakki yönetiminin yerli zengin tüccarların da desteğiyle kurulan "İtibar-ı Milli Bankası" vardır. Bu bankanın kuruluşuyla ulusal bankacılık alanında ilk temellerin atıldığı söylenebilir.

Cumhuriyet'ten önce ülkede yirmi ulusal, onüç yabancı olmak üzere otuz üç banka faaliyette bulunuyordu. Ulusal bankaların çoğu yerel gereksinimlere yanıt verebilen tek şubeli bankalardı.⁷² Bu nedenle bankacılık alanında genellikle yabancı bankalar hakim durumdaydı. Bankaların toplam mevduattaki payları açısından 1924'teki verilere bakıldığında yabancı bankaların % 78, özel Türk bankaların % 12 ve devlet bankalarının payı ise % 10 olduğu⁷³ görülmektedir. Sonuç olarak Cumhuriyet, Osmanlı'dan dışa bağımlı bir bankacılık sistemi devralırken, dar çerçevede de olsa ulusal bankacılık faaliyetlerinin yapıldığı görülmektedir.

Cumhuriyet'in kuruluşuyla bankacılık faaliyetlerine devlet, özel sektöre öncülük ederek bu alandaki gelişmeler hız kazanmıştır. Ekonominin finansal sorunlarının çözümüne Batılı anlamda yaklaşımlar Cumhuriyet'le birlikte başlamıştır, denilebilir.

⁶⁹ ibid, s. 7.

⁷⁰ ibid, s. 8.

⁷¹ Kepenek, Yakup, a.g.e., s. 20.

⁷² Yaşa, Memduh, a.g.e., s. 467.

⁷³ Tezel, Y. Sezai, a.g.e., Tablo: 3.9, s. 114'ten alınmıştır.

E- Ulaştırma

Tanzimat'a gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nin (planlı) bir yol politikası olmamıştır. Ayrıca bayındırlık işleri için yeterli harcamalar yapılmamış ve gerekli kurumlar oluşturulamamıştır.⁷⁴ Tanzimatla birlikte oluşturulmaya çalışılan yol politikası, ilke olarak ilk defa 1856 Islahat Fermanıyla kabul edilmiştir. 1869, 1879 ve 1891'de meydana getirilen nizamnamelerle de yapım faaliyetlerine bir düzen verilmeye çalışılmıştır.⁷⁵

Osmanlı merkezi otoritesi ve karşıtları açısından ulaşım meselesi denilince genellikle demiryolu politikası akla gelmektedir. Bu da doğaldır. Çünkü motorlu kara taşıtlarının ortaya çıkmadığı, sonraları da yaygınlaşmadığı bir ortamda en etkin ve süratli ulaşım aracı demiryolu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Demiryolu olayı, XX. yüzyıldan itibaren emperyalist ülkelerin Ortadoğu politikaları açısından önem kazanmaya başlamıştır. Belki de Osmanlı Devleti'nde ulaşım olayında ticari olduğu kadar, aynı zamanda stratejik yatırım amacı da güdüldüğü söylenebilir. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e devrolunun demiryollarının hangi ülke sermayelerine ait bulunduğu tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5

Cumhuriyet'in Devraldığı Demiryolları ve İmtiyaz Sahibi Şirketin Ülkesi

Demiryolu Bölgesi	İmtiyaz Sahibi Ülke
İstanbul-Edirne	Şark Demiryolları (Alman)
İstanbul-Ankara	Anadolu Demiryolları (Alman)
Eskişehir-Konya-Adana-İsrahiye	Bağdat Hattı (Alman)
Halep-Nusaybin	Fransız Şirketi
İzmir-Kasaba ve temdidi	Fransız Şirketi
İzmir-Aydın ve temdidi	İngiliz Şirketi

Kaynak: Çavdar, Tevfik, "Devralınan İktisadi Miras", Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., Tablo: 8, C. IV, s. 1059.

⁷⁴ Karal, E. Ziya, Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri, 1856-1861, C. VI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976, s. 261-262.

⁷⁵ Karal, E. Ziya, Osmanlı Tarihi, I. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri, 1876-1907, C. VIII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 461-462.

Yabancı ortaklıklara kar garantisi verilerek ve uzun yıllar için (genellikle 70-100 yıl) işletme hakkı tanınarak oluşturulan demiryollarının uzunluğu Cumhuriyet'in kurulduğu yıl 4.000 km'nin üzerindeydi. Demiryolu yatırımlarında % 57'lik payla Alman sermayesi egemendi; bunu % 23,5'lik bir payla Fransız sermayesi izliyordu. İngiliz kökenli sermayenin payı da % 20'ye yaklaşıyordu.⁷⁶

Deniz yolu ulaşımı açısından da Osmanlı Devleti'nde yabancıların etkinliği söz konusudur. Ulusal deniz ulaşımı, yabancılara Kapitülasyonlarla verilen Kabotaj hakkı nedeniyle korumasızdı. Kara ulaşımında ise son dönemde önemli bir gelişme görülmemiştir. Bunlara ek olarak Osmanlı Devleti'nde çok ileri düzeyde bir telgraf sisteminin kurulduğu belirtilmelidir. Osmanlı posta düzeninin yanında yabancıların da kendi posta düzenlemelerinin de bulunduğu ifade edilmelidir.⁷⁷

Cumhuriyet Türkiye'sine kalan karayolları, 13.885 km'si şose, 4.450 km'si toprak yol olmak üzere 18.335 km olarak gösteriliyorsa da, bunlar genelde oldukça dar, meyilli ve bakımsız durumdaydı.⁷⁸ O dönemlerde yol inşaatı ve bakımı için gerekli personel ve araçlar oldukça yetersizdi. Bu tür işler uzun dönemden beri, yol mükellefiyeti gereğince halkı bedenen çalıştırarak başarılmaya çalışılmıştır. Bundan dolayı karayollarının büyük bir bölümü düzenli bir ulaştırmaya uygun olmayıp, hele kış dönemlerinde kullanılamaz durumdaydı. Buna ek olarak karayolları da daha çok ülkenin batı bölgelerinde yoğunlaşmıştı.

Sonuç olarak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kalan ulaşım sektörünün hem nicelik ve hem de nitelik olarak yetersiz olduğu söylenebilir. Yetersiz olan bu ulaştırma şebekesi ülkenin son dönemlerde yaşadığı savaşların neden olduğu aşırı kullanma, bakımsızlık ve ihmalden dolayı yıpranmış, büyük ölçüde bozulmuştu. Osmanlı Devleti'nin büyük fedakarlıklarla yaptırdığı demiryolu ve karayollarının önemli bir bölümü, önce Balkan sonra da Birinci Dünya Savaşı yenilgilerinde kaybedilen topraklarda kalmıştı.

F- Devlet Maliyesi

Osmanlı Devleti'nin 1876 yılında dış borç ödemelerini durdurduğunu ilan etmesinden sonra, Osmanlı Hükümetiyle Fransız, İngiliz, Avusturyalı, Alman ve Osmanlı

⁷⁶ Kepenek, Yakup, a.g.e., s. 19.

⁷⁷ ibid, s. 20.

⁷⁸ Yaşa, Memduh, a.g.e., s. 10.

Devleti'nden alacakları olan diğer ülkelerin temsilcileri arasında başlayan görüşmeler, 1881 yılında "Muharrem Kararnamesi"nin kabulüyle sonuçlanıyor ve dış borçların miktarı indiriliyor, ödeme koşulları yeniden düzenleniyordu. 1914 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin dış borçları 160 milyon sterline yaklaşıyordu.⁷⁹ İşte Osmanlı Devleti'ni mali yönden dış ülkelere bağımlı hale getiren Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kuruluşuyla birlikte her geçen gün devletin vergilerde yapması gereken düzenlemeler, ilgili devletler tarafından engellenmiş ve sonuçta Cumhuriyet'e mali yapı olarak kötü bir miras kalmıştır.

Osmanlı Devleti gelir politikasını bağımsızca düzenleyemeyince, bütçe sorunu da günden güne büyüyor, bütçe açıklarının kapanması için dış borçlanma olağan bir yöntem durumunu alıyordu. Buna, ülke vatandaşlarının da özellikle son dönemdeki savaşlar nedeniyle içine düştüğü fakirlik eklenince devletin mali buhranı en üst sınıra dayanıyordu. Devletin son dönem borçları Tablo 6'de görülmektedir. Mali yönden dışa bağımlı bir son dönem geçiren Osmanlı Devleti'nden, bağımsız olan Cumhuriyet'in devraldığı yapı özellikle geçmişten kalan sorunları çözmeye çalışmış, sonra da kurduğu yeni kurumlarla ve yeni bir anlayışla mali durumu düzeltmek çabasına girmiştir.

Tablo 6
Osmanlı Dış Borçlarının Oransal Dağılımı (Ülkelere Göre % olarak)

Ülke Adı	1900	1914
Fransa	45	49
İngiltere	11	7
Almanya	12	20
Belçika	18	11
Hollanda	4	3
İtalya	1	1
Avusturya-Macaristan	2	1

Kaynak: Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, DİE Yayını, Ankara 1973, s. 85.

Osmanlı Devleti'nde merkezi hükümetin önemli iki kaynağı aşar ve ağnam vergileridir. Cumhuriyet'in ilk iki yılında bu iki vergi çeşidi bütçe gelirlerinin, sırasıyla % 26 ve % 3'ünü karşılamıştır.⁸⁰ Osmanlı Devleti'nde 1876 Anayasasıyla birtakım mali

⁷⁹ Pamuk, Şevket, a.g.e., s. 189-190.

⁸⁰ Tezel, Y. Sezai, a.g.e., s. 395.

düzenlemeler öngörülmüştür. Bu düzenlemelerin büyük bir bölümünün uygulanmadığı, uygulanmışsa da Osmanlı son dönem bütçelerinin hep açıkla kapandığı bilinmektedir. Bu durumla ilgili olarak Fazıl Pelin: "Harbin sonlarına doğru artık ortada inanılacak bir bütçe bile kalmamıştı. İmparatorluk, harbin büyük bir kısmı ile bütün mütareke devrinde yine bütçesiz, günü gününe yaşamış ve eski devirler gibi yine büyük bir gayri muntazam borç silsilesi ve mütedahil maaşlar yığını altında kalmıştır."⁸¹ demektedir.

Büyük Millet Meclisi kurulduğunda Osmanlı Devleti'nin ziraatten alınan (Aşar ve Ağnam) vergilerine dayanan vergi sistemini bulmuştu. Bu vergilerden bazıları dış borçlar nedeniyle kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi'nin haczinde idi. Devletin para işleri, İngiliz ve Fransız sermayedarlar tarafından 1856'da kurulan, 1863' te imtiyaz verilen, 1875'de imtiyazı genişletilen Osmanlı Bankasında bulunuyordu.⁸² Demiryolları, madenler, bankacılık, belediye işletmeleri, sanayi teşebbüsleri ve ticaret alanlarında 94 adet toplam 63,4 milyon İngiliz lirası sermayeli şirket (21 İngiliz, 22 Fransız, 9 İtalyan, 7 Alman, 6 Amerikalı, 12 Hollandalı, 10 Belçikalı) ülkemizde imtiyazla çalışıyordu.⁸³

Osmanlı Devleti son döneminde mali anlamda dış borçlara gömülmüş, temel egemenlik haklarından yoksun kalmış ve kamusal mallar alanını yabancı sermayeye bırakmıştı.

G- Dış Ticaret

Geleneksel Osmanlı ekonomisi, provizyonist ve fiskalist bir anlayış içinde düzenlenmiştir. Merkantilizme tamamen zıt olan bu anlayışta esas olan ithalat fazlalığıdır. İhracatı ise sınırlama asıldır. Bu yaklaşım kendi içinde tutarlı nedenlere dayanmaktadır. Provizyonist düzende, şehirlerin gereksinimlerinin karşılanması ön plandadır. Bunun için hammadde ve gıda maddelerinin yurt dışına çıkışı engellenir. Fiyat istikrarının, ekonomik istikrarla ve ekonomik istikrarın siyasal istikrarla iç içe olduğu bir düzende, mal arzının sürekliliği ve bol olması gerekir. Fiskalist anlayış ise hazineye gelir kazandırmaya öncelik verir. Böylece, devlet gelirlerinin bol olması, güçlü bir ordu; güçlü bir ordu ise siyasal istikrar demektir.

⁸¹ Fazıl, Pelin, Finans İlmi, Bütçe, C.I, Fasikül:I, İstanbul, 1944, s. 23.

⁸² ibid, s. 120.

⁸³ Aydemir, Ş. Süreyya, İkinci Adam, C.I, İstanbul, 1965, s. 343.

Kapitülasyonlar ilk dönemlerde Osmanlı Devleti'nin lehinde iken sonraları aleyhine dönmüştür. Özellikle 1838 İngiliz-Osmanlı Ticaret Sözleşmesiyle ortaya çıkan ticaret ortamı Osmanlı Devleti'nin geleneksel ekonomik yaklaşımını yıkacak ve sonuçta yabancı malların işgaline uğrayacaktır. 1840'lardan itibaren Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde en önemli yeri İngiltere alacaktır. Bu durumu aşağıdaki tablo 7'de karşılaştırmalı olarak görmek olanaklıdır.

Tablo 7
Osmanlı İhracatının Ülkelere Göre Dağılımı
-Yıllar İtibariyle Ülkelerin İhracattaki Payları % olarak -

Ülkeler	1840	1913/1914
İngiltere	20	21,6
Fransa	17	19,9
Almanya	2	5,7
Avusturya	29	10,4
Rusya	17	3,9

Kaynak: Eldem, Vedat, a.g.e., s. 183'den aktaran: Tezel Y. Sezai, a.g.e. s. 66, Tablo 1,1.

Yine aynı dönemlerin ithalatını da tablo 8'de görmek olanaklıdır.

Tablo 8
Osmanlı İthalatının Ülkelere Göre Dağılımı
-Yıllar İtibariyle Ülkelerin İthalattaki Payları % Olarak-

Ülkeler	1840	1913/1914
İngiltere	29	19,4
Fransa	9	8,6
Almanya	5	11,2
Avusturya	22	14,7
Rusya	17	8,4

Kaynak: Eldem, Vedat, a.g.e., s. 183'den aktaran: Tezel, Y. Sezai, a.g.e., s. 66, Tablo 1,1.

Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta Osmanlı Devleti'nin son dönem ihracatının yaklaşık % 90'ını tarım ürünleri (tütün, meyveler, pamuk, yün, tiftik, ipek, afyon, canlı hayvanlar vb.), % 3-5'ini madenler (krom, kömür vb.) geri kalanını da bitkilerden elde edilen zeytinyağı, palamut özü gibi maddelerle halı, kilim vb.'den oluştuğudur. İthalatın ise, yaklaşık % 15-16'sını buğday, un ve şeker; % 2-2,5'ini çay ve kahve oluşturuyor ve kalanı özellikle, mamül tüketim mallarından oluşuyordu. Diğer yandan sanayi gelişmemiş olduğundan, hammaddelerle diğer üretim mallarına ithalatta küçük bir pay düşüyordu.⁸⁴ Yukarıda anılan dış ticaret yapısı aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 9
1923 ve 1924 Yılları Dış Ticareti (Milyon TL)

	İTHALAT			İHRACAT	
	1923	1924		1923	1924
Buğday	8,6	18,3	Yaprak tütün	20,3	46,4
Un	3,0	0,7	Üzüm	10,6	18,2
Pirinç	1,9	2,2	İncir	4,9	10,0
Şeker	11,0	12,8	Fındık	3,8	8,0
Çay	0,9	1,2	Fıstık-Badem	0,6	1,4
Kahve	2,5	3,2	Afyon	4,2	6,1
Kağıt	0,6	1,0	Palamut	1,4	2,1
Yün iplik	0,5	0,8	Yumurta	1,4	3,7
Pamuk	5,6	6,6	Koyun, keçi	2,4	3,7
Yünlü dokuma	8,3	12,6	Pamuk	6,2	11,4
Pamuklu "	48,3	57,0	Tiftik-Yün-İpek	5,7	9,0
Demir-Çelik	7,8	16,2	Zeytinyağı	1,0	0,5
Makineler	1,3	5,6	Halı-Kilim	3,2	4,5
Zirai aletler	0,5	2,2	Kömür	1,5	2,3
Benzin	0,7	0,9	Krom	-	0,8
Diğer	3,3	2,4	Diğer	17,3	30,8
TOPLAM	144,8	193,6		96,4	158,6

Kaynak: DİE, İstatistik Yıllığı, 1938-39, C. 10, s. 241,261,262.

⁸⁴ Yaşa, Memduh, a.g.e., s. 14.

Özellikle son dönemlerde artan dış ticaret açığı Cumhuriyet'e büyük bir yük yüklemiştir. Buna göre Cumhuriyet'in Osmanlı Devleti'nden devraldığı dış ticaretin iki yönü vardır. Birincisi kronikleşmiş dış ticaret açığı, ikincisi de dış borç ve borçlanma alışkanlığıdır.

Osmanlı Devleti'nin son dönem ticaretinin tümüyle yabancı ülkelerin kontrolü altında olup sadece onların izin verdiği yönde gelişme ya da değişme olanağına sahipti. Cumhuriyet dış ticaretin bu yapısını aynen devralmıştır.⁸⁵

Sonuç olarak Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında ekonomik yapı az gelişmişliğin derin izlerini taşımakta ve Türkiye, kurumları eskimiş; kendini yenileme çabaları yetersiz kalmış; kısmen sınırları içinde gerçekleşmiş uzun savaşlardan bitkin düşmüş; servet kaynakları sömürülerek yıpranmış; sanayiden yoksun; tarım ülkesi olduğu halde nüfusunu besleyemeyen ve üstelik dışarıya borçlanmış bir ülke görünümündeydi. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ekonomik anlamda belki tek dayanağı tükenmeyen ümidiydi.

⁸⁵ Çavdar, Tevfik, "Devralınan İktisadi Miras", Cumhuriyet Dönemi... a.g.e., C. IV, s. 1057.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA DÜNYADA VE TÜRKİYE'DEKİ EKONOMİK DEĞİŞİM VE YAKLAŞIMLAR

Bu bölümde, bir bakıma 1923-1938 yılları arasında Türkiye'de uygulanan ekonomi politikalarının gerekçelerini oluşturan etkenler olarak düşünülebilecek iç ve dış ekonomik değişim ve yaklaşımlar incelenecektir. Öncelikle bu dönemde, dış dünyada ortaya çıkan değişimler üzerinde durulacak, sonra da Türkiye'de meydana gelen ekonomik değişim ve yaklaşımlar değerlendirilecektir. Ancak, Türkiye'de bu dönemde ortaya çıkan ekonomik değişiklikler incelenirken belki 1923-1938 yılları arasında ekonomide meydana gelen gelişmelerin de birlikte incelenmesi düşünülebilirdi. Çünkü ekonomik değişimden söz edildiğine göre, bu yıllarda ekonomide ortaya çıkan gelişmelerin de incelenmesi gereği ortaya çıkabilmektedir. Fakat 1923-1938 yılları arasında ekonomide ortaya çıkan gelişmeler, ilgili dönemde uygulanan ekonomi politikalarının sonuçları olduğundan, önce politikaların sonra da bunların uygulanmasıyla elde edilen sonuçların incelenmesinin daha uygun olacağı düşünülmüştür. Bundan dolayı bu konu, üçüncü bölümde ilgili dönemde uygulanan ekonomik politikalar incelendikten sonra, "Elde Edilen Sonuçlar" başlığı altında incelenecektir.

Bu hatırlatma yapıldıktan sonra 1923-1938 yılları arasında meydana gelen iç ve dış ekonomik değişim ve yaklaşımların değerlendirilmesine geçilebilir.

Türkiye'de 1923'lü yıllarda, yeni Türk Devleti'nin temellerinin atıldığı dönemde, dünya ekonomisinde durgunluktan canlanmaya doğru bir sürecin başladığı görülmektedir. Bu canlanmanın 1925 yılına kadar sürdüğü söylenebilir. 1926-29 yılları arasında, 1926 ve 1927 yılları bazı ülkeler için bir durgunluk ve gerileme yılları olmakla birlikte, dünya ekonomisi için genellikle hızlı bir gelişme (boom) ortaya çıkmıştır. Bu ortamda 1929 yılındaki Dünya Ekonomik Buhranının beklenmedik bir zamanda geldiği düşünülebilir.⁸⁶

Dünya Ekonomik Buhranının gelişi ve yıllarca devam etmesi tüm dünya ülkelerinin ekonomi politikalarını ve bütün ekonomistlerin teorilerini yeniden gözden

⁸⁶ Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ Yay., Ankara, 1983, s. 3.

geçirmelerine yol açmıştır. Şüphesiz dünyada yaşanan bu gelişmelerden Türkiye'nin etkilenmemesi olanaksızdı. Acaba dünyada yaşanan bu değişimin Türkiye'ye hangi alanlarda ve ne gibi etkileri olmuştur? Türkiye o dönemde bu değişiklikler karşısında ne yapmıştır? İşte bu bölümde bu ve benzere soruların yanıtları araştırılacaktır.

I- DIŞ DÜNYADAKİ EKONOMİK DEĞİŞİM VE YAKLAŞIMLAR

Cumhuriyet'in kuruluşuyla Türk ekonomisinin içinde bulunduğu durum genel hatlarıyla birinci bölümde anlatılmıştı. Türkiye'nin içinde bulunduğu bu ekonomik koşullar karşısında acaba genel olarak Türkiye'nin dışında dünyadaki durum ve 1923-38 yılları arasında yaşanan değişiklikler nasıl gelişmiştir?

İncelediğimiz bu döneme etki eden en önemli olay şüphesiz Birinci Dünya Savaşı olmuştur. Savaş Almanya'nın yenilgisiyle, Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Rusya'da yeni bir rejimin kurulmasıyla sonuçlandı. Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri, İngiltere, Fransa ve savaşa daha sonra katılmakla Avrupa ile ilişkileri yoğunluk kazanan ABD, dünya çapında hakimiyetlerini kurmaya başladılar. Almanya, ağır savaş tazminatı ödemeye mahkum edildi. Artık Almanya'nın yayılmacı politikasına son verildiği ortak inancını taşıyan galip devletler, Almanya'dan alınacak savaş tazminatı ve yeni sömürgelerden elde edecekleri gelirlerle Birinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu zararlarını giderebileceklerini ve 1914 öncese ekonomik düzeye ulaşacaklarını tahmin ediyorlardı.⁸⁷

Savaşın sonunda Avusturya-Macaristan imparatorluğu dağılmış, yerine küçük milli devletler kurulmuştu. Bu imparatorluk, Tuna bölgesinde geniş bir serbest ticaret bölgesi oluşturarak yararlı bir ekonomik işlev görmekteydi. Yeni ülkeler ekonomik alanda kendilerine yeterli olma gayreti içindeydiler. Oysa sınır anlaşmazlıkları nedeniyle trenlerin işlemesine izin verilmemesi yüzünden ulaşım sisteminin işlemez hale gelmesi, ticareti durma noktasına getirmişti. Böylece Birinci Dünya Savaşı'nın önemli sonuçlarından biri de, ekonomik milliyetçilik fikirlerinin yaygınlaşmasına⁸⁸ ortam hazırlamasıdır.

⁸⁷ Ersoy, Arif, İktisadi Teoriler ve Düşüncelerin Gelişme Tarihi, ABAM Yay., 2. Baskı, İzmir, 1990, s. 265.

⁸⁸ Güran, Tevfik, İktisat Tarihi, İstanbul, 1993, s. 163.

Sözü edilen ekonomik milliyetçilik sadece imparatorlukların parçalanmasıyla doğan yeni devletlerle sınırlı değildi. Rusya sivil savaş sırasında uluslararası ekonomiden tamamiyle çekildi. Sovyet rejimi altında yeniden ortaya çıktığında, ekonomik ilişkileri yeni bir tarz aldı. Devlet, uluslararası ticarete tek alıcı ve satıcı oldu; sadece siyasal yöneticilerin stratejik olarak gerekli gördükleri şeyleri satın aldı ya da sattı.⁸⁹

Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan Barışla, Batıda daha önce uluslararası ticarete ileri ölçüde bağımlı olan ülkeler de sadece koruyucu tarifeleri değil, ithalat kotaları ve ithal yasakları gibi daha katı tedbirleri de kapsayan çeşitli sınırlamaları uygulamaya koydular. Bunun yanında ihracat sübvansiyonları ve diğer tedbirlerle ihracatlarını teşvike başladılar. Örneğin serbest ticaretin öncülüğünü yapan İngiltere savaşın finansmanı amacıyla savaş sırasında tarifelere başvurdu.⁹⁰ Savaştan sonra geçici olarak uygulanmaya devam edilen ve sayısı ve oranı artan tarifeler, 1932'den sonra resmi korumacı politikaya dönüştü.

Birinci Dünya Savaşının sonunda dünya genelinde ekonominin üretim kapasitesinin azaldığı görülmüştür. Özet olarak ifade edilirse, 1919'da savaşa katılmış bulunan ülkelerin hepsinde üretim üçte bir (1/3) oranında düşüş göstermiştir.⁹¹ Daha önce dünyanın karşılaştığı bunalım dönemlerinin hiç birinde genel olarak bu oranda bir düşüşle karşılaşmamıştır.

Savaşın doğurduğu ve barışın şiddetlendirdiği mali ve parasal problemler uluslararası ekonominin dengesini bozmuştu. Bu dengesizliğin temelinde tazminat sorunuyla savaş dönemindeki borçlanmaların geri ödenmesi problemi yatıyordu. Fransa ve İngiltere, Almanya'dan sadece sivil kişilere verilen zararları değil, aynı zamanda müttefik hükümetlerin tüm savaş masraflarını da ödemesini istiyorlardı. Zayıflamış Avrupa ekonomileri ve uluslararası ekonominin kritik durumu karşısında Fransa, İngiltere ve diğer müttefik devletlerin, ABD'ye olan borçlarını ödeyebilmeleri tazminat olarak alacakları miktarlara; Almanya'nın tazminat ödeme kapasitesiyse, ödemelerini yapabileceği döviz ve altın elde edeceği ihracat fazlasına bağlıydı.⁹² Fakat müttefiklerin uyguladıkları ekonomik sınırlamalar, Almanya'nın ödemelerini yapabileceği böyle bir ticaret fazlasını elde etmesine olanak vermiyordu. 1922 yaz sonlarında Alman Markının

⁸⁹ ibid, s. 163.

⁹⁰ ibid, s. 164.

⁹¹ Hamitoğulları, Beşir, Çağdaş İktisadi Sistemler, Savaş Yay., 4. Baskı, Ankara, 1986, s. 247.

⁹² Güran, Tefik, a.g.e., s. 165.

değeri, tazminat ödemelerinin ağır baskısı altında hızla düşmeye başladı. Yılın sonuna doğru Almanya, baskının artmasıyla ödemelerini tamamen durdurmak zorunda kaldı.

Dünya savaşı sonunda İngiltere'de ekonomik problemler büyüdü. İngiltere yabancı pazarlarını, dış yatırımlarını, ticari filosunun büyük bir bölümünü ve diğer dış ticaret gelirlerini yitirdi. Buna karşı gıda ve hammadde ithaline daha fazla bağımlı hale geldi. İhracatının artması gereken bir dönemde, fabrika ve madenleri kapandı, işsizlik arttı, üretimi geriledi. Bu dönemdeki İngiliz hükümetinin, karşılaşılan ekonomik problemlere gerekli çözümleri bulamadığı söylenebilir.⁹³ Birinci Dünya Savaşının finansmanı için bir tedbir olarak 1914'te altın standardını terkeden İngiltere'de, Londra'nın dünyanın mali merkezi olması nedeniyle savaş boyunca altın standardına dönülmesi için ağır baskı vardı. Fakat bunun için İngiltere Merkez Bankasının yeterli rezervleri yoktu. 1920'lerin ortasında yeterli birikim sağlanmıştı. Fakat daha önemli bir problem sterlinin değeriyle ilgiliydi. Savaştan önce 1 sterlin 4,86 dolara⁹⁴ eşitti. Fakat savaş sırasında ABD altın standardını sürdürürken, İngiltere'de yüksek bir enflasyon yaşanmıştı. Savaş öncesi parite ile altın standardına dönülmesi İngiliz sanayiinin rekabet gücünü zayıflatacaktı. Bundan dolayı düşünülen değişiklikler ancak sonraki yıllarda yapılabilmıştır.

Dünya savaşı sonrası 1920'lerde Avrupa ülkelerinin genelinde ekonomik duraklamanın hakim olduğunu⁹⁵, ancak 1920'lerin sonlarında İngiltere'nin dışında diğer Avrupa ülkelerinin çoğu bu ekonomik durgunluktan kurtulup ekonomide bir canlılığa kavuştukları söylenebilir.⁹⁶

Genel olarak Birinci Dünya Savaşının etkilerini belirttikten sonra şimdi, önce 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'na kadar olan gelişmeleri, sonra da ekonomik buhrandan 1938 yılına kadar gerçekleşen değişimleri ele alabiliriz. Burada 1929 yılının baz olarak alınmasının nedeni çalışmamızın giriş bölümünde belirtildiğinden tekrar bu konuya değinilmeyecektir.

⁹³ ibid, s. 166.

⁹⁴ ibid, s. 166.

⁹⁵ Ulutan, Burhan, İktisadi Doktrinler Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1975, s. 466.

⁹⁶ Güran, Tevfik, a.g.e., s. 166.

A- 1923-1929 Yılları

Birinci Dünya Savaşının önemli sonuçlarından ikisi borçlar ve tazminatlar idi. Özellikle Almanya ile Fransa arasında çıkan sorunların çözümü İngiltere ve ABD'nin araya girmesiyle sonuçlandırılmaya çalışıldı. Bu yaklaşımlar sonucu Amerikalı Charles G. Dawes'in ödeme planı, 1924 Ağustos'unda Londra'da imzalanan bir protokolle kabul

edildi. Dawes Planıyla Almanya için toplam bir borç tespit edilmemiş, sadece 250 milyon dolardan başlamak üzere ve artan bir miktarda yıllık taksitler belirlenmişti. Ayrıca, Almanya'ya 200 milyon dolar borç verilecekti. Bunun yarısını ABD üzerine aldı. Sonuçta Dawes Planına göre, Rhur da boşaltılacak ve Almanlar'a geri verilecekti. Dawes Planının uygulamaya konmasıyla Almanya nefes aldı. Yeni bir para sistemiyle ekonomisini düzeltti. Markın değeri yükselmeye başladı. Üretim arttı ve Almanya'nın milletlerarası ticareti genişledi. Bu planla Fransız-Alman ilişkileri de düzeldi ve Locarno'ya giden yolu açtı.⁹⁷

Dawes Planıyla başlayan süreç, 1925 Ekim'inde imzalanan Londra Antlaşmaları ile Almanya ve Fransa arasında karşılıklı güven ortamı doğurmuştur.⁹⁸ Bu planla (1924) varılan mali uzlaşma Almanya ile Fransa arasındaki anlaşmazlıkların büyük bir bölümünü yatıştırmış ve bu da bir sonraki Locarno (1925) anlaşmasına zemin oluşturmuştur; bunu Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne girmesi ve değiştirilmiş Young Planı (1929) ile varılan değişik mali çözümler izledi. 1920'li yılların sonlarında, Avrupa'da ekonomik alanda refahın yaygınlaşması ve Milletler Cemiyeti'nin görünüşte uluslararası sistem içinde önemli yeni bir unsur olarak kabul görmesi, diplomasiye normale dönmesine zemin oluşturduğu ileri sürülebilir.⁹⁹

Birinci Dünya Savaşı bazı toplumları çok fazla etkilemesine rağmen, bazılarını da fazla etkilemedi. Ülkelerin çoğu savaştan sonra durumlarını düzelttiler. Çünkü modern savaş ve savaşın yol açtığı sanayi verimliliğinin olumlu sonuçları da olmuştu. Tümüyle ekonomik ve teknolojik açıdan düşünülürse, bu yıllarda pek çok ilerleme kaydedilmişti. Otomobil ve kamyon üretiminde, havacılıkta, petrolün saflaştırılması alanında, kimyasal ürünlerde, elektrik, boya ilaçları, konservecilikte ve sanayinin bir çok alanında gelişmeler ortaya çıkmıştı. Doğal olarak, ülke ekonomisi eğer cephe hattının yarattığı

⁹⁷ Armaoğlu, Fahir, a.g.e, s.159.

⁹⁸ ibid, s. 160.

⁹⁹ Kenedy, Paul, Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, Türkiye İş Bankası Yay.,Ankara, 1990, s.326.

karışıklıklardan uzaksa, gelişmek ve ilerlemelerden ticari kazanç sağlamak daha kolay oldu; işte bu yüzden yalnızca ABD'nin kendisi değil, Kanada, Avustralya, Güney Afrika, Hindistan ve Güney Amerika'nın bazı bölümleri de ekonomilerinin, bir yıpranma savaşının kasıp kavurduğu Avrupa'nın sınai hammadde ve yiyecek maddeleri talepleri sayesinde hız kazandığını gördüler. Daha önceki merkantilist çatışmalarda da olduğu gibi, bir ülkenin kaybı, bir başkasının kazancı oluyordu.¹⁰⁰

Yukarıda anılan durgunluk dönemlerinden sonra, dünya ekonomisi 1925'li yıllarda belli bir dengeye doğru seyretmekteydi. İngiltere bu durumdan yararlanarak, Londra'yı finans merkezi yapmak için Mayıs 1925'te parasını tekrar altın standardına çevirdi. İngiltere'nin bundaki düşüncesi Birinci Dünya Savaşından önceki gibi dünya ekonomisinde etkinliğini arttırmaktı. Milletler Cemiyeti'nin dünya ekonomisini kurmak için oluşturmaya çalıştığı kuramsal çerçeve, her ülkede bir merkez bankasının ve bunlar arasında koordinasyonu sağlayacak "Uluslararası Ödemeler Bankası"nın kurulmasına dayanıyordu. 1924-28 yılları arasında Avrupa'da birçok ülkede merkez bankası kurularak paralarını altın standardına göre stabilize etmelerine rağmen, bankalararası koordinasyonu sağlayacak banka ancak 1930 yılında kurulabildi.¹⁰¹ İngiltere'nin altın standardına geçmesinden sonra, yirmiden fazla ülke de altın standardına geçmişti.

Fransa da 1926 yılında altın standardına döndü ve İngiltere'den farklı olarak parasının değerini piyasadaki değerinden düşük tespit etti. Bu karar daha sonra Fransa'nın esas amacına uygun düşmediği sonucunu doğuracaktı. Çünkü bu karar sonucunda Fransa'nın elinde büyük miktarlarda sterlin birikerek İngiltere'den Fransa'ya çok yüksek sermaye akımı oldu. Oysa Fransa'nın amacı, ulusalcı bir tutumla, kendi ülkesinde kendi kapitalinin yatırım yapmasıydı.¹⁰²

Almanya ve Fransa'nın elinde çok miktarda sterlin bulunduğundan bu ülkeler İngiliz parasının değerinin korunmasını istiyorlardı. Gün geçtikçe sadece İngiltere'nin faiz oranlarının ayarlanmasıyla, sermaye hareketlerine istenen şeklin verilemeyeceği anlaşıldı. Çünkü ABD'den Avrupa'ya olan para akımı çok daha önemli boyutlara ulaşmıştır. 1924-29 döneminde Avrupa'ya net borç veren iki ülke, ABD ve İngiltere'ydı. ABD'nin verdiği

¹⁰⁰ ibid, s. 328.

¹⁰¹ Emiroğlu, Cezmi, Dünya İktisadi Buhranında Para ve Kredi Politikasının Tesirleri Hakkında, Maliye Vekaleti Neşriyatından, Ankara, 1933, s. 10-16.

¹⁰² Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, 1929 Dünya Buhranında...a.g.e., s. 10.

borç İngiltere'ye göre aşağı yukarı iki kat idi. Bu gerekçe de para akımlarının ayarlanmasında ABD'nin söz sahibi olması sonucunu doğuruyordu.¹⁰³

Batı ekonomik sisteminde 1925-26'dan sonra görülen gelişme (boom) özellikle ABD, Kanada, Avustralya ve Fransa'da gerçekleşti. İngiltere ekonomisi ise bazı ekonomik problemler karşı karşıya kaldı. Bu ülkede, altın standardına dönüşün çıkardığı mali sorunlarla işçi ücretlerine yapılan baskının doğurduğu 1926 grevi; ekonominin gelişmesini yavaşlattı. 1925-1929 arasındaki ve genellikle dünya ekonomisinin geliştiği kabul edilen bu dönemde aslında 1927 yılında birçok dünya ülkesinde küçük ekonomik buhranlar yaşanmıştır.¹⁰⁴ ABD'nin üretim endeksinin 1927 Mayıs'ında 111'den, Kasım ayında 99'a düşmesi, bu ülkenin de bundan etkilendiği söylenebilir. 1929'un habercisi sayılabilecek 1927 küçük buhranlarının görüldüğü yılda Milletler Cemiyeti'nin Cenevre'de topladığı Dünya Ekonomik Konferansı'nda da ele alınan konu, buhran değil fakat onunla dolaylı olarak ilgili bir konuydu. Birinci Dünya Savaşından beri bütün dünya ülkelerinde gümrük duvarlarını yükseltme eğilimi hakimdi. Konferansın esas konusu uluslararası ticaretin geliştirilmesi için gümrük hadlerinin azaltılmasıydı. Bu önerinin gerçekleşmesini zorlayacak bir tıkanıklık dünya ekonomisinde pek ortaya çıkmamıştı. Yani uluslararası para akımlarının yüksekliği, ticarete büyük tıkanıklıkların olmasını önlüyordu. Dolayısıyla bu konferansın gündemindeki sorunun ele alınması, katılan ülkelere pek acil bir sorun olarak görülmüyordu.

Düşük faizlerin de etkisiyle ABD'de 1928'den sonra menkul değerler borsasında spekülasyon hızlandı ve bu ülke dışına borç akımını yavaşlattı. ABD'deki birçok girişimci, parasını hisse senedi piyasasına yatırmayı tercih etti. 1929 yazında bu piyasada spekülasyon öyle bir noktaya geldi ki, New York borsasında her gün 5 milyon adede yakın hisse senedi el değiştirmeye başladı. "Kara Cuma" diye adlandırılan 24 Ekim 1929'da borsada bir günde 16 milyon hisse senedi, değerinden % 50- % 90 değer kaybederek satıldı.¹⁰⁵

Birinci Dünya Savaşı sonrasında 1929 yılına kadar geçen dönemde ABD ekonomisi, dünyada en hızlı büyümeyi gerçekleştirmişti. Sanayi üretimi 1913'teki düzeyinden % 75 fazlaydı. Oysa İngiltere üretimini ancak % 9, Almanya ise % 10 arttırabilmişti; fakat aynı yıllarda özellikle spekülatif kazançların yaygın hale gelmesi

¹⁰³ ibid, s. 11.

¹⁰⁴ ibid, s. 12.

¹⁰⁵ 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın analizi için bak. : John K. Galbraith, The Great Crash: 1929, London, 1961.

ABD'de gelir dağılımındaki eşitsizlikleri de arttırmıştı. Bu da tüketim harcamalarının buhrana olan hassasiyetini çoğaltmıştı.

Dünyanın 1929'da karşılaştığı ekonomik buhranın oluşmasında bir çok etken rol oynamıştır. Ancak bunalımın genel görünümü fiyatların düşmesi ve durgunluk olduğuna göre, aşırı üretim veya satılma gücünün bunun altında kalması gibi bir durum hemen görülmektedir. Bunu da doğuran neden; ABD'nin Birinci Dünya Savaşından bazı kayıpları olmakla birlikte, diğer ülkeler arasında en güçlü ülke olarak çıkmasıdır. Bu durum, ülkelerin bedellerini ödeyerek veya ABD'nin kredileri karşılığında savaş araçları siparişleri vermeleri ABD sanayiini güçlendirmiş, tarımsal mallar almaları da ABD tarımına tatlı anlar yaşatmıştır. Bu dönemde Avrupa altın stokları ABD'ye akmış, bu gelişmenin de etkisiyle sonraları Avrupa, altın ve altına dayalı para sistemini terketmek durumunda kalmıştır. Sonuçta, stoklarını yitiren ve ABD'den de büyük borçlar almış bulunan Avrupa, savaştan sonra da satılma gücü düşük olduğundan, ABD'den mal ithal edememiştir.¹⁰⁶

Dünya Ekonomik Bunalımı ABD'den sonra Avrupa'ya geçmiş ve Avrupa ülkelerini de derinden etkilemiştir. Bunalımdan en çok etkilenen ülkelerden biri de Almanya'dır. Birinci Dünya Savaşından sonra, ABD ve İngiltere'den aldığı kredilerle ekonomisini canlandırmaya çalışan Almanya, kredileri kesilmesinden sonra birçok alanda üretime ara vermiştir. Bu gelişmeler sonrasında işsizlik artacak, tüketim azalacak ve mali olanaklar; Almanya'nın para sistemi diğer ülkelere göre ekonomik faaliyetlere bağlı olduğundan, oldukça sınırlı kalacaktır. Almanya'yı yaşatan ihracat da bu gelişmeler sonrasında yavaşlayacaktır.¹⁰⁷

Almanya'ya göre bunalımdan daha az etkilenen İngiltere de bunalımla beraber, iki büyük çıkmazla karşılaşmıştır. İngiliz ulusal parası aşırı değerlenmiş, üretim yapısı (sermaye malları ve teçhizatı) ise yaşlanmıştı. Bu durum da uluslararası ticarete uyum sağlayamama ve işsizliğin artması sonucunu doğuruyordu. Ülkenin ihracatı giderek azalıyor, ithalatı artıyor, ücretler seviyesi nisbeten yüksek ve Birinci Dünya Savaşı, yabancı ülkelerdeki sermayesinin bir kısmını kaybettiriyordu.

Fransa ise, oransal olarak daha az endürstrileşmiş olduğu için, daha az kredi kullanmakta ve bu ekonomik bunalımdan ABD, İngiltere ve Almanya'ya göre daha az

¹⁰⁶ Kuyucuklu, Nazif, İktisadi Olaylar Tarihi, İstanbul, 1985, s. 249.

¹⁰⁷ Hamitoğulları, Beşir, Çağdaş İktisadi...a.g.e., s. 258.

zararlı çıkmıştır.¹⁰⁸ Yukarıda da işaret edildiği gibi, birçok nedenden kaynaklandığı ileri sürülen 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın temel nedenleri şunlardır¹⁰⁹ :

-Birinci Dünya Savaşının belli bir döneminde devreye giren ve savaşın seyrini değiştiren ABD'de spekülasyonun kredi enflasyonuna yol açması ve söz konusu ülkenin olanaklarını aşan oranda iç ve dış kredilerin spekülasyon alanlarına yönlendirilmesi,

-ABD'de ve dünyada para-banka sisteminin savaş sonrası gelişmelere cevap verecek bir yapıya sahip olmaması ve uluslararası mali yapının yetersiz olması,

-Hem Batı ülkelerinde, hem de Batının ekonomik nüfuz bölgelerinde gelir dağılımındaki dengesizliğin savaş sonrasında arzın atılmasında temel etken olan talebin artmasını olumsuz etkilemesi,

-Batı ülkelerinde savaş sonrası karşılaşılan ekonomik sorunların çözümünde devletin düzenleyici ve müdahale edici görevlerini belirleyen ekonomik politikaların çerçevesini çizecek kural ve kurumların bulunmamasıdır.

Sayılan bu ve bunun gibi birçok nedenden kaynaklanan Dünya Ekonomik Buhranı, ABD'den başlayarak bütün Avrupa ülkelerindeki yatırımları durdurdu. Herkes parasına sahip çıkarak bir yere ve herhangi bir işe yatırmayarak, hatta bankalara da vermeyerek yanında saklama yoluna gitti. ABD'de başlayan ekonomik gerileme, her tarafta işsizliği arttırdı; üretim ve milli gelirden önemli gerilemelere yol açtı. ABD ve İngiltere başta olmak üzere Avrupa'da işsizlik oranı % 25'in üzerine çıktı. ABD'de GSMH, 1929'da 104,4 milyar dolardan, buhranın baskısını en ağır hissettirdiği 1933'te cari fiyatlarla 56 milyar dolara düştü.¹¹⁰

Buhranın etkisiyle dünya genelinde fiyatlar aşağı düştü. Her tarafta iflaslar, ağır üretim daralması, açlık ve sefalet hakim oldu. Adeta insanlık, XIX. yüzyıl başlarında Malthus'un işaret ettiği gibi varlık içinde yokluk çekmeye başlamıştı. Ümitsizlik ve karamsarlık yaygınlaşmış, insanlığın kaderinin yeryüzünde yokluk, ızdırap çekmek olduğu kanaati bir kere daha gündeme gelmişti. O günlerde bazı iktisatçılara göre de K.Marks'ın kapitalizmin geleceği hakkındaki kehanetleri doğrulanmaktaydı.

¹⁰⁸ ibid, s. 259.

¹⁰⁹ Ersoy, Arif, İktisadi Teoriler...a.g.e., s. 266.

¹¹⁰ Ulutan, Burhan, İktisadi Doktrinler...a.g.e., s. 467.

Bütün dünya, buhranın etkilerini yaşarken, iktisatçılar problemlerin çözümüne yönelik yaklaşımlar geliştiriyordu. Neo-klasik iktisatçılar büyük bir iyimserlikle liberalizmin savunuculuğunu yapmakla uğraşıyorlardı. Dünya savaşı sonrası devrenin ekonomik sıkıntılarını geçici piyasa aksaklıklarına, faiz hadleriyle ücretlerde yeterli elastikiyet sağlanamamasına bağlıyor; ve hastalığı daha çok savaşın bozduğu para sisteminde arıyorlardı. Bu düşünceyle yapılan para reformları ise karşılaşılan güçlükleri daha da arttırmaktan başka bir şeye yaramıyordu. 1929 Buhranından sonra, tam aksine olarak, belli başlı bütün ülkelerin paralarını devalüe etmeleri ve altın standardından ayrılmaları ise hastalığın çaresi olmak şöyle dursun, tam aksine buhranı daha çok derinleştirmiş, dünya ticaretini büsbütün daraltmış, işsizlik ve sefaletin yayılmasını hızlandırmıştı. Kısaca neo-klasik iktisatçılar geleneksel klasik iktisadın yaklaşımlarına paralel çözümleri öneriyorlardı. Bunlardan farklı olarak John Maynard Keynes (1883-1946) buhrandan kurtulmak için klasik yaklaşımlardan ayrılarak devletin ekonomiye müdahalesini gerekli görmüştür. Keynes'in İngiltere'de önceden ileri sürdüğü yaklaşımlar pek dikkate alınmamış, ancak 1929 yılındaki buhran İngiltere'ye de yansınca Keynes'in düşünce ve yaklaşımları önemsenmeye başlanmıştır.¹¹¹ Konumuzun sınırlarını aşmamak için Keynes'in ileri sürdüğü yaklaşımlar hakkında çok detaya inilmeyecektir. Ancak zorunlu olarak belirtilmesi gereken şudur: Keynes geleneksel yaklaşımları yıkararak buhrandan kurtulmanın çaresinin devletin ekonomiye müdahalesiyle olanaklı olacağını ortaya koymuştur.

Şimdi 1929 yılı sonrasında 1938 yılına kadar, dünyada yaşanan ekonomik değişimleri ve bu değişimlere yönelik gelişen ekonomik yaklaşımları değerlendirmeye geçebiliriz.

B- 1930-1938 Yılları

Dünya Ekonomik Buhranı, başta J. Maynard Keynes olmak üzere bazı iktisatçıları ve dikkatli devlet adamlarını, o zamana kadar süregelen ekonomik, sosyal, politik fikirlerin ve teorilerin ötesinde yeni bir anlayış aramağa zorlamıştır. Buhranın getirdiği ekonomik çöküntüden çıkabilmek ve değişik strüktürler arasındaki dengeyi yeniden kurabilmek için, klasik liberalizmi reddeden ekonomik politikaların uygulanması yoluna gidilecektir.

¹¹¹ Kazgan, Gülten, İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, İstanbul, 1993, s. 204.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Roosevelt, New Deal* (Yeni Görüş), politikasıyla klasik liberalizmden ayrılırken, Fransa'da Laval'in izlediği ve olumsuz sonuç veren Liberal politika, bu ülkede Sosyalist Halk Cephesi'ni iktidara getirecektir. Almanya'daki deflasyonun sosyal sonuçları Hitler'in iktidara gelmesini sağlayacak, Mussoloni de İtalya'da yönetime el koyacaktır. İngiltere'de ise, Ulusal Birlik Hükümetleri'nin, "büyük demokrasi"si oluşacaktır. Bütün bu oluşumların, birçok temel farklılıklarına rağmen tek ortak noktaları; devlete, ekonomik hayatta giderek daha büyük bir rol vermiş olmaları, o güne kadar uygulanan "liberal" politikaların aksine müdahaleci politikaların pratiğe geçirilmesidir.¹¹²

Devletin ekonomik hayata müdahale zorunluluğu düşüncesinin kabul edilmesiyle buhran ve bunu izleyen bir-iki yılda ABD' de Hoover yönetimince ekonomiye bazı müdahaleler olmuştur. Ancak esas müdahale 1933'te yeni seçilen Başkan Roosevelt'in "New Deal" uygulamasıyla gerçekleşmiştir. New Deal 1935'e kadar ve ondan sonra olmak üzere, zaman bakımından iki bölüme ayrılmış, ilk dönemde özel kesimi cesaretlendirmek bakımından fiyatların yüksek tutulmasına çalışılmış, ikincisinde ise çeşitli yollarla piyasaya daha çok müdahale edilerek, satın alma gücü kazandırılmaya çalışılmıştır.¹¹³

ABD'de "New Deal" in tarıma ve sanayiye yönelik çeşitli uygulamaları olmuş, Roosevelt; para, kredi ve banka politikalarının yeniden düzenlenmesinde, tüketicilerin alım gücünü yükseltme, yatırımcılara güven verme ve ekonominin depresyondan kurtulmasını sağlama amaçlarını dikkate alarak devletin ekonomiye etkin müdahalesinin önünü açmıştır.¹¹⁴

Ekonomik Bunalımın ağır sonuçlarını hafifletmek ve ortadan kaldırmak üzere, ABD'de 1933'lerde başlatılan "New Deal" uygulaması, genel çizgileriyle olumlu sonuçlar vermiştir. Bununla, devletin ekonomik yaşama karışması yoğunluk kazanmış, bu müdahale piyasa ekonomisini uygulayan ekonomilerde, o tarihlere kadar görülmemiş boyutlara ulaşmıştır.

* New Deal: Roosevelt'in 1928-32 ekonomik bunalımından sonra Amerikan ekonomisini yeniden yapılandırmak üzere getirdiği,ekonomiyle ilgili bir dizi yasa.

¹¹² Hamitoğulları, Beşir, Çağdaş İktisadi...a.g.e., s. 260.

¹¹³ Kuyucuklu, Nazif, İktisadi Olaylar...a.g.e., s. 251.

¹¹⁴ Hamitoğulları, Beşir, Çağdaş İktisadi... a.g.e., s. 262.

İngiltere'nin depresyondan gelişmeye doğru gitmek ve ekonomik faaliyetleri canlandırmak yönündeki müdahaleci politikası bu dönemde konjonktürel ve strüktürel olmak üzere iki kısımdır.¹¹⁵ 1930 Ocak'ında İngiltere'deki İşçi Partisi Hükümeti'nin Keynes'in başkanlığında kurduğu komisyonda, ülke içinde yatırımların hızlandırılması, ihracata prim verilmesi, ithalatın kontrolü ve gümrüklerin yükseltilmesi öneriliyordu. İngiltere 1930'da yürürlüğe koyduğu Konut Kanunu ile sefalet mahallelerinin temizlenmesini teşvik ediyordu. Bu yolla 1931 ile 1933 yılları arasında ülkedeki inşaat faaliyetleri % 70 arttırılabilmıştır. 21 Eylül 1931'de İngiltere altın standardından ayrıldı; ve Eylül 1931'den itibaren İngiltere'nin dominyonları bir bir altın standardından ayrılmışlardır.¹¹⁶ İngiltere altın standardından ayrıldıktan sonra sterlini serbest piyasa koşullarına bıraktı. Ancak sterlinin değerindeki aşırı dalgalanmaları önlemek için İngiliz Kambiyo Denkleştirme Fonu (Exchange Equalization Fund) kuruldu. Bu fonun görevi: serbest piyasada, yabancı paralar karşılığında sterlin alıp satarak İngiliz parasının istikrarını korumaktı.¹¹⁷

İngiltere, özellikle ekonomik çöküntüye en çok uğramış bölgeleri, 1934'te saptadığı "Development and Improvement Act" çerçevesinde geliştirmeye yönelecektir. 1937 yılından itibaren ise, söz konusu bu yoksullaşmış bölgelere gidecek özel firmalara devlet, mali yardımlar yapacaktır. Kalkındırılacak bu bölgelerdeki alt yapıyı da devlet üstlenerek, özel kesimin faaliyet alanlarını genişletmiş ve teşvik etmiştir.¹¹⁸

Keynes'in 1929 Dünya Ekonomik Buhranının çözümündeki etkisinin az olduğu söylenebilir. Aslında buhrandan önce ve buhran dönemlerinde yaptığı konuşmalar ve yazdığı makalelerle kısmen de olsa etkisi olmuştur. Fakat çok etkili olduğu söylenemez. Çünkü "İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi" (The General Theory of Employment, Interest and Money) adlı kitabını 1932'de yazmaya başlamıştı. Bu kitap ekonomistlerin depresyon ve "boom" hakkındaki düşüncelerini değiştirmiş ve hükümet yetkililerini "bütçenin daima denk olması gerektiği" düşüncesinden uzaklaştırarak "gerektiğinde enflasyonist bir ekonominin kabul edilebileceği" fikrini vermiştir. Ancak bu kitap 1936 yılında basılabildiği için ekonomik politikada söz sahibi olanlar üzerinde, depresyonun son dönemlerinden önce pek etkisi olmamıştır.

¹¹⁵ ibid, s. 260.

¹¹⁶ Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, 1929 Dünya Buhranında... a.g.e., s. 17.

¹¹⁷ Seyidoğlu, Halil, Uluslararası İktisat, İstanbul, 1991, s. 597.

¹¹⁸ Bu dönemdeki İngiltere ekonomisi için bak.: A.J.Youngson, The British Economy, 1920-1957, Allen and Undwin, London, 1960.

ABD'de Roosevelt idaresi, devlet inşaat yatırımlarına çok para harcıyor; ve bütçesini bu yüzden denkleştiremiyordu. Fakat Keynes'in bu konuda fazla bir etkisi olduğu söylenemez. Keynes'in çalışmaları ABD'de takdir ediliyor ve kendisi iyi tanınıyordu. 1930'larda ekonomik konularla ilgili makaleleri Amerikan gazete ve mecmualarında sık sık çıkıyordu. 1931'de ABD'ye yaptığı bir seyahatte üst düzeyde kimselerin bulunduğu konferanslarda konuşmalar yapmış, dünya ekonomik durumunu, Başkan Hoover dahil, pek çok politik liderle tartışmıştı.¹¹⁹

Almanya'da 1929 Dünya Ekonomik Krizinden sonra bir siyasal iktidar değişikliği görülmektedir. Bu ülkede Hitler yönetime gelmişti. Dayandığı ideoloji farkına rağmen, Hitler'in 1933 yılından sonra uyguladığı politika, devlet müdahalesi açısından "New Deal" politikasına benzemektedir. Nazi Hükümeti bu yıllardan itibaren uyguladığı istihdam politikalarıyla 1933-1934 yılları arasında işsizliğin 6 milyondan 2.6 milyona düşmesini sağlamıştır. Almanya bu dönemlerde uyguladığı planlarla ekonomisini canlandırmaya çalışmıştır. İlk planda (1933-1936), büyük bayındırlık yatırımlarıyla, mevcut işsizliğin önlenmesi amaçlanmıştır. Hükümet, ücretleri düşük tutarak sanayici karlarının, yeniden yatırımlara akmasını programlamıştır, 1937 yılında başlayan ikinci plan, belli bir dinamizm kazanan ekonomiyi, silahlanmada, kendi kendine yetecek ölçüde, bir savaş ekonomisine dönüştürmeyi amaçlamıştır.¹²⁰

Hitler'in iktidarında işverenlerle yönetim arasında sıkı bir işbirliği kurulmuştur. Devletin monopollerini oluşturulmuş, diğer monopollerle aralarında sıkı bir işbirliği sağlanmıştır. Ülkede doğal kaynaklar harekete geçirilmiş, bu arada kömür ve demir üretimi hızla arttırılmak istenmiş ve dışarıdan da demir cevheri ve krom gibi malların ithali yoluna gidilmiştir. Barışta olunmasına rağmen savaş araçları üretimine büyük bir önem verilmiş, bunun gerçekleştirilmesi için de yukarıda anılan ikinci plan devreye sokulmuştur. Böylece Almanya, 1939'lardaki fiili savaş henüz başlamadan çok önce, savaş dönemine girmiştir denilebilir.

İtalyan ekonomisinin de ekonomik bunalımdan etkilendiği görülmektedir. Faşist Parti yönetiminin hakim olduğu İtalya'da bunalımdan sonra yaygınlaşan işsizliğin önlenmesi için devlet müdahaleleri söz konusu olmuştur. 1930'larda Ekonomik Buhran sanayide etkisini arttırınca, sanayi ile ortaklık ilişkisi içinde bulunan bankalar güç durumunda kaldığından olası bir iflastan kaçınmak için 1933'te bankaların bu sanayi

¹¹⁹ Gürsoy, Melih, Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, Metis Yay., İstanbul, 1989, s. 131.

¹²⁰ Hamitoğulları, Beşir, Çağdaş İktisadi...a.g.e., s. 266.

paylarını devlet satınalmış, böylece İtalyan ekonomisinde, günümüzde çok güncel olan; sanayide kamu kesimi oluşturulmuştur.¹²¹ Böylece, Dünya Ekonomik Buhranına girilen yıllarda İtalya'da devlet ekonomik yaşama yakından müdahale etmiş, olağanüstü harcamalar yapmış ve ekonomik kuruluşlardan bazılarının sahipliği ile işletilmesini bizzat üstlenmiştir.

1929 Dünya Ekonomik Buhranından en az etkilenen ülkelerden biri olarak SSCB'nin olduğu söylenebilir. Bilindiği gibi 1917 "Ekim Devrimi" ile Sovyetler Birliği'nde yeni bir dönem başlamıştır. 1920'li yıllardan itibaren belirli planlar yapılarak ülkenin ekonomik görünümü değiştirilmek istenmiştir. Bu planlardan biri de GOELRO (Devlet Elektrifikasyon Komisyonu) idi. Bu, ülkenin ilk perspektif planıdır.¹²² GOELRO planı 1935'te hedeflerini süresinden önce gerçekleştirmiş, otuz yerine kırk elektrik santrali yapılmış, kurulu güç 1913'te 1.141 bin, 1921'de 1.228 bin iken, 1935'te 6.923 bin kw. olmuştur. Elektrik üretimi de sırasıyla 2.03 ve 26.3 milyar kw/s. olmuştur.¹²³ "Birinci Beş Yıllık Plandan sonra, İkinci Beş Yıllık Plan uygulanmış ve 1937 yılı ikinci planın son yılı olmuştur. Bu planlar döneminde, sosyalist kesimin yaratılmasında olduğu gibi, üretimde de, önemli gelişmeler sağlanmıştır. Tarımsal üretimin bazını oluşturacak üretim araçları üretimine, bunun sağlanması bakımından da endüstriyel, bu arada ağır sanayi üretimi geliştirilmeye çalışılmıştır."¹²⁴ Görüldüğü gibi planlı ekonomi uygulayan SSCB 1929 yılında karşılaşılan Ekonomik Buhrandan kapitalist ülkelere göre daha az etkilenmiştir.

Burada o dönemle ilgili daha birçok ülkedeki gelişmelere değinilebilir. Ancak böyle bir yola girildiğinde bu çalışma amacından sapmış olur. Bu bölümde buraya kadar yaptığımız incelemelerde genel hatlarıyla 1923-38 yıllarında dünyanın belli başlı ülkelerindeki ekonomik değişimleri tespit etmiş bulunuyoruz. Görülen odur ki: 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, ekonomistleri ve devlet yönetiminde bulunanları klasik yaklaşımlarla yıllarca uygulanan ekonomik politikaları yeniden gözden geçirmelerinde temel etken olmuştur. Buhranın doğurduğu sorunların çözümü için devlet müdahalesinde adeta dünya genelinde uzlaşma olduğu söylenebilir. Bu cümleden olarak, incelediğimiz ülkelerde özellikle 1929'dan sonra devletin ekonomiye şöyle ya da böyle müdahale ettiğini görüyoruz.

¹²¹ Kuyucuklu, Nazif, İktisadi Olaylar...a.g.e., s. 277.

¹²² ibid, s. 292.

¹²³ ibid, s. 293.

¹²⁴ ibid, s. 294.

Dünyanın genel olarak 1923-38 yıllarında içinde bulunduğu ekonomik koşullar incelendikten sonra şimdi de Türkiye'nin aynı dönemde uygulanan ekonomik politikaların belirlenmesinde iç dinamik olarak değerlendirilebilecek iç ekonomik değişiklikler ve bu değişikliklere paralel olarak gelişen ekonomik yaklaşımları genel hatlarıyla inceleyebiliriz.

II- TÜRKİYE'DEKİ EKONOMİK DEĞİŞİM VE YAKLAŞIMLAR

Birinci bölümdeki incelemelerden görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nden miras kalan ekonomik yapı topluma dinamizm verecek durumdan yoksundu. Halk bütün gücünü ortaya koyarak bağımsızlık savaşını kazanmış; ve 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'i ilan ederek yepyeni bir devlet kurmuştur. Bundan sonra ulusal ekonomide yeni bir dönemin başlatılması için çalışmalar yapılacak ve ülkenin hızla kalkınmasına çalışılacaktır.

Türkiye'de 1923-38 yılları arasında ekonomik alanda ortaya çıkan gelişmelerin iki kısımda incelenmesi uygun görülmüştür. Belki bu dönemdeki gelişmeleri üç kısımda incelemek daha tutarlı olabilirdi. Çünkü bu dönemde uygulanan ekonomi politikalarını nitelik olarak ikiye ayıran ekonomistler olduğu gibi, aynı zamanda üçe ayıranlar da vardır. Bu dönemleme sorunuyla ilgili olarak üçüncü bölümde geniş bilgi verileceğinden burada üzerinde durulmayacaktır. Ancak burada hatırlatılmasını gerekli gördüğümüz olgu: İncelenen dönemde ortaya çıkan 1929 Dünya Ekonomik Krizinin, dünya açısından olduğu gibi Türkiye açısından da uygulanan ekonomi politikalarının yeniden gözden geçirilmesi zorunluluğunu ortaya koymasındır. Bundan dolayı öncelikle 1923-29 yılları arasında Türkiye'de ekonomik alanda gerçekleşen değişimler ve yaklaşımlar değerlendirilecek, sonra da aynı olgunun 1930-1938 yılları arasındaki gelişimi üzerinde durulacaktır.

A- Savaş Sonrası 1923-1929 Yılları

Cumhuriyet'in kuruluşuyla bütün alanlarda olduğu gibi ekonomik alanda da yeniden bir yapılanma için yönetici kadrolar çalışmalara başlamışlardır. 1929 yılındaki Dünya Ekonomik Krizine kadar ekonomik alanda bir çok yeni düzenlemelere gidilmiştir. Burada temel konu uygulanan ekonomi politikaları olduğundan genel olarak bu politikaların belirlenmesi ve uygulanmasında temel oluşturan İzmir İktisat Kongresi, Lozan Antlaşmasının ekonomik sonuçları ve bu dönemde ekonomik alanda gerçekleştirilen kurumsal düzenlemelere değinilecektir.

1- Türkiye İktisat Kongresi ve İzlenecek Ekonomik Politika İlkelerinin Belirlenmesi

Cumhuriyet'in kuruluş yılı olan 1923'ten 1929 yılındaki Dünya Ekonomik Buhranına kadar geçen dönemde yeni kurulan devlet, ekonominin yeniden yapılanması için bir çok düzenlemeye gitmiştir. Ulusal ekonomiyi kurma çabalarının ilk adımı, İzmir'in geri alınışından beş ay sonra ve Cumhuriyet'in ilanından yaklaşık dokuz ay kadar önce 1923 yılının Şubat ayında İzmir İktisat Kongresinin toplanması olmuştur. Türkiye'nin 1923-1929 yılları arasında izleyeceği ekonomi politikasının temellerinin bu kongrede atıldığı söylenebilir.

Kongre, ülkenin çeşitli ekonomik konularını ve problemlerini dile getirmek ve bunların çözümlenmesi için neler yapılması gerektiğini belirlemek için hükümetin girişimiyle düzenlenmiştir. Başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Ankara'nın muzaffer liderleri, meclis üyeleri, İstanbul'un Türk iş adamları, bazı büyük topraklı zengin çiftçiler, Anadolu esnafının önde gelenleri ve işçiler¹²⁵ kongreye katılmışlardır.

17 Şubat 1923 günü 1135 üyenin katılımıyla toplanan İzmir İktisat Kongresini Mustafa Kemal şu sözleriyle açmıştır¹²⁶ : "... istiklal-i tam için şu düstur var: Hakimiyet-i milliye, hakimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir. Bu kadar büyük gayeler, bu kadar mukaddes, azametli hedefler kağıt üzerindeki düsturlarla, arzu ve hırslarla husül bulamaz. Bunların tahakkuk-u tamını temin için yegane kuvvet, en kuvvetli temel iktisadiyattır. Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi zaferle tetviç edilemezse semere, netice payidar olamaz. En kuvvetli ve parlak zaferimizi de tetviç eden semerat-ı nafıayı temin için hakimiyet-i iktisadiyemizin temin ve tarsini lazımdır."

Mustafa Kemal Türkiye'de yeni oluşmakta olan devletin siyasal bağımsızlığına aykırı bir yönelim içinde olmamak koşuluyla, yabancı sermaye ile işbirliği yapılmasından yana olan bir anlayışla da ¹²⁷ : "...Zannolunmasın ki ecnebi sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz vasidir. Çok say ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim sayimize inzimam etsin ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin." diyerek bu konudaki görüşlerini çok net bir şekilde açıklamıştır.

¹²⁵ Tezel, Y. Sezai, Cumhuriyet Dönemi... a.g.e., s. 135.

¹²⁶ Ökçün, A.Gündüz, Türkiye İktisat Kongresi, Haberler-Belgeler-Yorumlar, Ankara, 1968, s. 251.

¹²⁷ ibid, s. 253.

Mustafa Kemal'den sonra kürsüye gelen dönemin İktisat Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) da yeni kurulan Cumhuriyet Hükümeti'nin izleyeceği iktisat politikası konusunda şunları söylemiştir¹²⁸ : "Yeni Türkiye iktisadiyatı mevcut iktisat sistem ve siyasetlerinin hiçbirinin aynı olamaz. Memleketimizin iktisadi mana ve ihtiyacına, iktisat tarihimizin ruhiyatına muvafık başlı başına bir iktisat siyaseti takip eylemek mecburiyetindedir. Biz iktisat meslekleri tarihinde mevcut mekteplerden değiliz. Bizim de, yeni Türkiye'nin yeni iktisadi manasına göre yeni bir iktisat mektebimiz vardır. Buna ben (Yeni Türkiye İktisat Mektebi) diyorum. Yukarıda zikrettiğim mekteplerden hiçbirine mensup olmamakla beraber memleketimizin ihtiyacına göre bunlardan istifade etmeyi de ihmal eylemeyeceğiz. Yeni Türkiye muhtelit bir iktisat sistemi takip etmelidir. İktisadi teşebbüs kısmen devlet ve kısmen teşebbüs-ü şahsi tarafından deruhte edilmelidir. Mesela büyük kredi müessesatını, sanayi teşebbüsatını devlet idare edecektir. Çünkü memleketimizin iktisadi vaziyeti bunu istilzam ediyor."

İktisat Vekaleti, Kongre öncesi hazırladığı bir raporla ülkenin başlıca sorunlarını tespit etmek ve tartışmalara yön vermek istemiştir. İlgili raporda başlıca sorunlar beş ana madde halinde şöyle belirtiliyordu:

- 1- Türkiye'de kredi sorunu,
- 2- Üretimin ve ticaretin düzenlenmesi,
- 3- Gümrük sorunu,
- 4- Vergiler,
- 5- Ulaştırma konusu.

Bu alanlarda alınacak kararlar kalkınmada izlenecek ilkelerin ve stratejinin çerçevesini oluşturacaktı. Yukarıda anılan konular tartışılmakla birlikte, çeşitli toplum kesimlerinin delege grupları kendi sorunlarını da tartışma konusu yaparak Kongre'nin gündemini oldukça genişletmişlerdir.

17 Şubat-4 Mart günleri arasında yapılan çalışmalar sonucunda Kongrede alınan kararlar, biri "Misak-ı İktisadi" (İktisadi Anlaşma), diğeri "Çiftçi, tücar, sanayici ve işçi guruplarına ilişkin esaslar" olarak iki kısımda toplanmıştır. Birinci kısma giren kararlar şunlardır¹²⁹:

¹²⁸ ibid, s. 263.

¹²⁹ Yaşa, Memduh, Cumhuriyet Dönemi... a.g.e., s. 77.

- Bütün çabalar, ülkenin ekonomik kalkınmasına yönelecektir.
- Yerli üretimin geliştirilmesine çalışılacaktır.
- Ormancılık ve madencilik geliştirilmelidir.
- Savaşlar yüzünden azalan ve sağlığı bozulan nüfusun sorunları ekonomik gelişmeye yardım edecek şekilde çözümlenecektir.
- Hayvancılığın geliştirilmesine çalışılacaktır.
- Lüks ithalattan kaçınılacaktır.
- Ekonomik gelişmeye katkısı olmak koşuluyla, yabancı sermayeye karşı olunmayacaktır.
- Çalışma özgürlüğü esas kabul edilecek, buna karşılık tekelliliğine izin verilmeyecektir.

İkinci kısımda yer alan ilkeler de şunlardır¹³⁰ :

- Reji idaresi (o zaman yabancıların elinde bulunan tütün, alkollü içkiler ve diğer mali tekeller) kaldırılacaktır.
- Tütün tarımı ve ticareti serbest olacaktır. İhrac edilecek tütünün işlenmiş olması gerekir. Tütün "rüşumu" tüketiciden alınacaktır.
- Aşar kaldırılacak ve yerine uygun bir vergi konulacaktır.
- Ziraat Bankası yeniden düzenlenecektir.
- Demiryolları, limanlar ve diğer ulaşım altyapısı geliştirilecektir.
- İpekçilik geliştirilecektir.
- Hayvancılıkla ilgili tedbirler alınacaktır.
- Pancar ve kendir üretimi geliştirilecektir.
- Tarımda makineleşmeye gidilmelidir.
- Tarım aletlerinin Türkiye'dek yapımı sağlanmalıdır.
- Zeytinburnu, Baruthane, Tophane ve diğer harp sanayi tesisleri geliştirilecektir.
- Uygun bir isimle, bir "ticaret bankası" kurulacak ve hükümet bu bankanın sermayesine katılacaktır.
- "Kambiyo" ve "Borsa" işleri düzenlenecek, borsalar millileştirilecek, Maliye, İktisat Vekaletleri bu işleri düzenlemeyle görevlendirilecektir.
- Bulunmuş fakat işletilmeyen madenlerin işler hale getirilmesi için ihaleler açılacak, işletme hakkı tercihen Türklere verilecektir.
- Kok, antrasit ve zımpara dallarında, himaye politikası benimsenecektir.
- Ereğli-Zonguldak, Soma kömür havzaları ıslah edilecektir.

¹³⁰ ibid, s. 77-78.

- Kabotaj hakkına işlerlik kazandırılacak,
- Türk armatörleri teşvik edilecek,
- Gemi-yapım sanayiinin geliştirilmesi sağlanacaktır.
- Gümrük politikası ticaret, tarım ve sanayii geliştirecek şekilde düzenlenecektir.
- İhracat teşvik edilecek,
- Yeni bir gümrük tarifesi hazırlanacaktır.
- İç gümrükleri ve tekel sistemi kaldırılacak,
- Kara ve Deniz Ticaret Kanunları yeniden düzenlenecek,
- Ticaret ve Sanayi odaları kurulacak,
- İç sanayi dışı karşı gümrükle korunacak,
- Sınai makine ve teçhizatı ithalatından gümrük alınmayacak,
- Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun sınai gelişmeye yardımcı olacak şekilde yeniden düzenlenmesi temin edilecektir.
- Türk sanayi şirketlerinde, sermayenin en az % 75'i Türklerin elinde bulunacaktır.
- Teşvik-i Sanayi Kanunu 25 yıl daha yürürlükte kalacak,
- Devlet memurları ve askerlerin ihtiyaçları iç üretimle karşılanacak,
- Sanayicilere kredi vermek üzere, bir sanayi bankası kurulacak,
- İşçilerin çalışma şartları düzeltilecek, madenlerde altı saatten fazla çalışılmasının ve 18 yaşından küçüklerin çalıştırılmalarının önüne geçilecek,
- Asgari ücret hadlerinin her üç ayda bir belirlenmesi sağlanacaktır.

Kongre, özel teşebbüsün teşviki; eğitim, haberleşme vb. altyapı hizmetlerinin devlet tarafından karşılanması, kredi kolaylıklarının sağlanması ve ekonomik faaliyetlere etkinlik kazandırılması gibi çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemeleri ve temennileri öngörerek sona ermiştir. Ancak, ele alınan sorunların nasıl çözümleneceği, finansman kaynaklarının nereden sağlanacağı, faaliyetlerin hangi öncelik sırasına göre sürdürüleceği gibi konuların açıklığa kavuşturulamadığı anlaşılmaktadır.

İzmir Kongresinde alınan kararların himayeci, milliyetçi ve özel teşebbüse dayalı bir kalkınma modeli doğrultusunda olduğu söylenebilir.

2- Lozan Antlaşmasının Ekonomik Sonuçları

İzmir İktisat Kongresi'nden dört ay sonra imzalanan Lozan Antlaşması, İzmir'de alınan bazı kararlara, hiç olmazsa bir süre için, uygulamaya geçme olanağını ya tanımadı

ya da sınırlı olarak tanıdı. Bu nedenle ele alınan konular ve sonuçların konumuz açısından değerlendirilmesi gerekmektedir.

Lozan'da ele alınan ekonomik konuları yedi grupta toplamak olanaklıdır.¹³¹ Bunlar: 1- Kapitülasyonların kaldırılması, 2- Yabancılara verilmiş bulunan diğer ayrıcalıklar sorunu, 3- Osmanlı Devleti'nden devreden borçlar, 4- Gümrük düzenlemesi, 5- Savaş zararları, 6- Nüfus değişimi, 7- Musul sorunu olarak sıralanabilir.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşının başlarında, daha önceden yabancılara tanınmış bulunan ticari, ekonomik ve yasal ayrıcalıkları ifade eden kapitülasyonları kaldırdığını tüm dünyaya ilan etmiştir. Lozan'da kapitülasyonlar tekrar ele alındı ve çetin geçen tartışmalardan sonra bunların tamamen kaldırıldığı bu kez karşılıklı olarak kabul edildi. Artık bundan böyle, ülkede bulunan yabancı uyruklu kişi ve ortaklıkların, faaliyetlerini kanunlarımıza göre sürdürmeleri sağlanmış oldu.

Kapitülasyonlar gibi yabancılara tanınmış olan ayrıcalıklardan biri de kabotaj* hakkıydı. Lozan antlaşmasıyla bu hakkın sadece Türk gemilerine ait olduğu kabul edildi.

Osmanlı döneminden devreden borçlara gelince, Y. Kepenek'in dönemin Maliye Bakanı'nın Mali Yıl Bütçe konuşmasına dayanarak verdiği bilgilere göre, Lozan antlaşmasının yürürlüğe girdiği tarihte toplam borç 129.384.910 altın lira idi ve bunun 84.597.495 altın lirası Türkiye'nin payına düşüyordu. Yıllık taksitleri 5.809.312 lira olan bu borcun, Türkiye'nin bütçesine yüklediği yük kamu yatırımlarının sınırlı kalmasına yol açmıştır. Gerçi ödemeye 1929 yılında başlanacaktı ancak, daha sonra 1928 yılında Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) kanalıyla Türkiye'nin ödeme planı yeniden düzenlendi. Bu yeni plana göre, Türkiye, mevcut borçların 1912 yılından önce gerçekleşenlerin % 62'sini, 1912'den sonra gerçekleşenlerin ise % 79'unu ödeyecekti. 1933 yılına kadar süren görüşmelerin sonunda Türkiye'nin borcu 8 milyon altın lira olarak belirlendi ve Türkiye bu borcu yılda 700.000 altın liralık taksitler halinde ödemeye devam ederek 1954 yılında bitirmiş oldu.¹³²

¹³¹ Herslag, Z. H. "Turkey: The Challenge of Growth", Leiden, E. J. Brill, 1968'den aktaran: Kepenek, Yakup, Gelişimi, Üretim Yapısı...a.g.e., s. 35.

* Kabotaj: Yabancı gemilerin Türk kara sularında yük ve yolcu taşıyabilmesidir.

¹³² ibid, s. 35.

Lozan'da çok tartışmaya yol açan ekonomik sorunların bir diğeri de gümrük tarifelerinin saptanmasıdır.¹³³ Uzun tartışmalar sonucunda Türk hükümetinin gümrük vergileri oranlarında istediği değişiklikleri, ancak beş yıl sonra 1929'dan itibaren yapabileceği kabul edilmiştir. Bu karar ilgili dönemde devletin gümrük vergisi gelirlerinden yoksun kalmasına neden olmuştur.

Lozan'ın nüfus değişimiyle ilgili kararı da; 10 Ekim 1918 tarihi itibariyle, İstanbul'da yaşayan Rumlar ile Batı Trakya'da yaşayan Türklerin dışında kalan Rum ve Türk nüfus karşılıklı olarak ülke değiştireceklerdi. Bu antlaşmayla 1.4 milyon Rum Yunanistan'a, 400 bin Türk ise Türkiye'ye göç etmiştir. Ülke ekonomisi açısından bunun sonucu kentli nüfusun azalmasıyla, ekonominin nitelikli işgücü sıkıntısıyla karşılaşması olmuştur.

Son olarak Lozan'da ele alınan konu Musul sorunu olmuştur. Ancak Lozan'da bu soruna çözüm getirilememiştir. Daha sonra 1929'da Milletler Cemiyeti ve İngiltere'nin etkisiyle bir antlaşmaya varılabildi. Bu antlaşmaya göre Türkiye, Musul petrolünün % 10'unu 25 yıl süreyle almaya razı oldu.¹³⁴

Konumuz açısından bakıldığında, ulusal ekonomi politikalarının belirlenmesinde bu dönemle ilgili olarak İzmir İktisat Kongresi ve Lozan Antlaşmasının temel iki dinamiği oluşturduğunu söyleyebilir. Bundan sonraki yıllarda gerçekleştirilen ve hemen toplamına yakını Batıdan alınan yasal düzenlemelerle ekonomi politikasının yasal ya da kurumsal çerçevesi tanımlanacaktır.

3- Yeni Kurumsal Düzenlemeler

Ulusal bağımsızlık savaşının sonlarına doğru Türkiye, yeni kurulacak devletin temel ilkelerini de oluşturmaya başlamıştı. Birinci bölümde belirtildiği gibi 21 Ocak 1921 tarihinde çıkarılan yasaya göre, ülkeyi Millet Meclisinin yöneteceği belirtiliyordu. Şubat 1923'te İzmir'de toplanan Kongre'de belirlenen ilkeler ve Lozan'da elde edilen sonuçlar yeni Türk devleti'nin yürüyeceği yola ışık tutuyordu. Buna rağmen kurumsal düzeyde daha yapılacak çok şey vardı. Bu anlamda, Batı ülkelerinden alınan Medeni, Ticaret, Yargılama Usulleri, Ceza vb. kanunlar, bazı değişikliklerle kabul edilerek uygulamaya kondu. Buna ek olarak, tartı, takvim, yazı, kıyafet ve kadın hakları gibi

¹³³ Bu konuda geniş bilgi için bak.: "Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler", Takım I, C.III, Çev: Seha, L. Meray, Ankara, 1972.

¹³⁴ Kepenek, Yakup, Gelişimi, Üretim Yapısı...a.g.e., s. 36.

konularda yeni düzenlemeler gerçekleştirildi. Cumhuriyet'in yeni anayasası da 20 Nisan 1924'te yürürlüğe girdi.

İzmir İktisat Kongresi'nin yapılması ve Lozan Antlaşmasının imzalanmasıyla belirlenen ilkelerden sonra ekonomi alanında hızla yasal ve kurumsal düzenlemelere gidilmiştir. Yatırımcılarının finansman ihtiyacının hiç değilse bir bölümünün karşılanması amacıyla 1924 yılında İş Bankası kuruldu. Osmanlı döneminden devreden devlet fabrikalarının işletilmesini sağlamak ve sanayi alanında yeni atılımlar yapmak için 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. 1926'da gerekli istatistiki verilerin düzenli bir şekilde toplanmasını sağlamak üzere İstatistik Genel Müdürlüğü kuruldu.

Ekonomide belirlenen ilkeler doğrultusunda yapılan kurumsal düzenlemeler özellikle sanayinin teşviki yönünde yoğunlaştığı söylenebilir. 1927 Mayıs'ında kabul edilen 1055 sayılı "Teşvik-i Sanayi Kanunu" İzmir İktisat Kongresinde öngörülen özel girişim yoluyla sanayileşme stratejisinin önemli bir adımıdır. Aynı yılda Hükümetin atayacağı ve Ticaret ve Sanayi Odaları ile meslek kuruluşlarının seçeceği 12 üyeden oluşan "Yüksek İktisat Meclisi" kuruldu. 1927 yılında Cumhuriyet tarihi adına yapılan önemli başka bir çalışma da nüfusun, tarım ve sanayi sayımları yapılarak ülkenin beşeri, tarımsal ve ekonomik potansiyelinin tespit edilmiş olmasıdır.

Yeniden düzenlenerek 1927 yılında kabul edilen Teşvik-i Sanayi Kanunu, 1928 yılından itibaren kurulacak olan sınai tesislerin çeşitli muafiyetlerden yararlanması sağlandı.. Yine 1928'de İktisat Bakanlığı, 1929'da ise, bir yandan yeni gümrük rejimi yürürlüğe konularak yerli ürünlerimizin ve milli sanayimizin dış rekabete karşı korunmasına çalışılırken diğer yandan da ülkede yerli malı kullanımını özendirmek ve tasarrufu teşvik etmek amacıyla bir "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti" kuruldu.

Bu dönemde oluşturulan hukuki ve ekonomik yapı, gelişmiş Batı ülkeleri örnek alınarak özel teşebbüsü güçlendirmeye çalışmış, devlet varolan imkanlar ölçüsünde özel teşebbüse yol gösterici olmaya çalışmıştır. Dönemin temel yaklaşımı, milleti sınıflara ayırmadan ulusal bütünlüğün esasıdır. Köylüler, işçiler, esnaf ve sanatkarlar, serbest meslek sahipleri, sanayiciler ve tüccarlar ise ulusal bütünlüğün temel öğeleri kabul edilmiştir.¹³⁵

¹³⁵ ibid, s. 48.

Diğer bölüme geçmeden, devletin 1923-1929 döneminde yönlendirici, özendirici ve teşvik edici anlamda ekonomiye asgari düzeyde de olsa çeşitli müdahalelerde bulunduğu belirtilmesi gerektiğine ek olarak, demiryolları başta olmak üzere çeşitli kamulaştırma faaliyetleriyle birlikte, hazineye gelir sağlamak üzere tuz, şeker, içki ve kibrit gibi maddelerin üretimini ve ithalatını da tekeline aldığı ve böylece tekleşmeye de bu dönemde başandığı özellikle belirtilmelidir.

Hatırlanacağı gibi bu bölümün başında incelenen dönemdeki ekonomik değişim ve yaklaşımlar üzerinde durulurken, bu dönemde ekonomide meydana gelen gelişmelere de değinilmesinin gerekliliği ifade edilmiş, ancak bu konunun üçüncü bölümün son kısmında incelenmesinin daha tutarlı olacağı belirtilmişti. Bu nedenle Türkiye'de 1923-1929 yılları arasında ekonomik alandaki değişimler incelendikten sonra şimdi de 1930-1938 yılları arasında ülkemizde ortaya çıkan gelişmeler incelenecektir.

B- Büyük Ekonomik Depresyon 1930-1938 Yılları

Ekonomi tarihçisi Herbert Heaton 1929-1939 periyodunun ekonomik tarihini çözümlerken şöyle diyor: "İlk iki yıldaki (1929-32) depresyon; fiyatlar, üretim, ticaret ve istihdamın hemen hemen kesintisiz bir (şekilde) aşağıya inme hareketiydi. Hükümetler tarifeleri yükselterek, bazı fiyatları yukarı çekerek, işsizlik sigortası fonlarını sübvans ederek, ferahlama sağlayarak ve halka en kötüsünün geçtiği güvencesini vererek sorunun üstesinden gelmeye çalışıyorlardı. Zaman onları yalanladı, zira birikip gelen birleşik yük 1931 yazında maliye, kredi ve banka sistemini yıktı ve etkileri açısından en azından borsa ve fiyat buhranları kadar ciddiyet taşıyan üçüncü bir buhrana yol açtı. Bu nedenle hükümetler daha temel önlemler almak zorunda kaldılar ve ekonomiyi daha da fazla devlet denetimi ve yönetimi altına soktular. Hükümetlerin otuzlardaki kadar çok çaba harcadıkları dönemler tarihte pek seyreklerdir. Fakat ister ticaret, ister kredi, isterse paraya yönelik olsun, ister fedakarlık sağlama, ister toparlama, reform ve yeniden inşayı amaçlıyor olsun, tümünün politikaları da dünya çapında olduğu apaçık görülen bir problemle başa çıkmaya yönelik bir uluslararası eylem kavramından ziyade ulusal temeller üzerinde algılanıyordu. Dolayısıyla depresyon ekonomik milliyetçiliği ve buna bağlı olarak da siyasi milliyetçiliği güçlendirdi."¹³⁶

Krizin ortaya çıkışıyla merkez kapitalist ülkelerin her birinde krize karşı alınan önlemler ve uygulamaya konulan politikalar bazı özellikler taşısa da bütün bu

¹³⁶ Heaton, Herbert, Avrupa İktisat Tarihi, C. 2, Teori Yay., Ankara, 1985, s. 309.

politikaların ve uygulamaların ortak paydasında ekonomiye devlet müdahalesinin artmış olması vardır. Böylece klasik ve neo-klasik yaklaşımların yerini Keynesçi yaklaşımlar alıyordu. Krize karşı alınan önlemler uygulanan politikaların farklılığı, siyasal planda da kendini gösteriyordu. ABD, Almanya, Fransa, İtalya gibi ülkelerde ekonomiyle ilgili yeni yapılanmalar söz konusuydu. Ancak hepsinde ortak olan devletin ekonomide daha etkin rol oynamasıydı.¹³⁷

İncelediğimiz bu döneme gelindiğinde dünyadaki yeni yönelimler konusunda şunlar söylenebilir: 1930'lu yıllar 1920'lerden oldukça farklı olarak demokratik kurumların, liberalizmin sorgulandığı, iktisat biliminde piyasanın otomatik olarak dengeye geleceğine olan inanç, "Homo economicus"a duyulan güvenin sarsıldığı, SSCB'nin de etkisiyle planlama düşüncesinin popüler olduğu yıllar olmuştur. Yine otuzlu yıllar, Birinci Dünya Savaşından sonra yaşanan uluslararası gerginliklere ek olarak 1929 bunalımının otarşi politikalarını zorunlu kılması, siyasal ve ekonomik alanda milliyetçiliğin yayıldığı ve bu milliyetçilik akımlarının etkisiyle 1789'dan beri süregelen hümanist geleneklere karşı bir kopuşun yaşandığı yıllar olarak nitelenebilir.

Bütün bu saydıklarımızda şüphesiz temel etken, karşılaşılan Dünya Ekonomik Buhranıdır. Şimdi öncelikle buhranın Türkiye Ekonomisine etkileri ve buhrana karşı Türkiye'de alınan önlemler incelenecektir. Bu anlamda devletçilikle ilgili gelişmeler üzerinde durulacaktır.

1- Dünya Ekonomik Buhranının Türkiye Ekonomisine Etkileri ve Buhrana Karşı Alınan Önlemler

Dünya Ekonomik Krizinden; Türkiye'nin, birçok çevre ülkeye göre az etkilendiği söylene de ekonomik yapıda ve özellikle ekonomik politikalarda önemli değişiklikler doğuracak kadar etkilendiği de bir gerçektir. "Ekonomik krizin Türkiye'yi etkilemesi (ulusal) para değerindeki düşüşle başlamış, bunu ihracat malları fiyatlarındaki düşüşler izlemiştir. İhracatın değer olarak gerilemesi de dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Dış ticaret hadlerinin sürekli aleyhte gelişmesi, iç ticaret hadlerine daha yüksek bir seviyede yansımış, tarım ürünlerindeki fiyat düşüşleri sanayi ürünleri fiyatlarından daha fazla olmuştur. Bu sonuncu durum tarım üretiminde gerileme yaratarak zaten

¹³⁷ Başkaya, Fikret, Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi, Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Birlik Yay., Ankara, 1986, s. 63.

pazara açılmanın ve para ekonomisine geçişin sınırlı olduğu ülkede, doyumluk ekonomiye doğru bir 'geri dönüş' neden olmuştur."¹³⁸

Tarıma dayalı bir ekonomik yapının varolduğu Türkiye'de 1929 buhranından da özellikle tarım sektörünün büyük yara aldığı söylenebilir.¹³⁹ Buhranın Türk tarımına olan etkilerini değerlendiren Mete Tunçay, bu olgunun aynı zamanda siyasi bir bunalıma da neden olacağını ve halkın yakınmalarını yatıştırmak için Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı yeni bir partinin kurulmasına yol açacak etkiler doğurduğunu¹⁴⁰ ileri sürmektedir.

Diğer taraftan Dünya Ekonomik Buhranı ile birlikte Türkiye'de ithalat kısılmış ve ithalatın yapısı da değişmiştir. "1948 fiyatlarıyla hesaplanan değerlere göre ithalat hacmi, 1928-1933 yılları arasında % 50 oranında daralmıştır."¹⁴¹ Buhranın ortaya çıkışından sonra Türkiye'nin dış ticaretindeki daralma özellikle tüketim malları ithalatının kısılması ve tarıma yönelik makina ithalatının sabit tutulması ya da azaltılması pahasına elde edilmiştir.¹⁴² Bu arada krizle birlikte tarımsal üretimin gerilediği ve buna paralel olarak köylünün pazarla ilişkisinin son derece sınırlandırıldığı¹⁴³ da ifade edilmelidir.

Şu halde Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye ekonomisine etkilerini; yabancı ülke paralarına göre Türk Lirasının değer kaybetmesi, iç ve dış ticaret hadlerinin ülkenin aleyhine gelişmesi, ihracatın gerilemesi yanında ithalatın da azalması ve ithalat yapısının değişmesi gibi çok genel olarak sıralayabiliriz. Böylece etkilerini kısaca ortaya koyduktan sonra şimdi de krize karşı alınan önlemleri inceleyelim.

Dünya Ekonomik Krizi öteden beri sürdürülen ekonomik politikaların yeniden gözden geçirilmesini zorunlu hale getirdi. Kriz, bir bakıma ülke yöneticilerinin düşüncelerinde bir köklü dönüşüm yaratmış, ekonomiye yön vermeye dönük çabaları hızlandırmıştır. "Nitekim, depresyon yıllarında, ekonominin kendi kendine tam istihdam düzeyinde dengeleşebileceğine (dengeye geleceğine) inanılan ülkelerde bile hükümetler ekonomik ve sosyal yaşama müdahale etme zorunluluğunu duymuşlar; devalüasyona

¹³⁸ ibid, s. 64.

¹³⁹ Geniş bilgi için bak.: Arıoba, Çelik, "Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Cumhuriyet'in Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü. S.B.F. Yay.,No:513, Ankara, 1982, s. 85.

¹⁴⁰ Tunçay, Mete, Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması, Ankara, 1993, s. 247.

¹⁴¹ Tezel, Y. Sezai, Cumhuriyet Döneminde...a.g.e., s. 105.

¹⁴² Başkaya, Fikret, Türkiye Ekonomisinde...a.g.e., s. 81.

¹⁴³ ibid, s. 86.

başvurarak artan mal stoklarını eritmeğe; gümrük resimlerini yükselterek, ithalata kontenjan koyarak, milli malları yabancı mallara karşı korumaya; çeşitli genişletici ve daraltıcı tedbirlerle krizin etkilerini gidermeye çalışmışlardır. Bu yıllarda Keynes'in 'Ekonominin eksik istihdam düzeyinde dengeleşebileceği (dengeye gelebileceği) ; tam istihdamı sağlamak için talebin arttırılması gereği üzerinde duran, bunun için devlet müdahalesini zorunlu gören' istihdam teorisi henüz bilinmiyordu. Bilinse de Türk Ekonomisine uygulanabilirliği kuşku götürürdü. Çünkü Türk Ekonomisi'nin asıl sorunu mevcut üretim kapasitesinin tam çalıştırılması değil, prodüktiviteyi arttırmak, yeni kapasite yaratmaktı."¹⁴⁴

Türkiye'de krizin yarattığı etki, değişik düzenlemelere neden olmuştur. Bunlar genel olarak yasal düzenlemeler, yarı-resmi kuruluşların oluşturulması, merkez bankasının kurulması, danışma nitelikli raporların hazırlanması, sergilerin açılması gibi tedbirler olarak ele alınabilir.

Yukarıda krizin etkileri incelenirken belittildiği gibi para değerindeki azalma önemli sonuçlardan biriydi. Türk hükümeti para değerindeki düşüşü önlemek için 20.11.1930 tarih ve 1567 sayılı kanunu çıkarmıştır. "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun" un gerekçesinde, "Türk parasının kıymetini düşürmeye çalışanların ağır bir şekilde cezalandırılacakları" ifadesi yer almaktadır. Para değerinin korunmasıyla dolaylı olarak ilgili "Ticarette Tağşiş'in Men-i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun"da 6.10.1930 tarih ve 1705 sayı ile kabul edilmiştir. Bu dönemde yasal düzenlemelerden bir diğeri de dış ticaretin düzenlenmesiyle ilgili olarak "Ticaret Mukavelesi ve Modüs Vivendi Akdetmeyen Devletler Ülkesinden Türkiye'ye Yapılacak İthalata Memnuiyetler veya Tahdid veyahut Takyitler Tatbikine Dair Kanun" kabul edilmiştir. Bu üç kanundan "birincisi, spekülasyona yönelik girişimleri denetim altına alıyor, ikincisi, ihracatçılara bazı yaptırımlar getiriyor, üçüncüsü de ithalatçı tüccarı denetim altına almayı amaçlıyordu."¹⁴⁵ Bu düzenlemelerin ileride gündeme gelecek olan "Devletçi" uygulamalara uyum sağlayacak dış ticaret kontrolüne yönelik olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

¹⁴⁴ Zarakolu, Avni, "1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin...a.g.e.,s.92.

¹⁴⁵ Başkaya, Fikret, Türkiye Ekonomisinde...a.g.e., s. 89.

Buhranın etkilediği parasal alanın sorunlarının çözümü için 1930 yılında 1715 sayılı Kanun'la Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kurulmuştur. İlgili Kanun'la Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının görevleri şöyle belirlenmiştir:

- 1- İskonto fiyatını tespit etmek ve para piyasasını ve tedavülünü düzenlemek;
- 2- Hazine işlemlerini yapmak;
- 3- Hükümetle birlikte Türk Parasının istikrarı ile ilgili bütün tedbirleri almak¹⁴⁶.

Merkez Bankasının kurulmasıyla Türk Devleti para ve kambiyo politikalarını oluşturmaya yarayacak bir politika aracına sahip olmuş, milli bankacılığın gelişmesi ivme kazanmıştır.

Dünya Ekonomik Krizinin etkisiyle Türk parasının değer kaybetmesinin temel nedeni olarak dış ticaret açığının görülmesi, Türk Hükümetini, ithal malları tüketiminin kısıtlanması için çalışmalar yapmaya zorladı. İsmet İnönü TBMM'nde yaptığı bir konuşmada "Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi menbâna, yani istihsaline kifayet etmek endişesi; işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarfetmeyerek kanaatkar bir hayata girmek mecburiyetindedir."¹⁴⁷ diyordu. Bu konuşmanın önemli bir sonucu Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kurulmasıdır. Bu cemiyetin temel amaçları şöyle sıralanabilir¹⁴⁸:

- 1- Halkı israfla mücadeleye, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak,
- 2- Yerli malları tanıtmak, sevdirmek ve kullandırmak,
- 3- Yerli malların miktarını yükseltmeye, dayanıklılık ve incelik itibariyle hariçteki benzeri mallar seviyesine getirmeye ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak,
- 4- Yerli malların sürümünü arttırmaktır.

Dünya Ekonomik krizinin yarattığı etkileri ortadan kaldırmak için Türk Hükümeti bu dönemde genel ekonomik durumla ilgili çeşitli raporların hazırlanmasını istedi. Bu raporların başlıcaları¹⁴⁹: Şakir Kesebir Planı, K. Müller ve H. Schact raporları ve Fransız

¹⁴⁶ Bu konuda geniş bilgi için bak.: Tekeli İlhan, İlkin, Selim, Para ve Kredi Sisteminin Oluşmasında Bir Aşama, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara, 1981.

¹⁴⁷ Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İnönü'nün Söylev ve Demeçleri: I, İstanbul, 1946, s. 203-210'dan aktaran: Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, 1929 Dünya Buhranında...a.g.e., s. 92.

¹⁴⁸ ibid, s. 93.

¹⁴⁹ Plan ve raporlar hakkında geniş bilgi için bak.: İlkin, Selim, Tekeli, İlhan, 1929 Dünya Buhranında...a.g.e., s. 98-115.

ekonomisti Charles Rist'in raporudur. Bu raporların içeriği ekonominin o dönemdeki durumu ve bu durumdan kurtulmanın programını kapsayan bir "ekonomi programı" hazırlanmıştır.¹⁵⁰

Burada krizin etkilerine karşı alınan önlemlerin hepsi ayrı ayrı ele alınmayacaktır. 1929 Dünya Ekonomik Krizinin ülkenin ekonomisini ne şekilde etkilediği ve bu etkilenmeye karşı ne tür yaklaşımlarla, ne gibi önlemler alındığı hakkında genel bir kanaate ulaşmak için sadece belli başlı etkiler ve önlemler belirtilmiştir. Alınan önlemler anlamında bir diğeri de ülke genelinde açılan Sanayi Sergileri ve yapılan kongrelerdir. Bunların da amacı ülkede yerli malı kullanımını özendirmek ve sanayileşme konusunda ilgililerin bilgilendirilmesi ve etkilenmesidir.

Ekonomide, Dünya Ekonomik Krizinin ortaya çıkardığı çeşitli dengesizlikleri, olumsuzlukları gidermek için ileri sürülen yaklaşımlar ve uygulanması önerilen politikalar, 1929'dan önceki dönemden farklı olarak, devletin etkin müdahalesi ve sanayileşme konusunda yoğunlaşmaktaydı. Bu ise devletçiliğe giden yolun başlangıcını oluşturuyordu. Şimdi aşağıda bu gelişmeler çok detaya inilmeden incelenecektir.

2- Devletçiliğe Geçiş Nedenleri

Ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için devletçiliği gerekli ve olumlu bir ekonomi politikası aracı olarak gören Cumhuriyet Hükümetleri¹⁵¹ nin bu yaklaşıma ulaşmalarında şüphesiz çeşitli ekonomik, sosyal , siyasal ve konjoktürel nedenler söz konusu olmuştur. Biz konumuz gereği bu nedenleri burada iç ve dış nedenler olarak incelemeyi uygun görüyoruz.

a- İç Nedenler

Değerlendirmelerin daha kolay yapılabilmesi için, başlıca iç nedenleri maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

1- Devletin Türk Tarihindeki, geleneksel önemi ve ağırlığı ile halkın birçok şeyi "Devlet'ten" bekleyen bir psikoloji içinde olması,

¹⁵⁰ ibid, s. 124.

¹⁵¹ İnönü, İsmet, "Fırkamızın Devletçilik Vastı", Kadro Dergisi, C. II, Sayı: 22, Teşrinievvel, 1933, Gazi Ün. Yay., Haz.: Cem Alpar, Ankara, 1993, s. 4.

2- Özel kesime dayalı olarak sürdürülen "Liberal Ekonomi Politikası"yla yaklaşık on yılın sonunda, beklenen ekonomik gelişme ve sanayileşmenin gerçekleşmemiş olması,

3- Yeterli sermayenin henüz birikememiş olması,¹⁵²

4- Kişi başına gelirin düşüklüğü, altyapının yetersizliği, kalifiye eleman sıkıntısı, müteşebbis eksikliği ve teşebbüs ruhunun yeterince gelişmemiş olması,

5- Tecrübesizlik, bilgi eksikliği, karşı olunmadığı halde yabancı sermayeye karşı çekingenliğin varlığı,

6- 1929 yılında yeni gümrük rejiminin yürürlüğe girişine kadar, ulusal sanayinin dış rekabete karşı korunamaması,¹⁵³

7- Halkın ilk on yılın ekonomik gelişmesinden hoşnut olmaması ve bu nedenle de "Serbest Fırka"ya yönelmesi,¹⁵⁴

8- Cumhuriyet Hükümetlerinin ilk yıllarda sosyal, politik, hukuksal ve kültürel alanlardaki inkılapların gerçekleştirilmesine ağırlık verilmesi ve böylece ekonomik kalkınma ve sanayileşmenin sağlanamaması.¹⁵⁵

9- Liberal ekonomik yaklaşımlara karşı, 1931-1933 yıllarında yayınlanan Kadro Dergisi etrafında toplanan yazarların devletçiliği savunmaları.¹⁵⁶ (Etkilerinin ne kadar olduğu tartışılabilir.)

10- M. Kemal Atatürk'ün üç aylık yurt gezisini yapması ve gezi esnasında halkın ekonomik sıkıntılarının ve şikayetlerinin yakından görülmesi.¹⁵⁷

b- Dış Nedenler

1- 1929-1930 Dünya Ekonomik Kriziyle pek çok ülkede fiyatların düşmesi, stokların artması, üretim kapasitelerinin gerilemesi ve işsizliğin yaygınlaşmasıyla birlikte serbest piyasa mekanizmasına olan güvenin önemli ölçüde sarsılması ve bunalımdan çıkılması için hükümetlerin ekonomide daha etkin rol oynaması gerektiği fikrinin yaygınlaşması,

¹⁵² Hamitoğulları, Beşir, "Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası....a.g.e., s. 112-113.

¹⁵³ Kepenek, Yakup, Gelişimi, Üretim Yapısı....a.g.e., s. 56-57.

¹⁵⁴ Daha fazla bilgi için bak.: Başar, A. Hamdi, Atatürk'le Üç Ay, İstanbul, 1945.

¹⁵⁵ Hiç, Mükerrerem, "Atatürk'ün Ekonomik Alandaki Görüşlerinin Felsefi ve Siyasi Temelleri", Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si, Ankara, 1981, s. 131.

¹⁵⁶ ibid, s. 132.

¹⁵⁷ Başkaya, Fikret, Türkiye Ekonomisinde...a.g.e., s. 101.

2- Almanya, İtalya, Fransa ve ABD'de yukarıda anılan fikirlere paralel uygulamaların görülmeye başlanması,¹⁵⁸

3- SSCB'deki planlı uygulamaların başarılı olması,¹⁵⁹

4- Osmanlı Devleti'nden devreden ağır borçlar,

5- Emperyalizme karşı kendini daha iyi savunabilme düşüncesi.¹⁶⁰

Haldun Gülalp'e göre, iç ve dış gelişmelerin devletçi uygulamaları doğurmasında temel belirleyici, 1929 yılındaki Dünya Ekonomik Krizidir.¹⁶¹ Bizce de 1929 Dünya Krizinin doğurduğu sonuçlar tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik politikada devletin etkin müdahalesini gerektirmiştir. Ancak burada belirtilmesi zorunlu olan önemli bir gerçek de, Türkiye'de uygulanan "Devletçilik" in dünyanın hiç bir yerindeki model alınmadan kendine özgü koşullarda ve ilkelerde uygulandığıdır. Şimdi de o dönemde uygulanan devletçiliğin temel özelliklerini ve uygulama sonuçlarını inceleyelim.

3- Devletçiliğin Temel Özellikleri ve Uygulama

Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden on yıllık dönemde özel teşebbüsün güçlendirilmesine çalışılmıştır. Sanayi için özel teşebbüs eliyle kurulması istenmiştir. Fakat yukarıda da işaret edildiği gibi istenilen başarı elde edilememiştir. İç ve dış ekonomik gelişmelerin zorlamasıyla iktisat politikasında bir değişiklik yapılarak, "Devletçilik" yeni benimsenen politikanın en önemli ilkesi haline getirilmiştir.

Devletçilik temel anlamıyla devletin ekonomik hayatın içine girmesidir.¹⁶²

Türkiye'de devletçiliğin ekonomik alanda görünümü, değerlendirilmesi karma ekonomi şeklinde olmuştur. Devletçilikte temel uygulama alanı, ekonomide görüldüğünden, devletçilik ve karma ekonomi terimleri eş anlamda kullanılmıştır.¹⁶³

¹⁵⁸ Kepenek, Yakup, Gelişimi, Üretim Yapısı...a.g.e., s. 57-58.

¹⁵⁹ Hiç, Mükerrerem, "Atatürk'ün Ekonomik Alandaki...", a.g.m., s. 133.

¹⁶⁰ Hamitoğulları, Beşir, "Atatürk Devletçiliği..." a.g.m.,s.133.

¹⁶¹ Gülalp, Haldun, Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, Yurt Yay., Ankara, 1983, s. 28.

¹⁶² Su, K. Mükerrerem, Mumcu, Ahmet, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, İstanbul, 1987, s. 267.

¹⁶³ Sağlam, Dündar, "Cumhuriyet'in 50. Yılında Devletçilik", A.İ.T.İ.A. Dergisi, Cumhuriyet'in 50. Yıl Özel Sayısı, C. 5., s. 52-53.

Devletçilik, H. Laufenburger'e göre Türkiye'de 19. yüzyıldan beri sosyalizm tarafından öngörülen fikirlerden yararlanmış bir sistem değildir. Türkiye'nin kendi ihtiyaçlarından doğmuş kendine mahsus bir sistemdir.¹⁶⁴ Feridun Ergin'e göre, Atatürk'ün anladığı anlamda devletçilik, "girişim alanlarında özel sektöre ve kamu sektörüne paralel fonksiyonlar tanıyan bir karma modeldir, bir orta yoldur. Sınır çizgisi, şartlara bağlı olarak sağa veya sola kaydırılabilecektir. Ancak özel sektörün yerine devleti ikame etmek söz konusu değildir. Özel sektör faaliyetlerinin yetersiz kaldığı durumlarda, devlet müdahale ederek girişimci duruma geçebilecektir."¹⁶⁵ A.Afet İnan'a göre Atatürk Devletçiliği şudur:"Bizim takip ettiğimiz devletçilik ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde, milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerini icap ettirdiği işlerde bilhassa; iktisadi sahada fiilen, alakadar etmektir."¹⁶⁶

İsmet İnönü, Kadro Dergisi'nde çıkan ünlü yazısında devletçiliği, özel birikimin yerine değil, özel birikimi tamamlamak üzere başvuru olan bir anlayış olarak benimsenmesini arzulamıştır. devletçilik uygulamasında üst düzeyde sorumluluk almış olan Celal Bayar, devletçilikten beklediği rolü şöyle anlatmıştır: "Almanya'da...Büyük Frederik örnek fabrikalar yapmak ve bunları ilk fırsatta müstahsilere mal etmek yolunu tutmuştu. Yaptıklarını satar, yeniden fabrikalar kurarak onu da şahıslara devrederdi...Bu sistemin bizde de tatbiki verimli bir netice verir...Bizim devletçiliğimiz...ferdin teşebbüsünü destekleyen...bir devletçiliktir."¹⁶⁷

Bernard Lewis'de Türkiye'de 1930'lu yıllardan sonra uygulamaya konan devletçilikle ilgili olarak: "Özel teşebbüsün ya şüpheli görüldüğü ya da yetersiz olduğu ülkede devletçilik, bu suretle, milli gelişme ve güvenlik adına, endüstri faaliyetinin bir öncüsü ve yöneticisi olarak devletin müdahalesi anlamına geliyordu."¹⁶⁸

Atatürk tarafından sınırları çizilen ve uygulanan devletçilik politikasının şu özellikleri taşıdığı görülmektedir¹⁶⁹ :

¹⁶⁴ Laufenburger, H., İktisadi Sahada Devlet Müdahalesi, (Çev.: Zeki Apaydın), İstanbul, 1941, s. 238-239.

¹⁶⁵ Ergin, Feridun, Kemal Atatürk, İstanbul, 1978, s. 195.

¹⁶⁶ İnan, A. Afet, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı, Ankara, 1972, s. 23.

¹⁶⁷ Boratav, Korkut, Türkiye'de Devletçilik, 1923-50, Ankara, 1962, s. 210.

¹⁶⁸ Lewis, Bernard, Modern Türkiye'nin ...a.g.e., s. 465.

¹⁶⁹ Yaşa, Memduh, İktisadi Meselelerimiz, İstanbul, 1966, s. 21-22.

- Devletin bazı sınaî teşebbüsleri kurup işletmesidir. Ulusal ekonominin temeli özel teşebbüstür. Devlet, mümkün olduğu kadar az zaman içinde, ulusu refaha ve ülkeyi belli bir ekonomik kalkınma düzeyine erişirme konusunda henüz yeterli olmayan özel teşebbüsün bu yeterlik sağlanıncaya kadar kısmen yerini almış olacaktır.

- Devletçilik kısmidir ve hemen hemen sadece sanayi alanını kapsamaktadır. Tarım kesiminde kamu teşebbüslerinin, devletçiliğin resmi politika olarak benimsenmesinden on yıl sonra kurulduğu görülmektedir. O dönem için tarımın ihmal edilip sanayi kesimine önem verildiği, sonucu açıktır.

- Devletin direkt yatırımlarda bulunduğu alanlarda dahil olmak üzere bütün üretim, mali nedenlerle tekel konusuna alınanlar hariç özel teşebbüsün çalışmasına açık tutulmuştur. Buna göre Türk Devletçiliğinde kamu sektörüyle özel sektör birarada yaşamak zorundadır.

M. Hiç'in belirttiği gibi, "Atatürk'ün uyguladığı ve devletçilik olarak adlandırılan özel ekonomik rejim, dogmatik yahut doktriner değil, tamamen pragmatik esaslara dayanmaktaydı."¹⁷⁰

1929/30 Dünya Ekonomik Buhranının da etkisiyle ülkenin içinde bulunduğu koşulların uygulanmasını bir bakıma zorunlu hale getiren devletçiliğin Türkiye'ye has özelliklerini ortaya koyduktan sonra şimdi de devletçilik ilkesiyle bütünleşen sanayi planı uygulamalarını inceleyebiliriz.

a- Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1933-38)

Devletçilik uygulamasının ilk somut örneğini Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı oluşturur. Beş yıllık bir süre içinde hangi alanlarda ne gibi yatırımların yapılacağını gösteren bir program özelliğini taşıyan bu plan sadece sanayi kesimini konu almaktadır.¹⁷¹

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında hammaddesi ülke içinde bulunabilen sanayi kollarına ağırlık verildiği söylenebilir. Sanayinin bu alanlarında alt yapıyı kurmak için büyük sermayeye ve teknik güce gereksinim olmuştur. Bu nedenle gerekli olan bu tesislerin, devlet tarafından kurulması düşünülmüştür. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında öngörülen sanayi yatırımları yapılırken dikkat edilecek nokta; kurulan sanayinin tarım

¹⁷⁰ Hiç, Mükerrerem, Kapitalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye, İ.Ü.İ.F. Yay., İstanbul, 1979, s. 116.

¹⁷¹ İlkin, Akın, Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İ.Ü. Yay., No: 343, İstanbul, 1974, s. 320.

alanındaki faaliyete destek olmasıdır. Kurulmasına karar verilen sanayinin üretim kapasitesi, ülkenin ihtiyaç ve tüketimine eşittir. (Kükürt, gülyacı ve süngerden başka.)¹⁷²

BBYSP'nda öngörülen yatırımlar şunlardır¹⁷³ :

- Dokuma sanayii (pamuk, kendir, yün),
- Maden sanayii (demir, kok, kömür türevleri),
- Selüloz Sanayii (selüloz, kağıt, karton, suni ipek),
- Seramik sanayii (şişe, cam, porselen),
- Kimya sanayii (zeytinyacı, klor, südkostik, süperfosfat).

Dokuma, maden, selüloz, seramik ve kimya olmak üzere beş kesimden oluşan planda toplam yatırımlar içinde dokuma sanayiinin payı % 49,9, maden sanayiinin % 26,9, selüloz sanayiinin % 5,3'tür¹⁷⁴ .

Görüldüğü gibi yatırımlarda dokuma sanayii ile madencilik sektörüne büyük önem verilmiştir.

Bu yatırımlarda dokuma sanayii ile ilgili olanlar Sümerbank'a, madencilik ile ilgili olanlar Etibank'a bağlanmıştır. Bu kuruluşlar günümüze kadar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Planın uygulamaya geçtiği yıllar Türkiye'nin Dünya Ekonomik Krizinin etkilerini yaşadığı yıllardır. 1931-1933 yılları arasında hazırlanıp Mayıs 1934'te yürürlüğe giren bu plan ¹⁷⁵ sayesinde tüm olumsuzluklara rağmen çok önemli işletmeler kurulmuştur. Bunlar:

- 1- Kimya sanayi dalında: Suni ipek (Gemlik), gülyacı (Isparta), kibrit asidi (İzmit).
- 2- Toprak sanayi dalında: Seramik (Zonguldak), cam ve şişe (Paşabahçe) ve farklı yerlerde çimento fabrikaları.
- 3- Demir sanayi dalında: Karabük
- 4- Kağıt ve selüloz dalında: İzmit

¹⁷² ibid, s. 320.

¹⁷³ Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, (1933-1938), Başvekalet Matbaası, Ankara, 1936, s. 12.

¹⁷⁴ İnan, A. Afet, Devletçilik İlkesi ve Türkiye... a.g.e., s. 141.

¹⁷⁵ Başol, Koray, Türkiye Ekonomisi, İzmir, 1992, s. 56.

- 5- Kamgarn sanayi dalında: Merinos-Bursa
- 6- Kükürt sanayi dalında: Keçiborlu
- 7- Süngercilik dalında: Bodrum
- 8- Kendir sanayi dalında: Kastamonu
- 9- Pamuklu dokuma sanayi dalında: Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli ve Malatya.
- 10-İplik ve dokuma dalında: Iğdır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının temel amaçları da şunlardır¹⁷⁶ :

1- Yerel, ya da bölgesel tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayalı sınai üretim birimleri kurulması.

2- Dışalım konusu olan temel tüketim mallarının yerli üretimine (özellikle dokuma sanayine) öncelik verilmesi.

3- Sınai kuruluşların hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın bölgelerde kurulması. Amaçlardan ikinci şıkta belirtilen amacın, ithal ikamesine dayalı bir sanayileşme politikasını içerdiğini söylemek gerekir.

Bu yatırımların finansmanı önce 45 milyon TL olarak tahmin edilmiş, fakat dönem sonunda rakam 100 milyon TL'ye¹⁷⁷ ulaşmıştır.

Yatırımların finansmanında bir yandan iç kaynaklara (kamu tasarruflarına) başvurulurken, diğer yandan da dış kaynaklara (kredilere) başvurulmuştur. 1934 yılında SSCB'den alınan yirmi yıl vadeli ve faizsiz 8 milyon dolarlık kredinin tamamı dokuma sanayiinde kullanılmış, 1938 yılında İngiltere'den alınan 13 milyon sterlinlik kredi ise Karabük Demir-Çelik Fabrikasının finansmanında kullanılmıştır.¹⁷⁸

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının başarıyla uygulanması sonucu gerçekleştirilen sınai üretim, dönemin toplam ithalatının hemen hemen yarıya yakınına oluşturmaktadır.¹⁷⁹ Zaten devletçi sanayileşme politikasının temel amaçlarından birisi de, ithal edilmekte olan malların yerli üretimlerini gerçekleştirmektir. Bu nedenle BBYSP'nda istenilen amaçlara ulaşıldığı söylenebilir.

¹⁷⁶ Kepenek, Yakup, Gelişimi, Üretim Yapısı...a.g.e., s. 61.

¹⁷⁷ ibid, s. 63.

¹⁷⁸ Cillov, Haluk, Türkiye Ekonomisi, İstanbul Ün. Yay., No: 1132, İstanbul, 1965, s. 135.

¹⁷⁹ Kepenek, Yakup, Gelişimi, Üretim Yapısı...a.g.e., s. 63.

b- İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının başarıyla uygulanması sonucu, 1936 yılında yayınlanan ve 1938-1943 döneminde uygulanması planlanan çok daha geniş kapsamlı İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Bu planda, birincisinden farklı olarak ara ve yatırım malları üretimine öncelik veriliyor, ayrıca elektrifikasyon, madencilik ve limanlar gibi altyapıdaki gelişme ön plana çıkarılıyordu. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planında öngörülen fabrika sayısının da öncekine göre dört-beş kat fazla olduğu görülmektedir.

Bu planda yatırım yapılacak başlıca sanayi dalları ise şunlardı¹⁸⁰ :

- Makina sanayii,
- Ölçü aletleri sanayii,
- Metal işleme sanayii,
- Gemi yapım sanayii.

Genel olarak 1923-1938 yılları arasında dünyada ve Türkiye'de ortaya çıkan ekonomik değişim ve yaklaşımlarla ilgili açıklamaların yeterli olduğu düşüncesiyle, bu bölümle ilgili açıklamalara burada son veriyoruz.

¹⁸⁰ İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1936, Giriş Bölümü.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN KURULUŞUNDAN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA KADAR EKONOMİDE İZLENEN GELİŞMELER

Bu bölümde, ilgili yıllarda uygulanan ekonomik politikalar; Devlet-Ekonomi İlişkileri, Banka-Kredi Politikası ve Vergi Politikası ana başlıkları altında incelenecektir. Bölümün son kısmında 1923-1938 yılları arasında uygulanan ekonomik politikalar sonucunda ekonomide ortaya çıkan gelişmeler, sektörler ve kesimler itibariyle betimlenmeye çalışılacaktır.

I- UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI

A- Devlet-Ekonomi İlişkileri

Hatırlanacağı gibi bundan önceki birinci ve ikinci bölümlerde incelenen konunun akışına paralel olarak yer yer 1923-38 yılları arasındaki devlet-ekonomi ilişkilerine değinilmişti. Ancak bu değinmeler çok yüzeysel kalmıştı. Oysa bu bölümde uygulanan ekonomi politikalarının nitelik ve niceliğini belirleyen devlet-ekonomi ilişkileri, gerekli olduğu ölçüde ve önceki bölümlerde değinilen konuların tekrarına yer vermeden tartışılması, konu bütünlüğünün sağlanması açısından zorunludur. Bundan dolayı bu bölümde 1923-1938 dönemindeki devlet-ekonomi ilişkilerine daha geniş olarak değinilecektir.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte devlet ile ekonomi arasındaki ilişkilerin, önceki dönemden tamamen farklı bir zeminde yürütülmeye başlandığını söylemek güçtür. Çünkü yeni Cumhuriyet rejimi yöneticilerinin ekonomiye ilişkin bütün alanları ve yapılması gerekenlere bir anda karar vermeleri hem olanaklı ve hem de tutarlı değildi. Bu nedenle İkinci Meşrutiyet döneminde oluşan "Milli İktisat" politikasının 1923-29 döneminde etkisini devam ettirdiği görülmektedir. Korkut Boratav'a göre devlet desteğiyle yerli sermayedar "yetiştirme" girişimlerinin etkili ve yaygın yöntemlerinin başında, devlet tekellerinin imtiyazlı özel kişi ve şirketlerce işletilmesi gelmektedir.¹⁸¹

¹⁸¹ Boratav, Korkut, Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 29.

İzmir İktisat Kongresi'nden sonra revaçta olan "Milli" ve "Türk" kavramları izlenecek ekonomi politikasında önemli etkenler olmuşlardır. İsmail Cem'e göre "milli iktisat"tan amaç, Kurtuluş Savaşının kazanılmasından önce yabancıların ve azınlıkların elinde bulunan ekonomik güçlerin bu kez devletin de desteğiyle yerli tüccar ve eşrafa transfer edilmesinden ibarettir. Böylece ülkenin kalkınması sağlanmış olacaktır.¹⁸²

Siyasal kadrolarla sermaye çevrelerinin bir araya gelmesinde 1924 yılında kurulan İş Bankası özel bir önem taşımaktadır. Celal Bayar'ın çok yakından ilgilendiği bu özel statülü banka, dönem boyunca yerli ve yabancı sermayeyle siyasal iktidar arasındaki bütünleşmede aktif bir rol oynamıştır. İş Bankası, ekonomik kararların iş çevrelerinin istekleri doğrultusunda yönlendirilmesinde etkili bir baskı gücü oluşturmaktaydı.¹⁸³ Bu baskı grubunda bankayı temsil eden politikacılara ve nüfuzlu kişilere, Fransızca "çıkarıcı" anlamında "aferistler" denirdi. Çoğu Milli Mücadele döneminde asker, yönetici ve politikacılardan çıkan bu aferistler, yeni dönemin ekonomik olanaklarını devletin nüfuzunu kullanarak kendi çıkarlarına alet etmişlerdir.¹⁸⁴

İkinci Bölümde incelenen İzmir İktisat Kongresinde kabul edilen ilkeler 1930'a kadar uygulanacak iktisat politikalarını, devletin ekonomiye ilişkin kararlarını yakından etkilemiştir. Bu ilkeler genel olarak kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi ve piyasaya dönük çiftçiyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin "milli" unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılığı öngören tezler olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁵ Kongrede yabancı sermaye, dış ticaret, tarım ve sanayi konularında alınan kararlara paralel olarak devletin ekonomiye ilişkin çeşitli etkileri olmuştur. Şimdi kısaca bu uygulamaları gözden geçirelim.

Amerikan sermayesini temsil eden "Chester Grubu" ile imtiyazlı bir demiryolu yatırım anlaşması için yapılan girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine demiryollarından yabancı sermayenin tasfiyesine yönelik bir karar alındı. Bu karar gereği 1924 yılında Haydarpaşa ve liman ve rıhtımıyla beraber Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir-Konya ve Arifiye-Adapazarı demiryolları, 1928 yılında ise Mersin-Tarsus-Adana demiryolu hatları devletleştirilmiştir. Yabancı sermayenin Türk limanları arasında deniz ulaşımı yapması

¹⁸² Cem, İsmail, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yay., İstanbul, 1986, s. 267.

¹⁸³ Keyder, Çağlar, Devlet ve Sınıflar, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s. 148.

¹⁸⁴ Bu konuda geniş bilgi için bak.: Atay, Falih Rıfki, Çankaya, a.g.e. ve Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, Ankara, İletişim Yay., 8. Baskı, İstanbul, 1991.

¹⁸⁵ Boratav, Korkut, Türkiye İktisat...a.g.e., s. 34.

yasaklandı. Millileştirilen demiryolları devlet tarafından işletilirken, limanların devletin imtiyaz verdiği yerli şirketlerce işletilmesi tercih edilmiştir.¹⁸⁶

Ulusal ekonominin kurulmasında bu dönemde objektif engellerin varlığını da şüphesiz gözardı etmemek gerekir. Ekonomik olanaksızlık, altyapıdaki yetersizlik, iş gücünün verimsizliği gibi iç etkenlere Lozan Antlaşmasının getirdiği ekonomik güçlükler¹⁸⁷ de eklenince ortaya çıkan durum, siyasi yönetimin amaçlarını gerçekleştirmede ne tür zorluklarla karşı karşıya bulunduğunu daha iyi anlamamızı sağlayabilir.

Devletin bu dönemde tarım kesimine yönelik olarak getirdiği en büyük yenilik 1925 yılında Aşar vergisini kaldırmasıdır. Buna Vergi Politikası alt başlığında daha geniş olarak değinilecektir.

Sanayiye yönelik olarak bu dönemde devlet tarafından değişik düzenleme ve teşviklerin yapıldığı görülmektedir. Osmanlı döneminden kalan bazı sanayi kuruluşları, 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankasına devredildi. Ancak bu bankanın sanayi tesisi kurmasından veya işletmesinden çok, özel sanayi ve maden işletmelerini kredi ve teşviklerle desteklemesi öngörülüyordu. Bu nedenle de bu kuruluşların çoğu özel şirketlere devredildi. Ayrıca çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile, sanayi işletmelerine çok geniş teşvik, muafiyet ve imtiyazlar tanındı.¹⁸⁸

Türkiye ekonomisinde 1923-29 döneminde, açık ekonomideki politika arayışları etkili olurken, 1930-39 döneminde dışa kapanarak, devlet eliyle bir milli sanayi oluşturma denemesine girişildiği söylenebilir.¹⁸⁹ Aslında devletçi sanayileşmenin Türk ekonomisinde yeni olmadığı düşünülebilir. Çünkü gerek savaş yıllarında, gerekse 1923'ten sonra izlenen demiryolu politikası nedeniyle devlet işletmeciliğinin ilk denemeleri yapılmıştı. Buna rağmen 1930-39 döneminde uygulanan politikalar, Tanzimat'tan bu yana uygulanan ekonomi politikalarından genel özellikleriyle bir sapma olarak değerlendirilebilir. 1930'lara gelindiğinde siyasi ve sosyal alanda gerçekleştirilen inkılapları bütünleyecek özellikte iç ve dış koşulların da uygun olmasıyla devletçilik arayışları hız kazanmıştır.

¹⁸⁶ ibid, s. 35.

¹⁸⁷ Tünay, Muharrem, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. II., Ankara, Kasım 1985, s. 247.

¹⁸⁸ Boratav, Korkut, Türkiye İktisat...a.g.e., s. 36.

¹⁸⁹ ibid, s.46.

İkinci bölümde "devletçilik"le ilgili verilen bilgilerden dolayı burada tekrardan kaçınmak için fazla detaya inilmeyecektir. Sadece devlet-ekonomi ilişkilerinin anlaşılması bakımından gerekli olan temel noktalar belirtilecektir.

Devletçilik, 1930'lardaki tartışmalarda, devletin "ekonomiye dışarıdan müdahalesi" ve "devletin ekonomik faaliyet içinde bizzat yer alması" görüşleri etrafında değerlendirilmiştir.¹⁹⁰ Bu değerlendirmelerde devletin ekonomiye müdahalesinin sınırlarının ve kapsamının belirlenmesinin yanında, devletçilikle güdülen amacın ne olduğunun da tartışıldığı görülmektedir. Bu çerçevede bakıldığında devletçiliğin ekonomik kalkınma sorununa geçici ya da kalıcı bir çözüm olarak görülmesi gibi iki farklı tercih karşımıza çıkmaktadır.

O dönemde Cumhuriyet Halk Partisi içinde, Celal Bayar'ın öncülük ettiği İş Bankası çevresinin devletçiliği, ekonomik kalkınma sorununa geçici bir çözüm olarak düşündüğü, buna karşılık İsmet İnönü¹⁹¹, CHP bürokratları, Kadrocular¹⁹², Ahmet Hamdi Başer¹⁹³ ve çevresinin devletçiliği ekonomik kalkınma sorununa kalıcı bir çözüm olarak kabul ettikleri söylenebilir.

İktisat tarihçilerinin bir bölümü devletçiliğin başlangıcını, Sivas Demiryolunun açılışında İsmet İnönü'nün, CHP'nin "mutedil devletçi" olduğunu ilan ettiği 1930 yılı¹⁹⁴ olarak kabul ederken, diğer bir bölümü ise 1933 yılında planlı sanayileşmenin uygulamaya geçmesiyle devletçiliğin başladığını ileri sürmektedirler.¹⁹⁵ Devletçilik uygulamalarının yıl, ay veya gün olarak başlangıç kabul edilmesinde farklı yaklaşımlarla karşılaşılmasına rağmen, ikinci bölümde de belirtildiği üzere, 1929 Dünya Ekonomik Buhranıyla tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hem iç ve hem de dış koşulların zorlamasıyla devletin ekonomiye etkin müdahalesinin gerekliliği ve bu düşüncelerin yaşama geçirilmesiyle ilgili neredeyse bir "konsensus" olduğu söylenebilir. Ancak

¹⁹⁰ Trak, Ayşe, "Liberalizm-Devletçilik Tartışması, (1923-1939)", Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., C. IV, s. 1089.

¹⁹¹ İnönü, İsmet, "Fırkamızın Devletçilik...", a.g.m., s. 4-6.

¹⁹² Geniş bilgi için bak.: Kadro, C. I, II, III, 1933, (A.İ.T.İ.A. Yay., Tıpkı Basım-Yay.,Ankara,1979.

¹⁹³ Bu yaklaşım için bak.: Başer, A. Hamdi, Demokrasi Yolunda Nereye Gidiyoruz-En Büyük Milli Davamız Üzerine Bir Tahlil, İstanbul, 1959 ve Başer, A. Hamdi, Demokrasi Buhranları, İstanbul, 1956.

¹⁹⁴ Kongar, Emre, İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal ve Ekonomik Yapısı, C.I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 267.

¹⁹⁵ Hiç, Mükerrerem, "Atatürk'ün İktisadi Alandaki Görüş ve Politikaları", Atatürk ve Cumhuriyet...a.g.e., s.127.

burada dönemin tek muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ekonomik alanda liberal politikayı benimsediğini ifade etmek gerekir.

Tartışmaların devam ettiği bu yıllarda Mustafa Kemal Atatürk, 1931 yılının Ocak ayında İzmir'de yaptığı bir konuşmada "firkamızın izlediği program, iktisadi açıdan devletçiliktir" diyerek iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (Fırkası) konumunu adeta onaylamış ve bundan sonra 10 Mayıs 1931 tarihinde toplanan 3. Kurultay'da CHP'nin tüzük ve programına devletçilik ilkesi de girerek, partinin altı oku tamamlanmıştır.¹⁹⁶

CHP'nin tüzük ve programında devletçilik, ilke olarak yer aldıktan sonra, bu tartışmaların yoğunluğu artmakla birlikte, yönünün değiştiği görülmektedir. "Liberal mi, devletçi mi? " tartışması, yerini önemli ölçüde, kabulü belirtilen bu ilkenin uygulama alanındaki biçiminin nasıl olması gerektiğine bırakmıştır.¹⁹⁷

Yukarıda da işaret edildiği gibi o dönemde çıkarılan "Kadro" dergisi etrafında toplanan yazarlar, büyük işletmelerin devlet tarafından kurulup işletilmesini, küçük işletmelerin özel kesime bırakılması durumunda dahi ekonomide plan fikrinin hakim kılınmasının ve devlet eliyle sanayileşmeyi istemektedirler.¹⁹⁸ Celal Bayar'ın önderliğindeki "İş Bankası" grubunun ise, daha esnek bir sanayileşme yolunu önerdiği görülmektedir.

İncelediğimiz 1933-38 yıllarının ekonomi politikalarını belirleyen dönemin tek partisi olan CHP'nin, 1930-38 yıllarındaki uygulamalarında gözlenen başlıca dönüm noktaları: salt korumacı önlemlerle yetinilen 1930 ve 1931 yılları, devletçi uygulamalara ani (ve iş çevrelerine göre "aşırı") bir geçişi temsil eden 1932 yılı ve devletçiliğin rayına oturduğu 1933-38 yılları olarak saptanabilir. Dönemin son bir yılında, özellikle Celal Bayar'ın başbakanlığıyla birlikte özel teşebbüsün özendirilmesine dönük yeni bir yönelişin ilk izleri görülmektedir.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Hiç, Mükerrerem, "Atatürk'ün İktisadi Düşüncesi ve Politikası", Atatürkçülük, İkinci Kitap, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, s. 265.

¹⁹⁷ ibid, s. 265.

¹⁹⁸ Kepkep, Naci, "Kadro Hareketi Açısından Kemalist İdeoloji", A.Ü. S.B.F. Yay., No: 519, İbrahim Yasa'ya Armağan, Ankara, 1983, s. 49-59.

¹⁹⁹ Boratav, Korkut, Türkiye İktisat...a.g.e., s. 51.

O dönemde ülke içinde yönetime karşı, açıklanan devlet anlayışından dolayı gelişen muhalefet ve yaşanan mücadelelerin daha iyi anlaşılması açısından o dönemle ilgili Korkut Boratav'ın şu açıklamaları ilginçtir: "Bu ilk atılımın bazı etkili çevrelerce fazla sert ve 'aşırı' bulunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle İş Bankası grubuna yakın çevreler, doğrudan doğruya Gazi'yi ikna ederek (ve başvekil İsmet Paşa'nın karşı çıkmasına rağmen) iktisat vekili Mustafa Şeref'in istifasına ve İş Bankası genel müdürü Celal Bey'in iktisat vekilliğine getirilmesini sağladılar. Yeni iktisat vekili, iş çevrelerini teskin edecek uygulamaları derhal başladı ve 1932 kanunlarının sivri köşeleri törpüledi. Ancak, bu törpüleme, hiç bir zaman 1930, hatta 1932 öncesine dönüş anlamına gelmeyecekti. Devlet, yatırımcı, işletmecisi ve denetleyici bir unsur olarak iktisadi hayatın gelişimine ve işleyişine büyük ölçüde egemen oluyordu."²⁰⁰

Devlet-ekonomi ilişkileri açısından bu dönemdeki Türkiye ekonomisinde kamu kesiminin yeri önemli ölçüde büyümüştür. Hükümetin gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) içinden kendine aktardığı bölümü hem mutlak hem de göreceli olarak arttırdığı görülmektedir. Cari değerler olarak merkezi hükümet ve il özel idareleri gelirlerinin GSYİH'ya oranı 1926-1931'de ortalama 0,14 iken 1934 ve 1935'te 0,19'a çıkmıştır. 1932-39 ortalaması 0,17 olarak gerçekleşmiştir.²⁰¹

Korumacı-devletçi ekonomi politikasının uygulandığı dönemde de özel teşebbüsün korunduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Bu dönemde sanayi lehine oluşturulan tüm koşullardan (örneğin fiyat ayarlamaları gibi) özel sanayi işletmeleri de yararlandı. Ayrıca artan kamu yatırımları, devlet için iş yapan müteahhitlere ve küçük sanayi kuruluşlarına ek talep ve kazanç olanakları sağladı. Sonraki dönemlerde sivrilen büyük sermaye gruplarının çoğunun kökeninde bu dönemdeki ihalelerden elde ettikleri kazançlar yatmaktadır.²⁰²

Korumacı-devletçi politikaların uygulanması olarak 1930'lardan itibaren dış ticaret ve kambiyo rejimi denetimine, ikili kliring anlaşmaları ve kotalar sistemine kaydığı, özel sanayi işletmelerinin fiyatlarını denetlemeye giriştiği, tarım ürünlerinin fiyatlarını ve pazarlarını düzenlemek ve tarımsal kredi dağıtımını yeniden düzenlemek için oldukça geniş kapsamlı önlemler alındığı gözönüne getirilirse²⁰³, bu yıllarda hükümetin

²⁰⁰ ibid, s. 52.

²⁰¹ Tezel, Y. Sezai, Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., s. 225.

²⁰² ibid, s. 229.

²⁰³ ibid, s. 226.

ekonominin işleyişine müdahale etme gücünün ne kadar genişlediği daha iyi anlaşılacaktır.

Yukarıda değinilen devletçiliğin uygulanışında tarımsal alana müdahale ortamından bazı tarımsal üretici ve büyük toprak sahiplerinin olumlu etkilendikleri söylenebilir. O dönemde Türkiye'de üretilen pamuğa karşı dış talebin Dünya Buhranı nedeniyle zayıfladığı bir dönemde kurulan devlet tekstil fabrikaları pamuğa karşı iç talebi büyük ölçüde genişletmiştir. Pamuklu dokuma üretiminin 1929-1940 yılları arasında 7 kat artmasında başlıca rolü devlet fabrikaları oynamıştır. Bundan dolayı pamuk üreticileri devlet tekstil fabrikalarının kuruluşunu memnuniyetle karşılamışlardır.²⁰⁴

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren 1930'lu yıllara kadar yabancı sermaye yatırımlarına ve dış kredilere dayanarak kalkınma düşüncesinin gerçekleşmemesi, bu yıllarda yabancı sermayeye karşı olumsuz bir tutum başgöstermiş ve bu tutum 1937'ye kadar sürmüştür. Bu dönemde çoğu Osmanlı döneminden kalan yabancı sermaye yatırımlarının önemli bir bölümü millileştirilmiştir. Fakat hükümet bir yandan yabancı sermaye yatırımların devletleştirirken diğer yandan da Sovyetler Birliği ve İngiltere'den kredi almıştır.²⁰⁵

Tarımsal hammaddeyi kullanan sanayi sektörünün devlete ait olması nedeniyle, buğday, şeker pancarı ve pamuk gibi hammaddelerin piyasasına devlet egemen olmuştur. Buna rağmen devletçi politikaların, tarım dışı alanlarda daha etkili olduğu görülmektedir. Belediye hizmetleri ve enerjide devletin tekel oluşturduğu söylenebilir. Sanayi ve maden sektöründe devlet belirleyici olmuş ve İkinci Bölümde üzerinde durulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı bu dönemde uygulanmıştır. SSCB'deki planlamadan sonra dünyanın ilk planlı kalkınma denemesi olan bu plan, yatırım projelerindeki bazı aksamalara rağmen²⁰⁶ başarılı bir uygulamayla 1938'de amaca ulaştığı kabul edilmiş ve ikinci plan çalışmalarına başlanmış, ancak İkinci Dünya Savaşı bu çalışmaları kesintiye uğratmıştır.

Sonuçlarına bu bölümün son kısmında tartışacağımız ekonominin, bu dönemde genel olarak devletin kontrolünde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte özel işletmeler de, devlet yatırımlarının girmediği küçük alanlarda kurulmuş ve tamamlayıcı bir işlev

²⁰⁴ ibid, s. 232.

²⁰⁵ Boratav, Korkut, Türkiye'de Devletçilik...a.g.e., s. 166-169.

²⁰⁶ Boratav, Korkut, Türkiye İktisat...a.g.e., s. 54.

yüklenmiştir. Devlet işletmeleri için oluşturulan fiyat ve maliyet koşullarından yararlanarak özel işletmelerin de gelişme olanağı bulduğu söylenebilir.²⁰⁷

Cumhuriyet yönetimi, 1929'a kadar genellikle diğer sektörlerden tarım sektörüne aktarmalar yaparken, 1930-1938 döneminde tarım sektöründen sanayi sektörüne kaynak aktarımı yapılmıştır. Bu dönemde kurulan devlet fabrikalarının korunması yönünde alınan önlemler aynı zamanda özel sektörün sanayi yatırımı yapmasını da kolaylaştırmıştır. Ancak kuruluşundan sonraki yıllarda iktidarların "arpalıkları" haline gelen kamu işletmeleri daha sonraki dönemlerde ekonomiye yük olacaklardır. Bu konuyla ilgili burada detaya girilmesi konunun amacından sapmasına neden olacağından, ayrıntıya girilmeyecektir.

Celal Bayar'ın 1937 yılında Başbakan olmasıyla birlikte özel teşebbüsün özendirilmesine yönelik politikaların öne çıkmaya başladığını da belirtmek gerekir. Özellikle 1930'lu yıllardan sonra uygulanan devletçilik politikalarını daha iyi anlamak için M. Kemal Atatürk'ün şu sözleri yeterlidir²⁰⁸ : "Bizim takibini uygun gördüğümüz, 'mutedil devletçilik' prensibi; bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden sosyalizm prensibine müstenid kollektivism yahut komünizm gibi hususi ve ferdî iktisadi teşebbüs ve faaliyete maydan bırakmayan bir sistem değildir...Türkiye'nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi, ondokuzuncu asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve bir çok şeylerin yapılmadığını gözönünde tutarak, memleket ekonomisini Devletin eline almak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdî ve hususi teşebbüslerle yapılamamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve kısa bir zamanda yapmaya muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi liberalizmden başka bir yoldur."

1923-38 yılları arasında devlet-ekonomi ilişkileri genel olarak incelendikten sonra görülüyor ki:

- 1923-1929 döneminde devlet; koşullar gereği dışa açık ve özel kesimi olanaklar ölçüsünde destekleyen,

²⁰⁷ Tezel, Y. Sezai, Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., s. 232.

²⁰⁸ Kocatürk, Utkan, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Edebiyat Yay., Ankara, 1971, s. 213-215.

- 1930-1932 döneminde ithal ikamesine yönelik olarak, özel kesim dışlanmadan korumacılık politikası güden,
- 1933-1938 döneminde ise korumacı-devletçi sanayileşme politikası izleyen bir görünüm arz etmektedir.

B- Para Politikası

Para politikasının uygulanabilmesi için ülkedeki genel likiditeyi, özellikle para hacmini ulusal ekonominin gereksinimlerine göre ayarlama olanağı ve yetkisinin bulunması gerekmektedir. Oysa, incelediğimiz dönemde sözü edilen yetkilerin ve olanakların sınırlı oldukları görülmektedir.²⁰⁹ Buna rağmen aşağıda değineceğimiz gibi Atatürk'ün para değerinin korunmasına verdiği önemin, dönemin para politikasında temel noktalardan biri olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.

Cumhuriyet Hükümeti, Osmanlı Devleti'nden 158.748.563 liralık kağıt para devralmıştı.²¹⁰ Bu tutardaki kağıt para Osmanlı Devleti'nde 1915-1918 yılları arasında Hazinece yedi tertipte çıkarılan 161.018.663 Türk Lirasından kaybolan ya da altınla değiştirilen 2.270.000 TL'si düşüldükten sonra geri kalan tutarı temsil etmektedir.²¹¹ T.C.Merkez Bankasının kuruluşuna kadar ülkemizde o dönemde yeni para piyasaya sürülmemiştir. Bununla birlikte tedavüldeki para miktarının az-çok değişiklikler gösterdiği de unutulmamalıdır.

Türkiye nüfusunun 1923-1930 yılları arasında 12.475 binden, 14.448 bine yükseldiği gözönüne alınırsa kişi başına reel para arzında düşüşün olduğu ve para arzının ekonominin ihtiyaçlarını karşılayamadığı sonucuna ulaşılabilir. Bu arada Türk parasının dış değerinin istikrar gösterdiği söylenebilir. Türk parasında görülen nisbi istikrar, dünya ekonomik krizine bağlı olarak, 1929 yılında bozulmuştur.

Bu gelişmelere karşılık hükümet 25.02.1930 tarih ve 1567 sayılı yasayı çıkararak döviz, nakit., esham ve tahvilat alım-satımı, ülkeden ihracını düzenleme, kısıtlama ve Türk parasının değerinin korunması hakkında önlemler alınmıştır. Böylece Merkez Bankasının kurulmasına alt zemin oluşturulmuştur.²¹² Daha sonra 11 Haziran 1930'da

²⁰⁹ Çelebican, Gürkan, "Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi", Atatürk Dönemi Ekonomi ...a.g.e., s. 30.

²¹⁰ Derin, Haldun, Türkiye'de Devletçilik. İstanbul, 1940, s. 150.

²¹¹ Bu konuda geniş bilgi için bak.: Köklü, Aziz, Türkiye'de Para Meseleleri, Ankara, 1947.

²¹² Parasız, İlkeler, Para Politikası, Bursa, 1986, s. 134.

1715 sayılı kanunla T.C.Merkez Bankası kurulmuştur."Banka başlangıçta para hacmini dar tutan bir politika takip etmiştir."²¹³ Ancak ulusal ekonomideki durgunluğu gidermek için devletin Merkez Bankası aracılığı ile sermaye birikimine öncülük etmesi gerekmiştir. Bundan dolayı sonraki yıllarda banknot ihracı genişlemiş ve T.C.Merkez Bankasının kamu işletmelerine açtığı krediler arttırılmıştır. Bu gelişmelere karşın 1933-1938 yıllarında Türk parasının resmi kıymeti belli bir düzeyde sabit tutulabilmiştir.²¹⁴

T.C.Merkez Bankasının kurulmasından sonra fiilen tedavül eden kağıt paranın değişim miktarı aşağıdaki tablo 10'da görülmektedir.

Tablo 10
1931-1938 Yılları Arasında Fiilen Tedavül Eden Para Miktarı

Yıl	Para Miktarı (Bin TL)
1931	165.587
1932	148.582
1933	146.826
1934	158.157
1935	162.754
1936	180.759
1937	168.630
1938	193.979

Kaynak:T.C.Merkez Bankası, Bülten No:34, Ankara, 1940, s. 15.

Dönemin para politikasının temel amacı, devlet harcamaları ile kaynaklar arasında sürekli bir dengenin kurulmasıyla enflasyonun önlenmesidir. Enflasyonun birçok nedeni olmakla birlikte, en önemli nedenlerinden biri ülkenin Merkez Bankasının emisyonu arttırması (para basma) olduğunu bilen dönemin yöneticileri bu konuda son derece titiz davranmışlardır. Osmanlı Devleti'nden 158 milyon TL. olarak devralınan banknot hacmi, 1938'e kadar ancak % 20 artmış ve yaklaşık 194 milyon TL'ye yükselmiştir. Yaklaşık % 1 oranında yıllık artışı ifade eden bu banknot artışı, ekonominin % 4-6 düzeyinde bir ortalama reel büyüme²¹⁵ hızına ulaştığı bir dönemde, aslında, deflasyonist bir para

²¹³ ibid, s.134.

²¹⁴ Pekin, Orhan, Sağlam Para, İstanbul, 1967, s. 32.

²¹⁵ Boratav, Korkut, "1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi", Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, Ankara, 1973, s. 39-52.

politikasını ifade ettiği söylenebilir. Uygulanan bu para politikasının, o dönem boyunca Türk Lirasının İngiliz Sterlinine göre değeri açısından da sonuçlarını görmek olanaklıdır. Bu durum Tablo 11'den incelenebilir.

Dönemin para politikasını değerlendiren Haldun Derin şöyle diyor²¹⁶ : "...Türk zimamdarları (idarecileri) muhtelif vesilelerle, Türk parasının kıymetini muhafaza etmek hususlarındaki azimlerini ifade etmişlerdir. Bu makamlar, hiçbir zaman parayı düşürmeği enflasyon veya devalüasyona sapmağı fikirlerinden geçirmemiş ve bunu samimiyetle ifade etmişlerdir. Türk parası hakkında halka itimat bahşeden bu müstekar politika, memleketin artmakta olan tasarrufunun istinat ettiği en sağlam esaslardan biridir." Özellikle 1930 yılında Merkez Bankasının kurulmasından sonra para politikasının daha da önem kazandığı görülmektedir. "1930-1938 dönemi Türkiye'de tarım alanında kendine yeterlilik ve kapalı ekonomik yapı dolayısıyla ekonomide kredi ihtiyacının fazla duyulmadığı, para arzının kamu borçlanmaları ve bütçe ile belirlendiği bir dönemdir."²¹⁷

Tablo 11
Atatürk Dönemindeki Türk Lirasının İngiliz Sterlinine Göre Değeri
(Yıllık Ortalama Değerler)

Yıllar	1 Sterlin Eşdeğeri
1923	763
1924	836
1925	892
1926	928
1927	945
1928	956
1929	1009
1930	1032
1931	965
1932	741
1933	702
1934	636
1935	616
1936	624
1937	624
1938	616

Kaynak: Derin, Haldun, a.g.e.,s.151.

²¹⁶ Derin, Haldun, a.g.e.,s. 47.

²¹⁷ Yaşa, Memduh, Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., s. 506.

Dönemin para politikasının etkin uygulanmadığını ve yetersiz olduğunu söyleyen bilim adamları da vardır. Bunlara göre bunun temel nedenleri şunlardır²¹⁸ :

- 1- Dönem boyunca ekonomimizde parasal mübadelenin gerekli ölçüde yaygınlaşamayışı ve bölgeler arası ulaşım ve iletişimin yeterince gelişmemesi.
- 2- Kredi kurumlarının gelişme derecesinin böyle bir siyaseti uygulayabilmek için henüz elverişli olmaması.
- 3- Gereken yasal yetkilerin bulunmaması.
- 4- Yurt içi ekonomik dengenin sağlanmasından çok döviz kurlarının istikrarına, yurt içi fiyatlar düzeyinin yükselmesine, dış ödemeler dengesindeki açıkların sınırlandırılmasına önem verilmiş olmasıdır.

C- Banka-Kredi Politikası

Banka-kredi politikasının para politikasıyla aynı başlık altında incelenmesinin daha tutarlı olacağı düşünülebilirdi. Çünkü bunlar birbirini bütünleyen politikalar. Fakat dönemle ilgili daha net yaklaşımlara sahip olabilmek için ayrı başlıkta incelenmesi uygun görülmüştür.

İlk uygulamalarda, yabancı bankaların ülke ekonomisine hakim oluşunun ekonomide birçok olumsuzluklara neden olduğu tecrübe edildikten sonra ulusal bankacılığın geliştirilmesi düşünceleri belirginlik kazanmıştır. Bunun için Hükümetin banka kuruluşlarına yardımcı olması fikri ilk defa 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde ortaya atılmıştır. Ülkenin kalkınmasında finansal sorunların çözümü için ulusal bankaların kurulması gerekiyordu.²¹⁹ Daha sonra, önceki bölümlerde üzerinde durulan bankaların kurulmaları sağlanmıştır. Bankacılıkla ilgili olarak bu bölümde tekrar olmaması için orada anlatılanlar üzerinde hiç durulmayacaktır. O bilgileri bütünleyecek bilgiler verilecektir.

Sanayi ve Maadin Bankası, 1925 yılında sanayi kuruluşlarını işletmek için kurulmuştu. Bu banka 1932 yılında Sanayi ve Kredi Bankası'na dönüştürüldü ve yönetimindeki fabrikalar Sanayi Ofisi'ne bağlandı. Devletçilik politikalarının uygulamaya konmasından sonra bu iki kurumun birleştirilmesiyle Sümerbank 1933 yılında 2262 sayılı kanunla bir kamu iktisadi teşebbüsü statüsünde kuruldu. Böylece devlet, banka ve kredi politikalarını özel bankalar yanında bizzat kendi kurduğu kurumlarla yönlendirmiştir.

²¹⁸ Çelebican, Gürkan, "Atatürk Döneminde...", a.g.m., s. 34.

²¹⁹ Akgüç, Öztin, Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler, Ankara, 1975, s.7-8.

Sümerbank'ın birçok görevi yanında; sermayesinin olanakları ölçüsünde kalkınma için gerekli sınıai kuruluşlara yardım etmek, sanayi kuruluşlarına kredi sağlamak ve her türlü bankacılık işlemlerini yapmak²²⁰ gibi kredi politikasında önemli fonksiyonları yerine getirecek görevleri de olmuştur. Sümerbank'tan sonra, il ve ilçelerin kamu hizmetleriyle ilgili tesis, yapı ve diğer işlerin yapımını uzun ve orta vadeli kredilerle desteklemek, şehir imar planlarına yardımcı olmak amacıyla Belediyeler Bankası kurulmuştur. Sanayinin finansman ihtiyacını karşılamak, uygun gördüklerini bizzat işletmek ve desteklemek için 1935 yılında 2805 sayılı kanunla Etibank kurulmuştur. Yine değişik görevlerle birlikte ekonomide finansman ve kredi ihtiyacını karşılamak için 30 Kasım 1937 tarih ve 3295 sayılı kanunla Denizbank kurulmuştur.²²¹

Banka ve kredi politikalarının 1929 öncesindeki temel farkı devletin özel bankalar kurdurtarak ekonominin finansmanını onlar vasıtasıyla sağlamaya çalışmasıdır. Merkez Bankasının 1930 yılında kurulmasıyla banka ve kredi politikasında yeni bir dönem başlamış ve devlet, özel bankalar yanında kamu bankaları da açarak girişilen sanayileşme hamlesini bu kamu bankalarıyla finanse etme yoluna gitmiştir. Burada sanayileşme döneminde Ziraat Bankası ve İş Bankası gibi yine devlet desteğiyle daha önce kurulan bankaların da bazı kuruluşların sermayesine katılarak özel tasarruflarla Birinci Sanayi Planının gerçekleşmesinde etkileri bulunduğunu²²² belirtmek gerekir.

Ekonomiye yön verenlerin, 1923-1938 döneminde kredi hacmini doğrudan doğruya etkileme olanaklarına sahip olduklarını söyleyebilmek güçtür. Dönem boyunca kredilere uygulanacak faiz oranlarının üst sınırı önce Murabaha Nizamnamesi'ne, sonra da Ödünç Para Verme İşleri Kanunu'na dayanılarak belirlenmiş, T.C.Merkez Bankası kurulduktan sonra ise reeskont oranları Banka tarafından saptanarak dolaylı biçimde denetlenmeye çalışılmıştır. Demek oluyor ki, bu dönemde bankacılık sisteminin kredi hacmini belirleyen iki önemli etken; ekonominin gereksinimleri ile kredi fiyatı olmuştur.²²³

Bazı yıllar dışında genel olarak bu dönemde ülkedeki bankalarca açılan kredilerin bir artış gösterdiği aşağıdaki tablo 12'de görülmektedir.

²²⁰ Yaşa, Memduh, Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., s. 470.

²²¹ ibid, s. 471.

²²² Serin, Necdet, Türkiye'nin Sanayileşmesi, Ankara, 1963, s. 117.

²²³ Çelebican, Gürkan, "Atatürk Döneminde...", a.g.m., s. 32.

Tablo 12
1924-1938 Döneminde Mevduat ve Kredi (Milyon TL)

Yıllar	Mevduat	Endeks	Kredi	Endeks
1924	16,7	100	27,8	100
1925	52,5	314	63,5	228
1926	44,3	265	54,3	195
1927	63,3	379	95,1	342
1928	91,8	549	105,1	378
1929	133,4	798	129,0	464
1930	134,8	807	124,1	446
1931	137,7	824	119,9	431
1932	132,7	794	123,3	443
1933	141,8	849	145,5	523
1934	144,8	867	130,3	468
1935	197,6	1183	156,2	561
1936	247,3	1160	174,2	626
1937	280,5	1679	247,0	888
1938	316,4	1894	276,4	994

Kaynak: Akgüç, Öztin, Cumhuriyet Döneminde...a.g.e., s. 69-71.

Mevduat miktarı ve kredi hacminin belirlenmesinde en önemli etkenlerden biri olan faiz oranının ne şekilde oluşturulduğu yukarıda belirtilmişti. Bankalarca uygulanan "iskonto hadleri"ne gelince, bunların ; ilden ile, bankadan bankaya 1933'ten önce farklı olduğu, ancak bu yıl Ödünç Para Verme İşlemi Kanunu'nun etkisiyle maksimum iskonto oranının bütün illerde % 12'ye düştüğü görülmektedir. Bu oran dönem sonuna kadar aynı kalmakla birlikte bazı yerlerde minimum iskonto oranının % 6'lara kadar düştüğü görülmektedir.²²⁴ Fakat burada gözardı edilmemesi gereken nokta; uygulamada faiz oranlarının resmi istatistiklerde görüldenden çok daha yüksek olduğu, bazı kentlerde % 38'lere kadar ulaştığı, hatta örgütlenmemiş kredi piyasalarında faiz oranının % 60-% 120 arasında değiştiğidir.²²⁵

²²⁴ ibid, s. 33.

²²⁵ ibid, s. 33.

Kredi faizleri gibi mevduat faizlerinin de banka ve illere göre değişiklik gösterdiği görülmekte, ancak mevduata uygulanan faiz oranlarının kredi faiz oranlarına göre çok düşük olduđu²²⁶ belirtilmelidir.

Böylece özellikle 1930'lu yıllardan sonra Mevduatı Koruma Kanunu ve Ödünç Para Verme Kanunu'nun çıkarılmasıyla Türkiye'de bankalara devlet müdahalesi getirilmiş, bankaların kabul edecekleri mevduatın ve verecekleri kredinin tutarı ve biçimi yasal sınırlara oturtulmuştur. Bu dönemde 1936 yılında 2999 sayılı Bankalar Kanunu'nun çıkarılmasıyla banka kuruluşu ve kredi açmada uygulanacak koşullar yeniden belirlenmiştir.

Sonuç olarak; bu dönemde bankacılığın ulusallaşmasında ve gelişmesinde önemli adımların atıldığı görülmektedir. Özellikle devlet eli ve devlet sermayesiyle kurulan bankalar sanayileşme sürecinde ekonominin kredi ihtiyacını karşılamakta önemli fonksiyonları yerine getirmişlerdir. Ancak, devlet eliyle kurulan bankalar, ideolojik temellerden çok bankacılık sistemini ulusallaştırmada özel sermayenin yetersiz kalması realitesine dayanmaktadır.

D- Vergi Politikası

Bu alt bölümün başlığı "Maliye Politikası" olarak adlandırılabilirdi. Literatürde farklı kullanımlar vardır. Biz burada bütün yönleriyle maliye politikasını incelemeyeceğimiz için "Vergi Politikası" başlığını vermeyi uygun gördük.

Cumhuriyet'in 1923-38 dönemindeki vergi politikası incelenirken iki önemli gelişmeden ilkinin İzmir İktisat Kongresi ve ikincisinin de 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun olduğu belirtilmelidir. Bundan önceki bölümlerde yaptığımız açıklamalardan hatırlanacağı gibi İzmir'de toplanan İktisat Kongresinde temsil edilen dört toplum kesimi (işçi, çiftçi, tüccar ve sanayici) kendi ekonomik çıkarlarını savunmuşlardır. Yıllarca yürürlükte olan Aşar vergisinin kaldırılmasında öncelikle çiftçi ve işçi gruplarının etkisi olmuştur.²²⁷ 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun kabulü ile sanayi ve madencilik işletmelerine teşvik edici olanaklar sağlanmıştır. Belirli malların ithalinde gümrük vergisi muaflığı, demiryolları ve denizyollarında % 30 indirim, bazı yatırımlarda belediye sınırları dışında, belediye sınırları içinde de on yıl vadeyle arazi tahsisi, belirli faaliyet

²²⁶ ibid, s. 33.

²²⁷ Geniş bilgi için bak.: Palamut, E. Mehmet, "Aşar ve Düşündürdükleri", Prof. Dr. Sabri F. Ülgener'e Armağan, İ.Ü.İ.F. Mecmuası, C. 43, Sayı: 1-4, İstanbul, 1987, s. 69-85.

alanlarında bina, arazi ve kazanç vergilerinden muaflik gibi uygulamalar sözkonusu olmuştur.²²⁸

İlgili dönemin vergi politikasında en önemli olaylardan biri olarak kabul edilen Aşar vergisinin kaldırılması kararının alınmasında en önemli neden tarım kesiminde çalışan halkın gelir seviyesinin düşüklüğüdür. Aşarın kaldırılmasıyla bir anlamda güdülen amaçlardan biri de kaynak dağılımını değiştirmeye yöneliktir. Bununla birlikte yukarıda anılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda yer alan bazı bölümlerde vergiye ilk defa ekonomik bir fonksiyon verilmesinin amaçlandığı söylenebilir.²²⁹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan vergi politikalarının özel teşebbüsü desteklemeye yönelik olduğu ifade edilebilir.²³⁰ Bu yıllarda özel kesimin desteklenip ekonomide etkinliğini arttırıcı önlemlerin alındığını geçen konularda incelemiştik. Ancak 1930'lu yıllardan itibaren bu politikanın değiştiğini ve vergi politikasının, kamu yatırımlarının finansman aracı olarak kullanılmaya başlandığını görüyoruz. Yine 1930'lu yıllara kadar uygulanan vergi politikasında tarım kesiminin vergi yükünün hafifletilmesi, dış ekonomik bağımlılığın azaltılması ve yeni kurulan devletin temel altyapı hizmetlerini yapabilmesini sağlayacak kamu harcamalarının finansmanına yeterli kaynak sağlamak gibi amaçlar ön planda tutulmuştur.

Dönemin ilk yıllarında, genel bütçe vergi gelirlerinin GSMH'ya oranı demek olan gayri safi vergi yükü % 7,5 dolayındadır. Bunun da çok düşük bir vergi yükü olduğu görülmektedir.²³¹ Dolaysız vergilerin toplam vergi gelirleri içinde % 49'luk bir payı vardı. Bunlar bina ve arazi vergileri, temettü vergisi, ağnam vergisi, aşar vergisi ve madenlerden alınan vergilerdir. Aşar ve ağnam yaklaşık olarak dolaysız vergiler hasılatının % 80'ini sağlamaktadır. Dolaylı vergiler ise tömbeki bayilerinden alınan vergiler, gümrük vergileri, gemi harçları, sağlık harçları, deniz ve kara avcılığı vergilerinden oluşmaktadır. Burada gümrük vergilerinin payı % 90'dan fazladır.²³²

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yine tarım kesimini yük altında tutan diğer bir vergi de arazi vergisiydi. Arazi vergisi genel sayımla belirlenmiş olan ve alınmayan araziler için

²²⁸ Yaşa, Memduh, Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., s. 645.

²²⁹ Görgün, Sevim, Maliye Politikası, İstanbul, 1977, s. 203.

²³⁰ Giritli, İsmet, Kalkınma ve Türkiye, İstanbul, 1962, s. 94.

²³¹ Türk, İsmail, "Cumhuriyet Dönemi Maliye Politikalarında Aşamalar", Yeni Forum Dergisi, Ankara, Şubat 1993, C. 14, Sayı: 285, s. 32.

²³² ibid, s. 32-33.

farklı alanlar uygulanarak alınır.²³³ Arazi vergisini tamamlayan bir vergi hüviyetindeki bina (musakkafat) vergisi ise binaların gayri safi iradı üzerinden alınmakta ve binanın türüne göre (ahşap, fabrika, mesken, ticarethane gibi) farklı oranlarda uygulanmaktaydı.²³⁴

Bu dönemde tarım kesimi dışında önemli vasıtasız diğer bir vergi de temettü vergisiydi. Aşarın kaldırılmasından sonra yeni bulunan vergi gelirlerinden biri de, anılan bu temettü vergisinin içeriğinin genişletilerek kazanç vergisine dönüştürülmesiyle 1926 yılında yürürlüğe giren kazanç vergisidir. Kazanç vergisi, temettü vergisine göre daha geniş kapsamlı ve gerçek geliri de içermeye yönelik bir vergi olup günümüz gelir vergisine daha yakın bir yapı göstermekteydi. Birinci grup gerçek kazanç üzerinden vergiye tabi olan, beyannameye tabi olan yükümlülerdi. İkinci grupta ise beyannameye tabi olmayan ve ikinci sınıf yükümlüler adını alan kesim yer alıyordu. İkinci grubun vergilendirilmesi işyeri kirasına göre yapılmaktaydı.²³⁵ Gruplara uygulanan vergi tarifeleri de farklı idi. Kazanç vergisi 1934 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Aşarın kaldırılmasıyla vergi gelirlerinde ortaya çıkan boşluğu sadece Kazanç Vergisi'nin kabulüyle doldurmak olanaklı değildi. Bu nedenle 1926 yılında Umumi İstihlak (tüketim) Vergisi adıyla, Muamele Vergisi yürürlüğe girmiştir. Bu vergiyle her türlü ticari ve sınai faaliyetler her safhada vergilendiriliyordu. Genel tüketimler dışında özel tüketimler ve eğlenceler de 1926'da çıkarılan bir kanunla vergilendirilmiştir. Vergi tipi olarak katma değer vergisine benzeyen bu vergi 1927'de kaldırılarak, yerine İkinci Muamele Vergisi kabul edilmiştir. Bu vergi sonraları yeniden düzenlenerek üçüncü (1931) ve dördüncü (1934) muamele vergisi olarak yürürlüğe girmiştir.²³⁶

Aşarın kaldırılmasından azalan gelirlerin yerini doldurmak için diğer bir alan da devletin mali monopollere yönelik düzenlemelerdir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında tütün ve mamülleri, tuz, şeker, petrol ve benzin, oyun kağıdı, kibrit, fişek ve patlayıcı maddeler, ispirto, alkollü içkiler, posta hizmetleri, telgraf ve telefonun mali monopole tabi oldukları görülmektedir. Bir karşılaştırma olması açısından şu oranlar konunun önemini daha iyi anlaşılmasını sağlar: 1929 yılı bütçesinin toplam gelirleri 220 milyon TL idi. Bunun 61 milyon TL'sini mali monopoller sağlıyordu. Muamele ve İstihlak Vergisinin aynı yıl

²³³ Müderrisoğlu, Alptekin, Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, Maliye Bakanlığı 50. Yıl Yay., Ankara, 1974, s. 100.

²³⁴ Bu konuda geniş bilgi için bak.: Sayar, Nihat, S., Kamu Maliyesi, C. II, İstanbul, 1975.

²³⁵ Egesoy, Muzaffer, Cumhuriyet Devrinde Vasıtasız Vergiler, Ankara, 1962, s. 6.

²³⁶ Türk, İsmail, "Atatürk ve Türk Mali Sistemi", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve...a.g.e., s. 18-19.

bütçesine 38 milyon TL gelir sağladığı görülmektedir. Kazanç Vergisi ise 13 milyon TL gelir sağlamaktaydı.²³⁷

Türkiye'de 1929 yılında gümrük bağımsızlığı kazanılınca Gümrük Tarifesi ve İthalat Umumi Tarifesi Kanunu'nun kabulüyle yeni düzenlemelere gidildiği ve spesifik vergi yapısının yürürlüğe girdiği görülmektedir. Bu düzenlemeler sonrasında örneğin 1936 yılında Gümrük Vergilerinin genel bütçe gelirlerine oranının % 23 olduğu görülmektedir.²³⁸

Dönemin vergi politikasıyla ilgili bilgilere son vermeden önce bu dönemde Atatürk'ün de üzerinde titizlikle durduğu "Denk Bütçe" uygulamasının hayatta olduğu ve iç ve dış itibarı yüksek bir hazine anlayışının benimsendiğini²³⁹ ve uygulanan tüm politikalarda bu iki noktaya özellikle dikkat edildiğini belirtmek gerekir.

II- ELDE EDİLEN SONUÇLAR

Anımsanacağı gibi bu çalışmanın birinci bölümünde Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda Türkiye'nin genel ekonomik görünümü incelenmişti. Buraya kadar 1923-1938 yılları arasında iç ve dış ekonomik değişim ve yaklaşımlar üzerinde de duruldu. Aynı zamanda bu gelişmelerin de etkisiyle planlanan ve uygulanan ekonomi politikaları da buraya kadar incelendi. Şimdi de tüm bu gelişmelerden sonra 1923-1938 yılları arasında ekonomik yapıda ortaya çıkan gelişmeler çok detaya inilmeden, sadece nereden nereye geldiğini belirleyecek ölçüde ve genel olarak: milli gelir ve istihdam, tarım, sanayi, bankacılık, ulaştırma, devlet maliyesi ve dış ticaret sektörü ana başlıkları altında incelenecektir. Bu bölümde genel olarak 1923-1938 yılları arasında ekonomide ortaya çıkan gelişmeler yukarıda anılan üretim sektör ve kesimleri itibariyle incelenirken, gerekli olduğu durumlarda 1929'a kadar ortaya çıkan gelişmelerin vurgulanması açısından, 1923-1929 ve devletçi politikaların uygulanmaya başlandığı yıllardan itibaren 1938 yılına kadar ekonomide ortaya çıkan gelişmeyi vurgulamak açısından da 1930-1938 ayırımına gidilecektir.

²³⁷ ibid, s. 19.

²³⁸ ibid, s. 20.

²³⁹ Aysan, Mustafa, A., Atatürk'ün Ekonomi Politikası, Sermet Matbası, Kırklareli, 1981, s. 60.

A- Milli Gelir ve İstihdam

Milli geliri devamlı olarak artan ülkeler ekonomik anlamda büyüyen ülkelerdir. Ülkenin yıllık nüfus artış hızı büyüme oranından çıkarıldığında net büyüme oranına ulaşılır. Milli geliri devamlı artan ülkelerde yaşayan insanlar ihtiyaçlarını daha kolay gidermekte ve daha fazla mal ve hizmet tüketebilmektedirler. Çünkü bir ülkenin refahı halkın boş durmayıp çalışması ve gelir sağlaması ile yükselir. Bu da paranın bolluğuna değil devrine, yani harcanıp el değiştirmesine bağlıdır. Para harcanmakla işsiz ve boş oturanlara çalışma olanağı sağlanır. Bu durum devam ettikçe ülkenin servet ve refahı yani milli geliri artar.²⁴⁰

İncelediğimiz dönemde milli gelir yıllara göre büyük dalgalanmalar göstermektedir. Bunun da nedeni ekonomide tarım sektörünün ağırlığı ve tarımın hava koşullarına bağlı oluşudur. Eğer havalar iyi gider ve ülkede kuraklık olmazsa daha fazla ürün elde edilir, bu da tarımsal geliri yükselterek ekonominin diğer kesimlerine yansır ve bir canlılığa yol açar. Hava koşullarının iyi gitmediği yıllarda ise, azalan tarım geliriyle beraber ekonomik konjonktür de gerilemektedir.

Yeni Türk devletinde milli gelirin oluşumunda en büyük pay tarımın, bundan sonra da hizmet sektörünüdür. Sanayi sektörünün payı ise 1931 yılına kadar ortalama % 11 iken, özellikle 1933 yılından sonra uygulanmaya başlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planıyla biraz daha arttığı görülmektedir.

Dünyanın 1929'da karşılaştığı ekonomik krizin etkileri bundan önceki bölümde incelenmişti. Bir çok dünya ülkesi gibi Türkiye de bu krizden etkilenmişti. Özellikle 1929'dan sonraki 5 yılda milli gelirdeki düşüş aşağıdaki tablo 13'te, zincirleme indekste daha kolay izlenebilir. Ancak krize rağmen Türkiye 1935 yılı gözardı edilirse 1933-1939 döneminde de GSMH'sını arttırmayı başarmıştır. Ortaya çıkan bu GSMH artışının Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde yapılan yatırımlardan kaynaklandığını söylemek olanaklıdır.

Tablo 13'e bakıldığında ekonominin 1923'ten itibaren 1929'a kadar büyüdüğünü, ancak bu yıllardaki Dünya Ekonomik Krizinin etkisiyle 1933'e kadar milli gelirden bir azalma olduğu görülmektedir. 1933'ten itibaren de devletçi sanayileşme politikasının etkisiyle Türk ekonomisinin büyüdüğü ve büyümenin özellikle sanayileşmeden

²⁴⁰ Ülgener, F. Sabri, Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme, İ.Ü. Yay., No: 175, İstanbul, 1970, s. 3.

Tablo 13

Üretim Kesimlerine Göre Ulusal Gelir, 1923-1938, (Cari Fiyatlarla ve Milyon TL)

	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Tarım	379,3	573,3	733,0	820,7	608,5	724,0	1075,2	723,2	632,4	470,9	429,0	417,4	464,7	733,9	739,9	762,7
Sanayi	126,1	118,8	147,7	166,3	191,6	188,8	204,5	180,2	175,8	165,2	184,8	218,1	336,5	263,2	297,3	317,4
Ticaret	73,9	84,9	110,0	115,5	118,3	119,8	131,2	162,9	95,5	84,8	87,4	98,7	106,5	123,4	139,9	151,9
Diğer Hizmetler	373,3	276,8	534,9	548,0	552,8	599,9	662,2	574,2	487,9	470,2	402,8	441,6	456,6	450,5	563,5	606,8
GSMH (Alıcı Fiy.)	952,6	1023	1525,6	1650,5	1471,2	1632,5	2073,1	1580,5	1391,6	1191,1	1104,0	1175,8	1364,3	1641,0	1740,6	1838,8
Zincirleme İndeks	100	126,4	186,7	108,2	89,1	111,0	127,0	76,2	88,0	84,2	88,0	84,2	119,8	106,7	97,6	119,2

Kaynak: Bulutay, T., Tezel, Y. S., Yıldırım, N., Türkiye Millî Geliri...a.g.e., Tablo 8.2/A ve 8.3/C'den yararlanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. Yine 1923 yılında 952,6 milyon TL olan GSMH'nin 1938'de 1838,8 milyon TL'ye ulaştığı görülmektedir.

Dönemin istihdam durumuna kısaca değinecek olursak, işgücünün 1927'de* 4,9 milyon iken 1935'te 6,9 ve 1940'ta 7,8 milyona ulaştığını²⁴¹ görüyoruz. Bunun yanında 1927 yılında nüfusun % 81'i tarımda % 9'u sanayide ve % 10'u diğer hizmetlerde çalışırken, 1935'te yapılan nüfus sayımında ise nüfusun % 76'sının tarımda, % 12'sinin sanayide ve yine % 12'sinin de diğer hizmet kesimlerinde çalışmakta olduğu anlaşılmaktadır.²⁴²

Nüfusun artışıyla birlikte ülkenin işgücü de artmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının uygulanmaya başlanmasından sonra bu işgücünün önemli bir bölümünün tarım kesiminden sanayi kesimine geçtiği görülmektedir. Bu arada hizmetler kesiminde çalışan işgücü de nicel olarak artmıştır. Böylece GSMH'daki sanayi payının artışına paralel olarak istihdamda da sanayi kesiminin payında oransal olarak bir artış meydana geldiği anlaşılmaktadır.

GSMH'da ortaya çıkan artışın diğer bir açıdan görünüşü de kişi başına düşen GSMH'daki artıştır. Cari fiyatlarla 1923 yılında 76 lira olan kişi başına GSMH, 1930'da 147 TL'ye yükselmiştir. 1938 yılında ise kişi başına GSMH 112 TL olarak gerçekleşmiştir.²⁴³ Burada dikkatimizi çeken diğer bir nokta da incelediğimiz 1923-1938 dönemi için kişi başına GSMH'nın en yüksek olduğu yılın 1930 yılı oluşudur. 1930 yılını takip eden 4 yılda kişi başına GSMH düşmüş, 1935 yılından sonra ise tekrar yükselmeye başlamıştır.

B- Tarım

Cumhuriyet hükümetleri tarımın geliştirilmesi ve tarımsal üretimin artırılması için çeşitli önlemler almıştır. Bu önlemlerden biri olan Aşar vergisinin kaldırılmasıyla ilgili olarak bundan önceki bölümlerde bilgi verilmişti. Bundan başka Ziraat Bankası kredileri

* Bu verilerin 1923'ten itibaren verilmesinin nedenleri:

1- İlk nüfus sayımının 1927'de yapılmış olması,

2- Birinci bölümde istihdam konusunda 1927'ye kadarki gelişmelere değinilmiş olmasıdır.

²⁴¹ Yaşa, Memduh, Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., s. 671.

²⁴² Tezel, Y. Sezai, Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., s. 101'deki tablo 3.2'den alınmıştır.

²⁴³ Akat, Asaf, Savaş, "İktisadi Politikalar", Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., s. 1094, tablo 1'den alınmıştır.

artırılmış, toprak dağıtımı olarak 1927 ve 1929 yıllarında çıkarılan kanunlarla devlete ait toprakların 711 bin hektarlık bir bölümü topraksız köylülere verilmiş, toprağını en iyi şekilde işlemek isteyen çiftçiye tarım alet ve makina alma kolaylıkları getirilmiş ve topraktan daha iyi verim almak isteyenlere de çok düşük fiyatlarla gübre ve tohumluk verilmiştir.²⁴⁴

Bu dönemde yapılan en önemli işlerden biri de 1927 yılındaki tarım sayımıdır. Bu sayımın sonuçlarına göre, ülkemizde traktör, tırmık, biçer döver, çayır, harman, tarım makineleri gibi araçların sayısı 15.711 kadardı. 2 milyon kadar çiftçi ailesi tarla işlerini insan kuvveti veya çift hayvanlarıyla başarmaya çalışıyorlardı.²⁴⁵ Yine bu sayıma göre, ekili alanlar 43.6 milyon dönüm olup toplam alanların % 4.8'ini oluşturmaktadır. Tablo 14'te görüldüğü gibi 1927 yılı itibarıyla ekili alanlar içinde en büyük pay tahıllara aittir. Tahılların ekili alanlar içindeki payı % 90'a yaklaşırken, gayri safi üretim değeri içindeki payı % 70 civarındadır. Buna karşılık, sınai bitkiler ekili alanların sadece % 6,6'sını kapsamakta, fakat gayri safi üretim değeri içinde % 27'lik bir paya sahip bulunmaktadır.

Tablo 14
Bitki Üretimi (1927)
Ekili Alanlar Gayri Safi Üretim Değeri

	Milyon Dönüm	%	Milyon TL	%
Tahıllar	39,1	89,5	234,5	69,7
Baklagiller	1,7	3,9	10,1	3,1
Sınai Bitkiler	2,8	6,6	91,8	27,2
TOPLAM	43,6	100	336,4	100

Kaynak: DİE, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin...a.g.e., s. 18.

Tarımın 1923-29 yılları arasındaki gelişmesiyle ilgili olarak; yeterince değiştiğini ve geliştiğini söylemek güçtür. Ancak tarımsal üretimde küçümsenmeyecek artışlar gerçekleşmiştir. Geçimlik üretimin yaygınlığı, hava koşullarına bağımlılık, ulaşım sorunu, pazar eksikliği, kol ve hayvan gücünün ağırlığı gibi tarımsal yapının özellikleri bu dönem boyunca devam etmiştir. Korkut Boratav'a göre 1923-29 yılları tarımsal üretim bakımından "Altın Yıllar" olarak değerlendirilebilir. "Savaş koşullarında % 50

²⁴⁴ Yaşa , Memduh, Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., s. 84.

²⁴⁵ DİE, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin...a.g.e., s. 85.

dolaylarında üretim düşmeleri gözlenen başlıca ürünlerde, savaş öncesi üretim hacmine 1923'ü izleyen bir-iki yıl içinde ulaşıldı. Bu olumlu gelişmede, Anadolu'nun erkek nüfusunun yeniden toprağa dönmesine imkan veren barış koşulları en önemli rolü oynamakla birlikte, tarıma dönük olumlu politikaların fiyat ve vergi değişkenleri yoluyla çiftçiler lehine kaynak yaratan sonuçları da belirleyici olmuştur... 1924-1929 yılları arasında tarımsal hasılanın yıllık büyüme hızlarının ortalaması % 16,2'yi buluyordu. Bu dönemin sınai büyüme hızı olan % 8,5'in hemen hemen iki mislidir."²⁴⁶

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından Dünya Ekonomik Krizi'ne kadar tarımsal alandaki gelişmeler genel olarak değerlendirildikten sonra, şimdi de 1930 sonrasına göz atalım. 1930 yılından sonra tarımsal alanda üzerinde durulan en önemli konulardan biri toprak reformu olmuştur. Çünkü, alınan çeşitli önlemlere rağmen, ilk on yıllık dönemde, tarımdaki gelişme sınırlı kalmış ve mülkiyet ilişkileri, hızlı bir üretim artışını ve modernleşmeyi önemli ölçüde engellediği görülmüştür. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde köylü, beylere karşı angarya çalışma, vergi ödeme, üründen belli bir pay verme gibi yükümlülükler altındaydı. Para kazanmak için büyük şehirlere giden köylü bile beye vergisini düzenli bir şekilde ödemek zorunda kalmaktaydı. Orta ve Batı Anadolu'da derebeylik ilişkileri çökmüş, vergi ve angarya kalkmış olmakla birlikte, köylünün bağımlılığı devam etmekteydi. Ortakçılık yaygın idi. Tarımsal arazinin büyük bir kısmı mera olarak bırakılmakta az bir kısmı ortakçılık yoluyla ekilebilmekteydi.²⁴⁷

Bütün bu koşullar, dönemin yöneticilerini daha köklü önlemler almaya zorlamıştır. M. Kemal Atatürk, 1936 yılı Kasım ayında, Meclisi açış nutkunda: "Toprak Kanunu'nun bir neticeye varmasını Kurultayın yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin, geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması behemehal lazımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastadır. Bundan fazla olarak, büyük araziye modern vasıtalarla işletip vatana fazla istihsal temin edilmesini teşvik etmek isteriz..."²⁴⁸ demiştir.

Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya da, 1937 yılı Şubat ayında, Anayasanının değiştirilmesiyle ilgili görüşmeler sırasında yaptığı konuşmada:"Arkadaşlar, onsekiz milyon Türkün onbeş milyonu çiftçidir. Bu onbeş milyonun birçoğu kendi toprağında çalışmaz. Çiftçiyi, Türk çiftçisin toprak sahibi yapmak demek, Türk çiftçisini yani Türk'ün ekseriyet-i azimesini kendi ekonomik mukadderatına hakim kılarak bu memleket

²⁴⁶ Boratav, Korkut, "İktisat Tarihi, 1908-1980", Türkiye Tarihi, C. IV, Yay. Yön.: Sina Akşin, Cem Yay., İstanbul, 1992, s. 287.

²⁴⁷ Avcioğlu, Doğan, Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın, Tekin Yay., İstanbul, 1976, s. 230.

²⁴⁸ Aydemir, Ş. S., İkinci Adam, C. II, İstanbul, 1965, s. 326.

için hayırlı ve aktif bir eleman yapmak demektir...Çalışmayan ağa oturur, köylü çalışır. Antalya'da da böyledir, Şark vilayetlerimizde de böyledir..."²⁴⁹ diyerek durumu ortaya koymuştur.

Şevket S. Aydemir de bu dönemde bu alandaki çalışmalarla ilgili olarak:"1937 başlarında ülkede halka doğru, köye doğru adeta bir seferberlik havası esiyor gibiydi ve aslında memleket böylesine bir kendine inanış ve büyük işlere yöneliş rüzgarına ne kadar muhtaçtı. Fakat bu hareket, ne yazık ki bir rüzgar gibi geçti."²⁵⁰ demektedir.

Yukarıda belirtilen anlamdaki çalışmalar güçlü çıkar çevrelerinin çeşitli engellemeleri yüzünden özellikle mülkiyet ilişkileri alanında başarısız kalmıştır. Ancak bazı olumlu gelişmeleri de burada anmak gerekir. 1934-1938 döneminde topraksız ailelere yaklaşık 300 bin hektarlık toprak dağıtımında bulunulmuştur. Bu 1923-34 döneminde dağıtılan 711.322 hektarlık toprakların yaklaşık % 42'sine karşılık gelmektedir. Ayrıca, 1927 yılında ülke topraklarının sadece % 4,9'u işlenirken, bu oran 1934'te % 10,2'ye, 1940'ta da % 12,2'ye yükselmiştir.²⁵¹

Tarımda pazarlama ve kredi sorunlarının çözümü için 1935 yılında biri tarım kredi kooperatiflerinin diğeri ise tarım satış kooperatiflerinin kuruluş ve işleyişini düzenleyen iki kanun çıkartılmıştı. Bu kooperatiflerin finansmanı, geliştirilmesi ve denetlenmesi görevi Ziraat Bankasına verilmiştir.²⁵² Bu dönemde tarımsal alanda hükümetin tahıl piyasalarına müdahalesi söz konusu olmuştur. Özellikle devletçilik uygulamalarıyla başlayan müdahalelerle, örneğin Ziraat Bankasının 1932'de 23 bin ton, 1936'da 11 bin ton buğday aldığını görüyoruz.²⁵³ 1938'de Toprak Mahsülleri Ofisinin kurulmasıyla bu alandaki faaliyetler artık süreklilik kazanmıştır.

Tarımın kredilendirilmesi sorununda 1923'ten 1938'e kadarki dönemde farklı yaklaşımlar bulunduğu söylenebilir. Bu durum tablo 15'te daha yakından görülmektedir.

²⁴⁹ Kuruç, Bilsay, İktisat Politikasının Resmi Belgeleri, S.B.F. Maliye Enstitüsü, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, No: 15, Ankara, 1963, s. 44.

²⁵⁰ ibid, s. 46.

²⁵¹ Kepenek, Yakup, Gelişimi, Üretim Yapısı...a.g.e., s. 85.

²⁵² Tezel, Y. Sezai, Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., 360.

²⁵³ ibid, s. 362.

Tablo 15
Ziraat Bankası Kredileri, 1923-1938 (Milyon TL)

Yıllar	Krediler	Yıllık Artış	Bankalarca Açılan Kredilerin Yıllık Toplam Kredilere Oranı(%)
1923	8,0	--	--
1924	17,0	112,0	61,1
1925	19,9	17,0	31,4
1926	20,4	2,8	37,7
1927	20,3	-0,6	21,4
1928	26,8	31,6	25,5
1929	27,1	1,4	21,1
1930	35,7	31,4	26,6
1931	34,6	-3,1	28,9
1932	33,6	-3,1	27,3
1933	34,2	-1,7	23,5
1934	32,9	-3,8	25,2
1935	31,9	-3,3	20,4
1936	35,3	10,7	20,3
1937	41,6	17,6	16,8
1938	40,6	-2,2	14,7

Kaynak: Bulutay, T., Tezel, Y. S., Yıldırım, N., a.g.e., Tablo: Ek 40'dan yararlanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

Yukarıda tabloda da görüldüğü gibi 1932 yılından itibaren oransal olarak tarıma verilen krediler azalmaktadır.

Devletçi politikaların uygulandığı yıllarda tarımda makine kullanımının özendirilmesine ve sulanan arazinin genişletilmesine yönelik çalışmalar yapmıştır. 1937 yılında, Tarım Bakanlığına bağlı olarak makine kombinaları kurulması ve bunların özel çiftçilere makine ve araç kiralama kararıyla kararlaştırılmıştır. 1938'de kurulan Devlet Zirai İşletmeleri Kurumu da bu alanda faaliyetler göstermiştir. Yine 1936 yılında hükümet kapsamlı bir sulama programı üzerinde çalışmaya başlamış ve bunun uygulanması için gereken hukuki ve mali olanaklar sağlanmıştır.²⁵⁴

²⁵⁴ ibid, s. 374-377.

Diğer taraftan 1924'te ihracatta tarımın payı % 84 iken, 1938'de % 88'e²⁵⁵ yükselmiştir. Bu da sanayi planının uygulamaya konmasına rağmen Türkiye ekonomisinde tarımın hala ağırlığını devam ettirdiğini göstermektedir. Ülke ekonomisinin tarımsal karakterini belgeleyen diğer bir gösterge de kırsal nüfusun Türkiye nüfusuna oranıdır. 1927'de % 72 olan kırsal nüfus oranı 1935'te % 76'ya²⁵⁶ yükselmiştir.

Görülüyordu ki, 1923-1938 yılları arasında tarımsal üretimde önemli artışlar, gelişmeler²⁵⁷ olmuştur. Ancak 1938 yılına gelindiğinde de tarımın birçok problemi çözülememiştir. Tarımdaki verim düşüklüğü, üretilen malların kalitesi, üretimde modern girdi kullanımı, gizli işsizlik, tarım reformu vb. gibi sorunlar sonraki dönemlerde çözüm bekleyecek sorunlar olarak kalmışlardır.

C- Sanayi

Önceki bölümlerde de üzerinde durulduğu gibi, özel teşebbüsün teşvikine dayalı sanayileşme politikasının ilk 10 yıllık döneminde (1923-1933) alınan sonuçların yeterli bulunmaması nedeniyle, 1930-33'lerden itibaren ekonomide devletçilik ilkesi benimsenmiş ve ülkeyi kısa zamanda kalkındırmak için gerekli yatırımların devlet tarafından gerçekleştirilmesi benimsenmiştir.

Burada öncelikle devletçi sanayileşme dönemine kadar sanayide meydana gelen gelişmeleri inceleyip, sonra da devletçi sanayileşme ile ülkedeki sanayi sektörünün hangi aşamaya ulaştığını değerlendirmeye çalışacağız.

Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 1927 yılında yeniden düzenlenmesiyle benimsenen ilkeler şunlardır²⁵⁸ :

1- Devlet, uygun görülen teşebbüslere 10 hektara kadar karşılıksız arazi verilecektir.

2- Telefon ve telgraf gibi haberleşme olanakları ve motor gücü hükümet tarafından karşılıksız olarak sağlanacaktır.

3- Yeni kurulan işletmelerin dış ülkelerden sağlayacağı araç ve gereçler demir ve deniz yollarımızda % 30 indirimli taşınacaktır.

²⁵⁵ Pekin, Tevfik, "Türk Tarımında...", a.g.m., s. 185, Tablo: 3.

²⁵⁶ ibid, s. 185, Tablo:2.

²⁵⁷ Geniş bilgi için bak.: Pakdemirli, Ekrem, Ekonomimizin 1923'ten 1990'a Sayısal Görünümü, Milliyet Yay., İstanbul, 1991.

²⁵⁸ Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 50 Yılda Türk Sanayii, Ankara, 1973, s. 5.

4- Hükümet, işletmelere yıllık üretimlerinin % 10'una kadar varan oranda destek sağlayabilecektir.

5- Kamu sektörü ve yerel yönetimler, eğer Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletmelerin ürettiği mallar miktar ve kalite olarak yeterli bulunursa ve fiyat farkı % 10'u aşmıyorsa, dış ülkelerin malları yerine yerli kuruluşların mallarını satın alacaklardır.

6- Bazı tekel maddeleri, teşvik görmeye hak kazanan kuruluşlara indirimli olarak satılacaktır.

7- Sınai işletmelere çeşitli vergi ve harçlar bakımından muafiyet tanınacaktır.

Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda, bu Kanun'dan yararlanan işyerlerinde Türk işçilerinin çalıştırılacağı, eğer nitelikli işçiye gereksinim duyulursa kısa süreli olarak ve Türklere ilgili işi öğretmek amacıyla yabancı işçilere yer verilebileceği de belirtilmiştir. Bu Kanun'la en önemli teşvik tedbiri olarak getirilen Gümrük Korumasının Lozan Antlaşması hükümleri uyarınca 1929 yılına kadar uygulanamamış olması sanayileşmenin yetersiz kalmasına neden olmuştur, denilebilir. Buna iktisadi yatırımlar konusunda ürkek müteşebbis de eklenince sonuç istenen düzeyde gerçekleşmemiştir. 1929'daki Dünya Ekonomik Krizi'nin etkilerini de gözönüne alırsak sanayileşmenin artık, devletçilik uygulamalarının başlayacağı yıllara ertelendiği kabul edilebilir.

İlgili dönemdeki gelişmeleri ve sanayinin durumunu 1927 Aralık ayında yapılan sanayi sayımından görmek olanaklıdır (Tablo 16). Sayım, köyler de dahil olmak üzere ev sanayii dışında kalan tüm işlerini kapsamıştır. Sayıma göre işyeri sayısı 65.245'tir. Çalışanların toplamı 256.855, işyeri başına düşen ortalama işçi sayısı 4 kişiden azdır.

Devletçi sanayileşme dönemine kadar sanayideki gelişme ile ilgili bir değerlendirme yapan Korkut Boratav:" Bu dönemde sanayinin gelişme hızı ise tarımın ve milli gelirin büyüme hızlarının bir hayli gerisinde olmasına rağmen bu dönem içinde % 8,5 gibi küçümsenmeyecek bir ortalamaya ulaşmaktadır."²⁵⁹ demektedir. Devletin bu ilk döneminde temel tüketim ve ara malları alanında ithal ikamesi sağlamak amacıyla üç beyaz, üç siyah projesine öncelik verdiği görülmektedir. Un, şeker, pamuk üç beyaz;

²⁵⁹ Boratav, Korkut, Türkiye İktisat...a.g.e., s. 39.

Tablo 16
1927 Sanayi Sayımı Sonuçları

Sanayi Kolları	İşyeri Sayısı	Çalışan Sayısı	Gayri Safi Üretim Değeri(1000 TL)
Maden Çıkarma San.	556	18.932	12.380
Tarım Sanayii	24.439	110.480	281.605
Dokuma Sanayi	9.353	48.025	76.366
Ağaç Sanayi	7.896	24.264	15.161
Kağıt ve Karton S.	348	2.792	4.238
Metal Sanayi	17.752	33.866	14.444
Bina ve İnşaat S.	2.877	12.345	3.816
Kimya Sanayi	697	3.107	17.244
Elektrik Sanayi	106	1.805	122
Çeşitli Sanayi	221	1.239	7.364
TOPLAM	65.245	256.855	432.740

Kaynak: DİE, Sanayi Sayımı, 1927, s. 9-14.

kömür, demir ve akaryakıt da üç siyahı simgeliyordu. Bu temel malların mutlaka yurt içinde üretilmesi amaçlanıyordu. Böylece hem döviz tasarrufu sağlanacak, hem de dışa karşı bu maddeler için bağıllık kalmayacaktı.²⁶⁰ Özel sektörü destekleyerek bu sonuçlara ulaşmaya çalışan devlet istenen amaçlar gerçekleşmeyince bir takım temel sanayilere kendisi el atmak zorunda kalmıştır. Bu da devletçi sanayileşmenin başlaması demektir. Şimdi de bu ikinci dönem gelişmeleri ilk dönemdekilerle birleştirerek inceleyebiliriz.

Burada belirtilmesi gereken önemli bir olgu şudur; devletçilik uygulamaları fiilen başlamakla birlikte, özel teşebbüsün desteklenmesine bu dönemde de devam edilmiş ve 1933'ten 1939'a kadarki dönemde Teşvik-i Sanayi Yasası'ndan her yıl 1000'den fazla özel teşebbüs yararlanmıştı (Tablo 17).

Türkiye ekonomisinin 1923'ten 1990' kadar gelişimini inceleyen Ekrem Pakdemirli sanayileşme konusunda en parlak dönemin Atatürk dönemi olduğunu ifade etmektedir.²⁶¹ 1923 yılında jeneratörlerde 50 kwh enerji üretilirken, 1930'da 106 milyon

²⁶⁰ Aybars, Ergün, Türkiye Cumhuriyeti....a.g.e.,s.338.

²⁶¹ Pakdemirli, Ekrem,...a.g.e., s. 52.

Tablo 17
Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Yararlanan Kuruluşlar

Yıllar	ÖZEL		RESMİ	
	Bir Kişi Elinde	Şirket Halinde	Belediye Özel İdare ve Devlet Elinde	Toplam Kuruluş Sayısı
1933	806	555	31	1392
1934	738	534	38	1310
1935	631	474	56	1165
1936	554	461	86	1091
1937	562	465	89	1116
1938	529	470	104	1103
1939	522	511	111	1144

Kaynak: Aġaoġlu, Samet, Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan İstifade Eden Müesseselerin Vaziyeti, Ankara, 1941, s. 10.

kwh, 1940 yılında ise 383 milyon kwh üretim gerçekleşmiş, şeker üretimine de 1926 yılında başlanmış ve 1930 yılında 13 bin ton olan şeker üretimi 1940 yılında 89 bin tona²⁶² ulaşmıştır. Çimento üretimi, özel girişimlerin kamulaştırılması (1938) ve yeni işletmelerin kurulmasıyla, 1927'de yılda 14,4 bin tondan 1935 yılında 220 bin tona²⁶³ yükselmiştir. Cumhuriyet hükümetlerinin özel önem verdiği demir çelik üretimi konusunda uzun araştırma-incelemelerden ve İngiliz-Alman rekabetinden sonra savunma sorununu da gözönünde bulundurarak, ilk demir çelik tesisinin bir İngiliz firmasınınca Karabük'te kurulması 1939'da gerçekleştirilmiştir.²⁶⁴

Devletçi sanayileşmenin yaşandığı yıllarda sanayi üretimi 1936'ya kadarki dönemde yavaş seyretmiş, bu yıldan sonra ise yeni yatırımların devreye girmesiyle hızlanmış ve katma değer yıllık artış oranı 1937'de % 9,8'e, 1938'de ise % 16,9'a yükselmiştir. İmalat sanayinin GSMH'daki payı da 1933'te % 13,5'ten 1939'da % 14,7'ye²⁶⁵ çıkmıştır. Devletçi sanayileşmenin yoğunlaştığı 1934-1938 yılları arasında

²⁶² ibid, s. 53-54.

²⁶³ Kepenek, Yakup, Gelişimi, Üretim...a.g.e., s. 69.

²⁶⁴ ibid, s. 69.

²⁶⁵ Yaşa, Memduh, Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., s. 185.

demir-çelik, şeker, dokuma, kağıt, cam gibi imalat sanayi sektörlerinde önemli adımlar atılmış, çeşitli sektörlerin gelişmesi amacıyla büyük bankalar kurulmuştur. Bu meyanda imalat sanayi için Sümebank, madencilik için de Etibank yaşama geçirilmiştir.

Sanayi sektöründeki 1923-1938 yılları arasındaki gelişmeyi gösteren ve bir değerlendirme fırsatı veren aşağıdaki tablo genel bir bakış açısı için önemlidir.

Tablo 18
Sanayi Sektörü Katma Değeri (1923-1938), (1948 Yılı Üretici Fiyatlarıyla)

Yıllar	Madencilik	İmalat Sanayi	Elektrik, Gaz, Su	Toplam Sanayi	Endeks
1923	18,5	284,5	7,2	310,2	100
1924	31,2	249,9	7,8	288,9	93,1
1925	27,0	310,4	8,5	345,9	111,5
1926	37,0	351,5	9,4	397,9	128,2
1927	40,0	430,0	10,0	480,0	154,7
1928	43,8	419,6	11,0	474,4	152,9
1929	37,8	443,7	11,8	493,3	159,0
1930	38,8	501,4	14,2	554,4	178,7
1931	41,3	579,4	15,3	636,0	205,0
1932	45,5	683,7	16,1	745,3	240,2
1933	45,2	819,9	17,3	882,4	284,4
1934	56,2	929,0	19,6	993,8	320,3
1935	59,8	921,7	19,1	1000,6	322,5
1936	98,9	889,6	19,5	968,0	312,0
1937	64,5	976,7	21,6	1062,8	342,6
1938	70,6	1141,4	24,1	1236,1	398,4

Kaynak: Bulutay, T., Tezel, Y.S., Yıldırım, N., a.g.e, Tablo 8.2/8' den yararlanarak tarafımızca düzenlenmiştir.

Sanayi sektörüyle ilgili son olarak belirtilmesi gereken şudur: Özellikle devletçi sanayileşme politikaları döneminde ortaya çıkan sonuçlar, dönemin yönetim kadrosunu cesaretlendirmiş ve İkinci Sanayi Planının hazırlanması sağlanmış, ancak Dünya Savaşının başlaması bu planın uygulanmasını olanaksız kılmıştır.

D- Bankacılık

Bundan önce gerek birinci ve gerek ikinci bölümde bankacılıkla ilgili bilgiler verildiğinden burada fazla detaya girilmeyecektir.

Cumhuriyet'in ilk on yılında bankacılık alanındaki önemli gelişmeler: İş Bankasının faaliyete geçmesi, Sanayi ve Maadin Bankasının kurulması, Ziraat Bankasının anonim ortaklık haline getirilmesi, Emlak ve Eytam Bankasının devreye girmesi ve nihayet Merkez Bankasının kurulmasıdır.

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra özel sermaye ile kurulan ilk banka Türkiye İş Bankasıdır. Bir anonim şirket olarak kurulan bu bankanın ana sözleşmesinde; genel olarak her türlü bankacılık işlemleri yapmak, sanayi, madencilik, enerji üretim ve dağıtım, bayındırlık işleri, nakliyecilik, sigortacılık, turizm ve ihracat sahalarında faaliyet göstermek gibi çok geniş bir çalışma alanı belirtilmiştir. Bu nedenle İş Bankasının ticaret bankacılığı yanında, sınai ve ticari yatırımlara da katıldığı görülmektedir.²⁶⁶

Devletçilik uygulamalarının başladığı yıllarda sanayi üretiminin finansmanı için devlet banka faaliyetlerinde de öncülük etmiştir. 1934'lerde başlatılan Birinci Sanayi Planının yürütülmesinde, devlet sermayesiyle veya devlet sermayesinin önderliğinde oluşturulan bankalar önemli fonksiyonlar üstlenmişlerdir.

Önceden kurulmuş olan Sanayi ve Maadin Bankası'na dönüştürülüp yönetimindeki fabrikaların Sanayi Ofisiyle birleştirilmesi sonucu, 1933'te Sümerbank adı altında faaliyete başlamış ve devlet eliyle kurulacak sınai tesislerin etüd ve projelerini hazırlamak, yönetmek, sermayesine yardım etmekle yükümlü kılınmıştır.²⁶⁷ 1933'te Halk Bankası ve Halk Sandığının kurulması öngörülmüş, 1935'te Etibank; çeşitli maden üretim birimlerinin işletilmesi ve finansmanı için kurulmuştur. Yine 1933'te Belediyeler Bankası, 1937'de de Deniz Bank kurulmuştur.²⁶⁸

Toplam mevduattaki paylar açısından yabancı bankaların payı 1924'te % 78 iken bu oran 1935-38 yıllarında % 22'ye kadar düşmüştür. Aynı yıllarda özel ulusal bankalar açısından tersi bir durum sözkonusudur. Toplam mevduattaki 1924'te özel ulusal

²⁶⁶ Zarakolu, Avni, Cumhuriyet'in 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık, Ankara, 1973, s. 21.

²⁶⁷ Hiç, Süreyya, Türkiye Ekonomisi-2, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 192.

²⁶⁸ ibid, s. 192.

bankaların payı % 12 iken 1935-38 yıllarında bu oran % 35'e yükselmiştir. Devlet bankalarının payı da % 10'dan % 43'e ulaşmıştır.²⁶⁹ Toplam kredilerdeki paylara bakıldığında da 1923-1938 döneminde yabancı bankaların payı azalırken, ulusal özel ve devlet bankalarının payı oransal olarak artmıştır.

İlgili dönemdeki banka kredilerinin sektörel dağılımı da Tablo 19'da daha yakından izlenebilir.

Tablo 19
Banka Kredilerinin Sektörlere Göre Dağılımı

Yıllar	Tarım (%)	Tarım Dışındaki İş Sektörü (%)	Ev Halkı Sektörü (%)	Devlet
1924	14	79	—	7
1924-1929	14	78	1	7
1930-1934	18	71	4	7
1935-1938	15	73	3	9

Kaynak: Tezel, Y.Sezai, Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., s.115, Tablo 3.10'dan derlenmiştir.

Tarım dışı iş sektörüne verilen banka kredisi oranı yıllar itibariyle düşüş gösterse de 1924-1938 yılları arasında toplam kredilerin % 70'inden fazlasını bu sektöre -ki, bu büyük ölçüde ticarettir- verildiği görülmektedir. Bu yıllar arasında yaygın küçük üreticilikten kaynaklanan ticaret kazançları, toplam kar, faiz ve rant gelirleri içinde geniş bir yer tuttuğu söylenebilir.

Bankacılık alanında bu dönemdeki en önemli gelişme; yabancı sermayenin Türkiye ekonomisi üzerindeki görelî denetimin büyük ölçüde azalmasıdır. Ekonominin yönlendirilmesinde bankalar sisteminin sahip olduğu önem gözönüne alınırsa, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yabancı bankaların Türkiye ekonomisinin dolaşım yapısı içinde kurduğu denetimin kırılması, Cumhuriyet döneminin en önemli pratik ekonomik gelişmelerinden biridir. Bankacılık kesiminde 1923-38 yıllarındaki gelişmeler dikkate alınmadan, Türkiye ekonomisinin yabancı sermaye ve çıkar çevreleriyle varolan ilişkilerin doğru ve tutarlı değerlendirilmesi olanaksızdır.

²⁶⁹ Tezel, Y. Sezai, Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., s. 114, Tablo 3,9.

E- Ulaştırma

Ulaştırma alanında 1923-1938 döneminde ortaya çıkan gelişmeleri incelerken; önce 1929 Dünya Ekonomik Krizi'ne kadar, sonra da krizden sonraki gelişmeler olarak incelemeyi, daha kolay değerlendirme yapabilmek için gerekli görüyoruz.

Cumhuriyet hükümetleri ülkenin elindeki çok sınırlı olanaklara rağmen ulaştırma alanında önemli yol katettikleri söylenebilir. Ulaştırma kesiminde ağırlık demiryollarına verilmiştir.

Birinci bölümde belirtildiği gibi 1923 yılında Cumhuriyet'e devreden 4.138 km'lik demiryolu 1930'da 5.639 km'ye çıkarılmıştır.²⁷⁰ Bu gelişme sağlanırken, ülkenin uzak şehirlerinin yeni hatlarla merkeze bağlanmasına çalışılmıştır. İmtiyazlı şirketlerin elinde bulunan demiryollarının büyük bir bölümünün millileştirilmesi ise dönemin ulaştırma politikasının önemli bir özelliğidir. Bu alandaki ilk örneği 1928'de millileştirilen Anadolu hattı oluşturmaktadır. 1929'da Mersin-Adana, 1931'de de Samsun-Çarşamba ile Bağdat hattının Adana-Fevzipaşa bölümü ve Mudanya-Bursa²⁷¹ demiryolu bunu izlemiştir.

Yabancı şirketlere ait demiryolları millileştirilmesi genellikle satınalma şeklinde yapılmıştır. Ancak, mali olanaksızlıklardan dolayı satınalmalar borçlanılarak gerçekleştirilmiştir. Devletin yaptığı demiryolları ise, iç kaynaklarla finanse edilmiştir. Finansmanda bir yandan vergi gelirleri kullanılırken diğer taraftan da özellikle demiryolu yapımında uzun vadeli borçlanmalara başvurulmuştur.²⁷²

Bu yıllarda demiryolu yapımına paralel olarak işletme faaliyetlerinde de önemli artışlar olduğu söylenebilir. Demiryollarında taşınan yolcu sayısı 1923'te yaklaşık 1,9 milyon kişiden 1925'te 3,6 milyon kişiye, 1930'da ise 5,4 milyon kişiye yükselmiştir. Yük taşımacılığı ise, 1923 yılında 313 bin tondan, 1925'te 791 bin tona, 1930'da ise 1.973 bin tona yükselmiştir.²⁷³

Karayolu ulaşımında da bu yıllarda önemli çalışmalar yapılmıştır. Ancak yukarıda belirtildiği gibi, ağırlık demiryollarına verildiği için bu alanda pek başarılı olunduğundan

²⁷⁰ DİE Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişimin...a.g.e., s. 407.

²⁷¹ Bursayı denize bağlamak amacıyla inşa edilip 1892'de işletmeye açılan 41 km uzunluğundaki bu demiryolu daha sonra 1953'te 6135 sayılı Kanun'a dayanılarak sökülüştür.

²⁷² Yaşa, Memduh, Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., s. 275.

²⁷³ ibid, s. 275.

söz edilemez. İstatistiklerde 1923 yılında 18.300 km olan karayollarımızın 1933'te 37.400 km'ye çıktığı görülmektedir.²⁷⁴ Ancak bunların yaklaşık 21.000 km'lik bölümünün bozuk ve toprak yollar olduğu ifade edilmiştir. Şose adı verilen yol şebekesi ise 1923'te 13.800 km'den, 1933'te 16.100 km'ye çıkarılabilmektedir. Fakat bu yolların da 8.000 km'lik bölümü bozuktur.²⁷⁵

Bu dönemde karayollarının geliştirilmesi için bir takım yasal düzenlemeler de yapılmıştır. 1921 tarihli ve 102 sayılı Tarik Bedeli Nakdisi Hakkında Kanun, 1925 tarihli ve 548 sayılı Yol Mükellefiyeti Kanunu ve 1929 tarih ve 1925 sayılı Şose ve Köprüler Kanunu sayılabilir. Bu son kanunla karayolları, devlet yolları ve il yolları olarak iki gruba ayrılmış, devlet yollarının inşası Nafia Vekaleti'ne (Bayındırlık Bakanlığı), il yollarının inşası ise vilayetlere bırakılmıştır. Köy yollarının bakım ve inşası da köylülerin kendi gayretlerine terkedilmiştir.²⁷⁶

Denizyolu ulaşımındaki gelişmelere gelince; 1926 yılında çıkarılan kanunla Türk Karasularında yük ve yolcu taşıma hakkının sadece Türk gemilerine verilmesi, denizyolu ulaştırmasında büyük bir yenilik yaratmıştır. Daha önce ise, 1923 yılında çıkarılan 597 sayılı Kanunla, devletin gemi inşa etme ve işletme faaliyetini elinde bulunduran Osmanlı Seyri Sefain İdaresi yeniden düzenlenerek Türkiye Seyri Sefain İdaresi haline getirilmiştir. Bu yeni idare, kısa zamanda tersaneleri geliştirmiş, ticaret filosunun kapasitesini arttırmış ve limanlar arasında yeterli sayılabilecek bir işletmecilik kurmayı başarmıştır.²⁷⁷

Bu dönemde yapılan çalışmalar sonucu 1923'te 35 bin ton olan deniz ticaret filomuzun tonajı 1929'da 102 bin tona ulaşmıştır.

Ulaştırma konusunda bu dönemde demiryoluna ağırlık verilmesi, karayolu ve demiryolunun nisbi olarak ihmal edildiği sonucuna ulaşılsa da dönemin koşulları ve olanakları gözönüne alındığında yapılanların önemi daha iyi anlaşılabilir.

Ulaştırma alanında 1930'lu yıllardan sonraki gelişmelere baktığımızda ise önceki dönemden farklı olarak devletin, özellikle devletçilik uygulamalarının başladığı yıllardan

²⁷⁴ Türk Ekonomisinin 50 Yılı, İstanbul, İ.T.İ.A. Yay., Cumhuriyet'e 50. Yıl Armağanı, İstanbul, 1973, s. 163.

²⁷⁵ ibid, s. 163.

²⁷⁶ Barda, Süleyman, Münakale Ekonomisi, 2. Baskı, İstanbul, 1964, s. 296.

²⁷⁷ Yaşa, Memduh, Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., s. 276.

sonra, bu alandaki hakimiyetini pekiştirdiğini görüyoruz. Ancak bir önceki dönemin büyük bölümünde deniz ulaştırmacılığı alanında teşvik gören ve bu teşvikle gelişen özel teşebbüs faaliyeti, 1933 yılında benimsenen politika nedeniyle hızla gerilemeye başlamış ve 1933-38 döneminde gittikçe küçülmüştür. 1935 yılında faaliyetini durduran özel sektöre ait Türk Vapurculuk Şirketi de Denizbank tarafından devralınmıştır. Böylece kamu işletmeciliği deniz ulaşımında etkinliğini büsbütün arttırmıştır.

Ulaştırma alanındaki devletçilik uygulamalarının deniz yollarıyla ilgili alanında başarılı olduğunu söylemek olanaksızdır. Gerçi sayısal olarak bir artış sözkonusudur ama beklenen bu değildir. Bu gelişmeleri aşağıdaki tabloda daha iyi değerlendirmek olanaklıdır.

Tablo 20
Yıllar İtibariyle Deniz Araçları Türleri (18 ve Yukarı Gros Tonluk)

Yıllar	Yük Gemisi		Yolcu Gemisi		Tanker		Toplam (Kamu+Özel)	
	Sayı	Gros Ton	Sayı	Gros Ton	Sayı	Gros Ton	Sayı	Gros Ton
1923	204	83,4	33	10,0	69	2,4	306	95,8
1933	1093	105,7	125	106,8	2	3,8	1220	216,4
1935	1294	133,7	122	123,0	4	4,3	1420	261,1
1940	1624	144,7	117	119,4	5	4,4	1746	268,6

Kaynak: DPT, Kalkınan Türkiye 1923-1968, Ankara, 1969'dan aktaran: Yaşa, Memduh, Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., s.329.

Demiryolu ulaşımında ise bu ikinci dönemde de inşaat faaliyetlerinin devam ettiği görülmektedir. Demiryollarının 1923'te 3.756 km olan uzunluğu, 1935'te 6.639 km'ye (+ % 76), 1940'ta ise 7.381 km (+ % 96) ye ulaştığı, taşınan yolcu sayısının 1923'te 1.919 bin kişiden 1935'te 11.565 bin (+ % 502) kişi ve 1940'da da 30.326 (+ % 1480) bin kişiye yükseldiği, ve yine taşınan yük miktarının da 1923'te 313 bin tondan 1935'te 3.099 bin (+ % 890) tona ve 1940'ta 6.585 bin tona (+ % 2003) çıktığı²⁷⁸ görülmektedir.

Demiryolu ulaşımının inşasında yerli müteşebbis ve mühendislerin bu dönemde yabancı müteahhit ve mühendislerin yerini aldığı da dikkate alınırsa bu alandaki başarı daha iyi anlaşılabilir.

²⁷⁸ Yaşa, Memduh, Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., s. 280-281.

Türkiye'de 1923-1940 yılları arasında yapılan demiryolları aşağıdaki Tablo 21'de görülmektedir.

Tablo 21
Türkiye'de (1923-1940) Döneminde Yapılan Demiryolları

Dönem	Demiryolu Uzunluğu (Km)
1923-1925	201
1925-1930	1.083
1931-1935	1.223
1936-1940	954
Toplam	3.461

Kaynak: Başol, Koray, a.g.e., s. 190, Tablo 62 ve Yaşa, Memduh, Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., s. 327, Ek Tablo 4.A'dan yararlanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

Karayolları ulaşımında ise 1923'te 18.338 km'den 1935'te 39.583 (+ % 115) ve 1940'ta 41.582 (+ % 126) km'ye ulaştığı görülmektedir. Ancak bu yolların tamamını vasıflı saymak olanaklı değildir. Karayollarının yapımı için finansman kaynağının sınırlayıcı bir etken olarak rol oynadığı karşımıza çıkmaktadır. Karayolları taşıt miktarında da önemli bir artış görülmemektedir. Çünkü 1923 yılında 7.153 olan motorlu kara taşıtları sayısı 1938'de ancak 9.449'a (+ % 32) ulaşabilmiştir.²⁷⁹

İlgili dönemde karayollarımızın uzunluğu ve vasıflarında önemli bir gelişme görülmemesine rağmen köprü inşaatında nisbi bir gelişmenin ortaya çıktığı söylenebilir. 1923-39 yılları arasında 217'si beton, 6'sı da çelik olmak üzere Türkiye'de toplam 223 adet²⁸⁰ yeni köprü inşa edilmiştir. Köprü inşaatındaki nisbi gelişmeye karşılık, bu dönemde karayolları şebekesinin ülkede bu alandaki gereksinimlere yeterli cevabı verememiş olması demiryolu ulaşımını da olumsuz etkilediği söylenebilir. Çünkü karayollarındaki gelişmenin yetersiz kalması, demiryollarını tamamlayıcı ve sosyal maliyetlerini düşürücü bir sistemden yoksun bırakmış, verimliliklerinin düşük ve gelişmelerinin sınırlı kalmasına neden olmuştur.

²⁷⁹ ibid, s. 279, 326.

²⁸⁰ ibid, s. 279.

Hava yolları taşımacılığına 1933 yılında kamu sektörü tarafından, Hava Yolları Devlet İşletme İdaresi 5 uçak ve 28 personelle faaliyete başlamıştır.²⁸¹ 1933'te 5 ton yük ve 460 yolcudan oluşan hava yolları taşımacılığı, 1939'da ancak 110 ton ve 1221 yolcuya ulaşabilmiştir.²⁸² 1933-39 yılları arasında bu alandaki yolcu sayısında önemli gerilemeler olmuştur. Ancak bu dönemde sivil havacılığa karşı ilginin artması sağlanmış; mühendis, pilot ve diğer hava personelinin yetişmesinde önemli gelişmeler sağlanmıştır.

F- Devlet Maliyesi

Cumhuriyet'in kuruluşunda Osmanlı Devleti'nden devralınan maliye ile 1938'deki devlet maliyesinin durumu karşılaştırıldığında, bu alanda önemli gelişmelerin kaydedildiği söylenebilir. Cumhuriyet'i izleyen yıllarda yönetici kadro bir yandan vergi sisteminin yapısını, ekonomik ve sosyal politika hedeflerine göre değiştirmeye çalışırken, diğer taraftan sürdürmeye çalıştığı kalkınma hamlelerini yürütebilmek için, bütçe gelirlerinin önemli bir bölümünü harcamalarına aktarmaya çalıştı. Tablo 22 bu gelişmeleri göstermektedir.

Dünya Ekonomik Buhranının yaşandığı yıllarda bütçe gelirleri hasılatının GSMH'ye oranı, 1929'da 0,12'den 1932 ve 1933'te 0,18'e, 1934 ve 1935'te ise 0,19'a²⁸³ yükselmiştir. Bu artışın nedeni olarak 1929 ve 1933 yıllarında gümrük tarifesinde yapılan değişiklikler ve Dünya Ekonomik Buhranının etkilerinin 1930 ve 1931'de vergi hasılatını azaltmasından sonra, büyük ölçüde maaşlar ve ücretlere getirilen yeni vergiler olduğu ileri sürülebilir.

Dönemin bütçe gelirlerinin 1948 yılı fiyatlarıyla sabit değeri, sürekli bir artışla 1923 yılında 402 milyon TL'den 1938 yılında 1.438 milyon TL'ye yükseldiği²⁸⁴ görülmektedir. Bu nedenle özellikle bu dönemde devlet maliyesinin gelirleri alanında yapılan yeni ve çağdaş düzenlemelerin küçümsenmeyecek başarılar olduğu söylenebilir.

²⁸¹ Hiç, Süreyya, a.g.e., s. 153.

²⁸² DiE, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin...a.g.e., s. 421.

²⁸³ Tezel, Y. Sezai, Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., s. 390.

²⁸⁴ ibid, s. 388.

Tablo 22

Devlet Bütçesinin Gelir-Gider Dengesi, 1923-1938 (Cari Fiyatlarla, Milyon TL)

Yıllar	Gelir	Gider	Fark
1923	111,3	105,9	+ 5,4
1925	170,4	201,4	- 31,0
1927	202,2	198,9	+ 3,3
1929	224,1	213,3	+ 10,8
1931	165,2	181,6	- 16,4
1933	174,3	173,6	+ 0,7
1935	231,4	259,5	- 28,1
1937	314,2	287,1	+ 27,1
1938	322,9	303,8	+ 19,1

Kaynak: Pakdemirli, Ekrem, a.g.e., s. 161, Tablo (9-1)'den yararlanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında dış borçlanma konusunda titizlik gösteren siyasi kadroların, devletçilik uygulamalarının yaşandığı yıllarda da bu titizliklerini korudukları ifade edilebilir. Ancak her iki dönemde de kısa vadeli dış borçlara geniş ölçüde başvurulduğu²⁸⁵ görülmektedir. Özellikle ilgili dönemde Fransa, İngiltere, ABD ve SSCB gibi ülkelerden dış borçlanmalara başvurulmuştur.

Cumhuriyet döneminin ilk iç borç teşebbüsü ise 1933 yılında, Fevzipaşa-Diyarbakır demiryolu yapımı için 20 yıl vadeli % 7 faizli 12 milyon TL tutarındaki Ergani İstikrazı (borç) ve 1934'te Sivas-Erzurum demiryolu için aynı koşullarla 30 milyon TL tutarındaki iç borçlardır.

Burada ilgili dönemdeki kamu gelirleri ve kamu harcamaları²⁸⁶ alanındaki gelişmelere değinmek konumuzun sınırlarını zorlayacaktır. Yine bu konuyla ilgili ikinci bölümde "Vergi Politikası" kısmında verilen bilgiler de dikkate alınarak tekrardan

²⁸⁵ Yaşa, Memduh, Devlet Borçları, İstanbul, 1971, s. 71.

²⁸⁶ Bu konuda geniş bilgi için bak.: Önder, İzzettin, Türkiye'de Kamu Harcamalarının Seyri: 1927-1967, İstanbul, 1974; Yaşa, Memduh, Amme Masrafları Miktar ve Strüktür Değişmelerinin Tahlihi, İstanbul, 1959; ve Müderrisoğlu, Alptekin, Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları...a.g.e.

sakınmak için dönemin devlet maliyesindeki gelişmelerle ilgili bölümü burada noktalamak istiyoruz.

G- Dış Ticaret

Cumhuriyet'in kuruluşundan 1930 yılına kadarki dönemde dış ticaretimiz devamlı açık vermiştir. İlk dönemde ülkenin ekonomik bakımdan güçlendirilmesi için zorunlu yatırım mallarının ithali yanında piyasada yokluğu çekilen bazı temel tüketim mallarının da ithal edilmeye başlanması bu sonucun doğmasında etkili olmuştur. Buna ek olarak Lozan Antlaşmasına göre Türkiye, 1929 yılına kadar tarifelerini yükseltmeyeceğini de kabul etmiş olduğundan, bu ilk dönemde dış rekabet alanında gerekli önlemler alınamamıştır.

Tablo 23
1923-1938 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark
1923	50,8	86,9	- 36,1
1924	82,4	100,5	- 18,1
1925	102,7	129,0	- 26,3
1926	96,4	121,4	- 25,0
1927	80,7	107,8	- 27,1
1928	88,3	113,7	- 25,4
1929	74,8	123,6	- 48,8
1930	71,4	69,5	+ 1,9
1931	60,2	59,9	+ 0,3
1932	48,0	40,7	+ 7,3
1933	58,1	45,1	+ 13,0
1934	73,0	68,8	+ 4,2
1935	76,2	70,6	+ 5,6
1936	93,7	73,6	+ 20,1
1937	109,2	90,5	+ 18,7
1938	115,0	118,9	- 3,9

Kaynak: DİE, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik..., a.g.e., s. 326.

Dönemin dış ticaretiyle ilgili bilinmesi gereken bir nokta da: dış ticaretin 1929 yılına kadar devamlı açık verdiği, ancak 1930'dan itibaren fazla vermeye başladığıdır.

Türkiye'nin 1923-1938 yılları arasında dış ticaretteki gelişmeleri Tablo 23'te görülmektedir.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi Türkiye'nin 1929 yılında başlayan Dünya Ekonomik Krizinden etkilenmesiyle ortaya çıkan bir sonuç da: 1930, 1931 ve 1932 yıllarında hem ithalat ve hem de ihracat hacminde önemli gerilemelerdir. Ancak sonraki yıllarda bu olumsuzlukların aşıldığı görülmektedir.

Türkiye'de 1932 yılında Takas Komisyonları Teşkiline Dair Kanun'un yürürlüğe girmesiyle dış ticarete takas ve kliring sistemleri uygulanmaya başlandı. Bu alandaki düzenlemeler 1934'te kurulan Dış Ticaret Ofisi aracılığıyla yürütülmüş, ayrıca 1936'dan sonra dış ticaret bütçeleri hazırlanması yoluna gidilmiştir.²⁸⁷

Türkiye'nin dış ticaret bilançosunu 1930-1937 yılları arasında açsız kapatmasında, ihracatın miktar olarak ithalat hacminin üzerinde seyretmesinin rolü büyük olmuştur. Yine bu dönemde, devletçiliğin uygulamaya konmasıyla, yatırım malları ithalatının toplam ithalat içindeki payının giderek yükselmesi söz konusudur. Yukarıda anılan kliring sisteminden özellikle Almanya ile olan dış ticaretimizde aktif olarak yararlanılmıştır.²⁸⁸

Tarım ve hayvancılık ürünlerinin cari ihracat değeri içindeki payı, önceki dönemle bu dönem arasında pek değişmediği söylenebilir. Madencilik ürünleri ise 1924-1929 döneminde ihracatın % 4'ünü oluştururken, 1930-38 döneminde bu oran % 6²⁸⁹ ya çıkmıştır.

İthalatın yapısında da bir takım değişiklikler karşımıza çıkmaktadır. Gıda malları, kumaşlar ve diğer tüketici malları toplamının cari ithalat değeri içindeki payı 1930'da % 42 iken 1938'de % 22'ye düşmüştür. Ara mallarının payı aynı dönemde % 33'ten % 40'a, makineler ve motorlu araçların payı ise % 10'dan % 23'e yükselmiştir.²⁹⁰ Bu yapısal değişimde 1930'dan sonra hızlanan sanayileşmenin etkisinin önemli olduğunu unutmamak gerekir. Böylece incelenen dönemde dış ticaretle ilgili Lozan Antlaşması hükümlerinin yürürlükten kaldırıldığı 1929 yılında sonra ekonomik krizin etkilerinin ortadan kalkması ve özellikle devletçi sanayileşmenin başladığı 1933'ten sonra dış ticarete önemli olumlu gelişmelerin görüldüğü açıktır.

²⁸⁷ Kepenek, Yakup, Gelişimi, Üretim...a.g.e., s. 72-73.

²⁸⁸ ibid, s. 73.

²⁸⁹ Tezel, Y. Sezai, Cumhuriyet Dönemi...a.g.e., s. 107.

²⁹⁰ ibid, s. 110.

ÖZET VE SONUÇ

Bu çalışmanın Birinci Bölümünde Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik yapısı üzerinde durulmuştur. Siyasal yapı incelenirken önce Osmanlı Devleti'nin özellikle son dönemlerindeki siyasal yapısının belirgin özellikleri vurgulanmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet öncesi siyasal yapı belirlendikten sonra, Cumhuriyet'in kuruluşuyla ortaya çıkan yeni siyasal yapı anlatılmıştır. Burada, Osmanlı Devleti'nin siyasal yapısının XIV ve XV. yüzyıllarda hızla gelişerek XVI. yüzyılda doruk noktasına ulaştığı, ancak XVI. yüzyıldan itibaren kendisini yenileyemediği, ya da yenilemesine izin verilmediği için hızlı bir gerileme dönemine girdiği görülmektedir. Osmanlı siyasal kurumlarındaki bu gerileme ve çöküntü, XVII ve XVIII. yüzyıllar boyunca devam etmiş, XIX. yüzyılın başlarına kadar işlevini yitirmiş bazı kurumlarda düzenlemeler yapılmışsa da olumlu sonuçlar alınamamıştır. XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin çeşitli savaflara girmesiyle yıkılma süreci hızlanmış ve savaflar sonunda Mondros ve Sevr Antlaşmalarının imzalanmasıyla da Batılı devletler karşısında mağlubiyet bütün yönleriyle belgelenmiş oluyordu. İşte bütün bu ve bunun gibi gelişmelerden sonra Anadolu'da Mustafa Kemal'in önderliğinde başlatılan kurtuluş mücadelesi zaferle sonuçlanmış ve 29 Ekim 1923'te yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarihteki 17. Türk devleti olarak kurulmuştur. Böylece Cumhuriyet'in kuruluşuyla siyasal yapıda belirgin farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Cumhuriyet'in ilanı, egemenliğin padişahın şahsında toplanmasına dayalı bir devletin son bulduğuna; egemenliğin halka geçtiği, seçilmiş bir meclis tarafından yürütüldüğü yeni bir rejimin doğduğuna işaret etmektedir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde "ulusal siyasa" çerçevesinde millet temeline dayalı "hakimiyetin kayıtsız şartsız millete dayandığı", dinle devletin ayrı olduğunu temellendiren "laiklik" ilkesinin ön plana çıktığı görülmektedir. Yani ümmet temeline dayalı Osmanlı Devleti'nden "millet"i esas alan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne geçilirken, bu yeni devletin kurucusu M. Kemal Atatürk'ün siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmenin temeli olarak "pozitif bilim", "halk" ve "ulusal devlet" kavramlarını esas aldığı görülmektedir.

Birinci Bölümün ikinci kısmında ise, Cumhuriyet'in kuruluşu sırasında ekonomik yapının belirgin özellikleri ve durumu üzerinde durulmaktadır. Burada da önce Osmanlı Devletinin son dönemlerindeki ekonomik yapı ve özellikle de ortaya çıkan ekonomik düşünce ve yaklaşımlar anlatılmaya çalışılmıştır. İkinci Meşrutiyet'le birlikte bazı Osmanlı

aydınlarının uzun süre liberal ekonomik düşünceleri benimsedikleri karşımıza çıkmaktadır. Sonraki yıllarda İkinci Meşrutiyet'in liberal fikir ortamından kaynaklanan Türk milliyetçiliği, bir yönüyle liberalizme, özellikle ekonomik liberalizme bir tepkinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki, kısa sürede liberal ekonomi politikası sonucu oluşan çarpık yapıyı görmüş, Balkan Savaşlarında giderek güçlenen milliyetçilik akımıyla birlikte Alman romantizminden kaynaklanan "milli iktisat" politikasını benimsemiştir. İttihat ve Terakki yönetiminin uyguladığı bu milli iktisat politikalarının Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar, hatta sonraki bölümlerde de anlatıldığı gibi Cumhuriyet'in kuruluşundan 1929 yılına kadar etkisini sürdürdüğü görülmektedir.

Birinci Bölümde son olarak Osmanlı Devleti'nin Sevr ve Mondros Antlaşmalarıyla girdiği ekonomik yükümlülükler özetlenmekte ve savaşlar sonunda yıkılan bir devletten yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne kalan ekonomik durum betimlenmeye çalışılmaktadır. Mali anlamda Batılılar tarafından ipotek altına alınan devletin, milli gelir ve istihdam durumu, tarım, sanayi, bankacılık, ulaştırma, devlet maliyesi ve dış ticaret gibi sektörlerin genel görünümü anlatılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türkiye'de; ekonomi yapı az gelişmişliğin derin izlerini taşımakta ve Türkiye, kurumları eskimiş; kendini yenileme çabaları yetersiz kalmış; kısmen sınırları içinde gerçekleşmiş uzun savaşlardan bitkin düşmüş; servet kaynakları sömürülerek yıpranmış; sanayiden yoksun; tarım ülkesi olduğu halde nüfusunu besleyemeyen ve üstelik dışarıya borçlanmış bir ülke görünümündeydi.

İkinci Bölümdeyse 1923-1938 yılları arasında dünya genelinde ve Türkiye'de meydana gelen ekonomik değişim ve yaklaşımlar anlatılmaya çalışılmıştır. Bir anlamda ilgili dönemde Türkiye'de uygulanan ekonomik politikaların gerekçelerini oluşturan iç ve dış dinamikler belirtilmeye çalışılmıştır. Uygulanan politikaların nitelikleri, dünyada ve Türkiye'de meydana gelen gelişmeler dikkate alınarak bu dönemdeki değişimler; önce 1929 Dünya Ekonomik Krizine kadarki gelişmeler, sonra da 1930-1938 yılları arasındaki ekonomik değişim ve yaklaşımlar üzerinde durulmuştur. Türkiye'de 1923-1938 yılları arasında uygulanan ekonomi politikalarının ilk döneminde etkili olan dış dinamikler çok genel olarak; Birinci Dünya Savaşı sonuçlandıktan sonra aralarında ekonomik ve siyasal rekabete giren dünya ülkelerinin kendi çıkarlarına göre Türkiye ile ilişkilere girmelerinin doğurduğu çeşitli sonuçlardır. Burada Türkiye'nin 1929'a kadar uyguladığı ekonomi politikasında dış dünyanın çeşitli etkileri karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri olarak Lozan Antlaşmasının ekonomik hükümleri anımsanabilir. Bu ilk dönemin iç dinamikleri olarak da; ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal koşullar temel belirleyici olmuştur. Bunun yanında İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde, toplumun çeşitli

kesimlerini temsil eden grupların etkileri önemli bir iç dinamik olarak ileri sürülebilir. Bu arada 1923-1929 yılları arasında ülkede ekonomik alanda yapılan yeni kurumsal düzenlemeler de iç ekonomik dinamik olarak karşımıza çıkmaktadır.

İncelenen yıllardaki ikinci, 1930-1938 dönemindeki dış dinamikler olarak da; Lozan Antlaşmasının gümrüklerle ilgili düzenlemelerinin 1929'da yürürlükten kalkması yanında, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın en önemli sonuçlarından biri olarak ekonomide gündeme gelen "piyasaya müdahale" anlayışının yaygınlaşması ve ABD, İngiltere, Almanya ve İtalya gibi ülkelerdeki uygulamalardır. Bunlara ek olarak SSCB'de, ekonomideki planlama ve devletçi uygulamaların başarılı sonuçlar doğurması da dış dinamik olarak algılanabilir. Şüphesiz burada dış ve iç dinamik olarak belirttiklerimizin çok genel olgular olduğu unutulmamalıdır. Yoksa bunların yanında daha birçok iç ve dış dinamik olarak anılacak etkenler ileri sürülebilir.

Dünya Ekonomik Buhranı'ndan sonra 1930-1938 yılları arasındaki iç dinamikler olarak da; 1929 yılına kadar uygulanan ekonomik politikanın - özellikle sanayileşme alanında - başarılı bulunmaması, ülke yönetiminde dünyadaki gelişmelere de paralel olarak "ekonomide müdahalecilik" anlayışının ağırlık kazanmaya başlaması, Kadro dergisi etrafında yoğunlaşan aydınların müdahalecilikten yana olup, bunu Kadro dergisi aracılığıyla devamlı diri tutmaları ve genel olarak ülke aydınları ve yöneticilerinin önemli bir bölümünün ekonomide müdahaleciliğe sıcak bakması gibi etkenler ileri sürülebilir.

Bu gelişmelere ek olarak İkinci Bölümde Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye ekonomisine etkileri ve Buhrana karşı alınan önlemler üzerinde de durulmakta ve sonraki yıllarda devletçiliğe geçişin iç-dış nedenleri ve devletçiliğin özellikleriyle, Türkiye uygulamaları anlatılmaktadır.

Üçüncü ve son bölümde de Cumhuriyet'in kuruluşundan İkinci Dünya Savaşına kadar ekonomide ortaya çıkan gelişmeler belirtilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde önce ilgili dönemde uygulanan ekonomi politikaları değerlendirilmiştir. Bu anlamda 1923-1929 yılları arasında; dışa açık devlet eliyle özel sermayenin teşviki, 1930-1932 yılları; özel sermayeye dayanan himayecilik-ithal ikamesi dönemi ve 1933-1938 yılları arasında da; devletçilik-himayecilik politikasının uygulandığı görülmektedir. Bu genel ekonomi politikaları yanında ilgili 1923-1938 döneminde denk devlet bütçesi, gelir-harcama dengesi ve dış ticaret dengesi konusunda titizlik gösterildiği ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde ekonomik politikalarda önem verilen diğer bir nokta da; para, banka ve kredi politikalarında enflasyona neden olacak uygulamalardan kaçınmak olmuştur. Bu bölümün

ikinci kısmındaysa 1923-1938 yılları arasında uygulanan ekonomi politikalarıyla elde edilen ekonomik sonuçlar çeşitli üretim sektör ve kesimleri itibariyle belirtilmeye çalışılmıştır. Genel olarak ekonomide 1923-1938 yılları arasında önemli gelişmeler ortaya çıktığı gözlenmektedir. İncelenen dönemde, özellikle devletçi politikaların uygulandığı yıllarda belirgin gelişmeler göze çarpmaktadır. Ancak yeri gelmişken hatırlatılması gereken bir diğer nokta da; Türkiye'de uygulanan devletçiliğin dünyadaki hiç bir uygulamanın taklidi olmadığı, ülkenin ulusa gerçeklerinin gerektirdiği biçimde ve kendine özgü yeni bir anlayışla uygulandığıdır. Yani ne sosyalizme, ne de liberalizme benzememektedir. Kendine özgü bu uygulamaya belki "Karma Ekonomi" denilebilir. Devletçi uygulamaların görüldüğü yıllarda özellikle sanayi alanındaki hedeflere ulaşılması yanında, 1930-1937 yılları arasında dış ticaretin devamlı fazla vermesi ve gayri safi milli hasıladaki belirgin artışlar başarı olarak anılmalıdır. Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne kadar hazırlanıp uygulanan planlar içinde 1933-1938 yılları arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın en başarılı olarak uygulandığı söylenebilir. Şüphesiz bu dönemde temelleri atılan KİT'lerin bu planın başarıya ulaşmasındaki etkileri gözardı edilemez.

Cumhuriyet'in kuruluşundan 1938 yılına kadar uygulanan ekonomi politikalarıyla gerçekleştirilen ekonomik kalkınma, dönemin koşulları gözönüne alındığında daha iyi anlaşılacaktır. Ancak 1938'e gelindiğinde ekonominin bütün sorunlarının çözüldüğünü söylemek olanaksızdır. Fakat bugün Türkiye'nin ekonomik ve siyasal anlamda dünya ülkeleri arasında bir yeri ve gücü varsa, ulaştığı bu yer ve gücün temellerinin incelenen dönemde atıldığı yadsınamaz bir gerçektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

KİTAPLAR

- AKGÜÇ, Öztin : Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler, Ankara, 1975.
- ARMAOĞLU, Fahir : 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1986.
- ATATÜRK : Söylev, Cilt: I, II, Türk Dil Kurumu Yay., 7. Baskı, Ankara, 1978.
- ATAY, F. Rıfki : Çankaya, İstanbul, 1984.
- ATEŞ, Toktamış : Siyasal Tarih, I, İ.Ü.İ.F. Yay., İstanbul, 1984.
- AVCIOĞLU, Doğan : Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın, Tekin Yay., İstanbul, 1976.
- AYBARS, Ergün : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ankara, 1988.
- AYDEMİR, Ş. Süreyya : Tek Adam, Mustafa Kemal, C: I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.
- : İkinci Adam, C: I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1965.
- AYSAN, Mustafa, A. : Atatürk'ün Ekonomi Politikası, Sermet Matbaası, Kırklareli, 1981.
- BARDA, Süleyman : Münakale Ekonomisi, 2. Baskı, İstanbul, 1964.
- BAŞER, Ahmet, H. : Demokrasi Buhranları, İstanbul, 1956.
- : Demokrasi Yolunda Nereye Gidiyoruz, En Büyük Milli Davamız Üzerine Bir Tahlil, İstanbul, 1953.
- Başkaya Fikret* : Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi, 24 Ocak Kararlarına, Birlik Yay., Ankara, 1986.
- Devletçilikten : Türkiye Ekonomisi, İzmir, 1992.
- BAŞOL, Koray : Türkiye'de Devletçilik, 1923-1950, Ankara, 1962.
- BORATAV, Korkut : İktisat Tarihi, 1908-1985, Gerçek Yay., İstanbul, 1988.
- : Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yay., İstanbul, 1986.
- CEM, İsmail : Türkiye Ekonomisi, İ.Ü. Yay., No: 1132, İstanbul, 1965.
- CİLLOV, Haluk : Miri Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü, Ankara, 1969.
- CİN, Halil : Türkiye'de Liberalizm, (1860-1990), İmge Kitabevi, Ankara, 1992.
- ÇAVDAR, Tevfik : Türkiye'de Liberalizm, (1860-1990), İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

- DAVER, Bülent : Siyaset Bilimine Giriş, Siyasal Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 1993.
- DEMİR, Ö.-ACAR, M. : Sosyal Bilimler Sözlüğü, Ağaç Yay., İstanbul, 1992.
- DEMİRCAN, Daim : Türkiye'de Yabancı Sermaye, İstanbul, 1971.
- DERİN, Haldun : Türkiye'de Devletçilik, İstanbul, 1940.
- EGESÖY, Muzaffer : Cumhuriyet Devrinde Vasıtasız Vergiler, Ankara, 1962.
- ELDEM, Vedat : Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara, 1970.
- EMİROĞLU, Cezmi : Dünya İktisadi Buhranında Para ve Kredi Politikasının Tesirleri Hakkında, Maliye Vekaleti Neşriyatından, Ankara, 1933.
- ERGİN, Feridun : Kemal Atatürk, İstanbul, 1978.
- ERSOY, Arif : İktisadi Teoriler ve Düşüncelerin Gelişme Tarihi, ABAM Yay., 2. Baskı, İzmir, 1990.
- GALBRAITH, John F. : The Great Crach: 1929, London, 1961.
- GİRİTLİ, İsmet : Kalkınma ve Türkiye, İstanbul, 1962.
- GÖRGÜN, Sevim : Maliye Politikası, İstanbul, 1977.
- GÜLALP Haldun : Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, Yurt Yay., Ankara, 1983.
- GÜRAN, Tefik : İktisat Tarihi, İstanbul, 1993.
- GÜRSOY, Melih : Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, Metis Yay., İstanbul, 1989.
- HAMİTOĞULLARI, Beşir : Çağdaş İktisadi Sistemler, Savaş Yay., 4. Baskı, Ankara, 1986.
- HANİOĞLU, M. Şükrü : Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, Cilt: I, İletişim Yay., İstanbul, 1989.
- HEATON, Herbert : Avrupa İktisat Tarihi; Teori Yay., Cilt: 2, Ankara, 1985.
- HİÇ, Mükerrerem : Kapitalizm, Komünizm, Karma Ekonomi ve Türkiye, İ.Ü.İ.F. Yay., İstanbul, 1979.
- HİÇ, Süreyya : Türkiye Ekonomisi-2, Mentuş Kitabevi, İstanbul, 1990.
- İLKİN, Akın : Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İ.Ü. Yay., No: 343, İstanbul 1974.
- İNAN, A. Afet : Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı, Ankara, 1972.
- KABAKLI, Ahmet : Temellerin Duruşması, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 13. Baskı, İstanbul, 1991.

- KARAL, E. Ziya : Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri, 1856-1861, VI. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976.
- : Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri, 1876-1907, VIII. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.
- KARATEPE, Şükrü : Osmanlı Siyasi Kurumları, -Klasik Dönem-, İşaret Yay., İstanbul, 1989.
- KARAOŞMANOĞLU, Y.K. : Politika'da 45 Yıl, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1984.
- : Ankara, İletişim Yay., İstanbul, 1986.
- KAZGAN, Gülten : İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, İstanbul, 1993.
- KENEDY, Paul : Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1990.
- KEPENEK, Yakup : Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi, 3. Baskı, Teori Yay., Ankara, 1987.
- KEYDER, Çağlar : Devlet ve Sınıflar, İletişim Yay., İstanbul, 1993.
- KILIÇBAY, Ahmet : Türk Ekonomisi, Türkiye İş Bankası Yay., 4. Baskı, Ankara, 1982.
- KOCATÜRK, Utkan : Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Edebiyat Yay., Ankara, 1971.
- KONGAR, Emre : İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Cilt: I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- KÖKLÜ, Aziz : Türkiye'de Para Meseleleri, Ankara, 1967.
- KURUÇ, Bilsay : İktisat Politikasının Resmi Belgeleri, A.Ü.S.B.F. Yay., Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, No: 15, Ankara, 1963.
- KUYUCUKLU, Nazif : İktisadi Olaylar Tarihi, İstanbul, 1985.
- LAUFENBURGER, H. : İktisadi Sahada Devlet Müdahalesi, Çev.: Zeki Apaydın, İstanbul, 1978.
- LEWİS, Bernard : Modern Türkiyenin Doğuşu, TTK Yay., Ankara, 1991.
- MARDİN, Şerif : Siyasal ve Sosyal Bilimler, Makaleler-2, İletişim Yay., İstanbul, 1990.
- : Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler-1, İletişim Yay., İstanbul, 1990.
- MERAY, S.L., OLCAY, O. : Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara, 1991.
- MÜDERRİSOĞLU, A. : Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, Maliye Bakanlığı 50. Yıl Yay., Ankara, 1974.

- ÖKÇÜN, Gündüz : Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler, Ankara, 1975.
- : Türkiye İktisat Kongresi, Haberler, Belgeler, Yorumlar, Ankara, 1968.
- ÖNDER, İzzettin : Türkiye'de Kamu Harcamalarının Seyri:1927-1967, İstanbul, 1974.
- PAKDEMİRLİ, Ekrem : Ekonomimizin 1923'den 1990'a Sayısal Görünümü, Milliyet Yay., İstanbul, 1991.
- PAMUK, Şevket : Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914, Gerçek Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1990.
- PARASIZ, İlker : Para Politikası, Bursa, 1986.
- PELİN, Fazıl : Finans İlmi, Bütçe, Cilt: I, Fasikül I, İstanbul, 1944.
- PELİN, Orhan : Sağlam Para, İstanbul, 1967.
- SANDER, Oral : Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e, İmge Kitabevi, 2.Baskı, Ankara, 1992.
- SARICA, Murat : Siyasal Tarih, Ar-Basım Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1983.
- SAYAR, Nihat S. : Kamu Maliyesi, Cilt: I, İstanbul, 1975.
- SERİN, Necdet : Türkiye'nin Sanayileşmesi, Ankara, 1963.
- SEYİDOĞLU, Halil : Uluslararası İktisat, İstanbul, 1991.
- SU, K.M., MUMCU, A. : Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, İstanbul, 1987.
- TAYANÇ, Tunç : Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, Milliyet Yay., İstanbul, 1983.
- TEKELİ, İ., İLKİN, S. : 1929 Dünya Buhranı'nda Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara, 1983.
- : Para ve Kredi Sisteminin Oluşmasında Bir Aşama, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara, 1981.
- TEZEL, Yahya S. : Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Yurt Yay., Ankara, 1982.
- TÖKİN, İ. Hakkı : Rakamlarla Türkiye, Cilt: 2, Ankara, 1949.
- TURAN, Osman : Türkiye'de Siyasi Buhranın Kaynakları, Nakışlar Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1979.
- UÇAROL, Rıfat : Siyasi Tarih, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985.
- ULUTAN, Burhan : İktisadi Doktrinler Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1975.
- ÜLGENER, F. Sabri : Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme, İ.Ü. Yay., No: 175, İstanbul, 1975.

- YAŞA, Memduh : Amme Masrafları, Miktar ve Strüktür Değişmelerinin Tahlili, İstanbul, 1959.
- : Devlet Borçları, İstanbul, 1970.
- : İktisadi Meselelerimiz, İstanbul, 1966.
- : Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi:1923-1970, Akbank Kültür Yay., İstanbul, 1980.
- YOUNGSON, A.J. : The British Economy, 1920-1957, London, Allen and Undwin, 1960.
- ZARAKOLU, Avni : Cumhuriyet'in 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık, Ankara, 1973.

MAKALE VE TEBLİĞLER

- AKAT, A. Savaş : "İktisadi Politikalar", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C. IV, İstanbul, 1983.
- ARUOBA, Çelik : "Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü.S.B.F. Yay. No : 513, Ankara, 1982.
- BORATAV, Korkut : "1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi", Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, Ankara, 1973.
- : "İktisat Tarihi, 1908-1980", Türkiye Tarihi, C. IV, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yay., İstanbul, 1992.
- ÇADIRCI, Musa : "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C. I., İstanbul, 1985.
- ÇAVDAR, Tevfik : "Devralınan İktisadi Miras", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C. IV, İstanbul, 1983.
- ÇELEBİCAN, Gürhan : "Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü.S.B.F. Yay., No: 513, Ankara, 1982.
- ELDEM, Vedat : "Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Ekonomisi", Türkiye Tarihi Semineri, İstanbul, 1973.

- GÜVEN, H. Sami : "Atatürk Döneminin Ekonomi ve Ulaştırma Siyasaları", Amme İdaresi Dergisi, Ocak 1982, Ankara, 1982.
- HAMİTOĞULLARI, Beşir : "Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara, 1982.
- HİÇ, Mükerrerem : "Atatürk'ün Ekonomik Alandaki Görüşlerinin Felsefi ve Siyasi Temelleri", Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si, Ankara, 1981.
- : "Atatürk'ün İktisadi Düşüncesi ve Politikası", Atatürkçülük, İkinci Kitap, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988.
- İNÖNÜ, İsmet : "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", Kadro Dergisi, Teşrinievvel, 1933, Sayı: 22, A.İ.T.İ.A., Tıpkı Basım - Yayın, Haz: Cem Alpar, Ankara, 1979.
- KAZANCIGİL, Ali : "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, Ed.: E. Kalaycıoğlu, A.Y. Sarıbay, Beta Basım Yayın, İstanbul, 1986.
- KEPKEP, Naci : "Kadro Hareketi Açısından Kemalist İdeoloji", A.Ü.S.B.F. Yay., No: 519, İbrahim Yasa'ya Armağan, Ankara, 1983.
- KONGAR, Emre : "Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları", Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, Ankara, 1973.
- ORTAYLI, İlber : "Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu", Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, Ed.: E.Kalaycıoğlu, A.Y.Sarıbay, Beta Basım Yayın, İstanbul, 1986.
- PALAMUT, E. Mehmet : "Aşar ve Düşündürdükleri", Sabri Ülgener'e Armağan, İ.Ü.İ.F.Mecmuası, C. 43, Sayı: 1-4, İstanbul, 1987.
- PAMUK, Şevket : "Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı Ticaretinde Uzun Dönemli Dalgalanmalar, 1830-1913", ODTÜ Gelişme Dergisi, Sayı: 161-204, Ankara, 1979-1980.
- PEKİN, Tevfik : "Türk Tarımında Elli Yıl", Cumhuriyet'in Ellinci Yıl Dönümü Anı Eseri, Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yay., No:4, İzmir, 1973.
- SAĞLAM, Dündar : "Cumhuriyet'in 50. Yılında Devletçilik", A.İ.T.İ.A. Dergisi, Cumhuriyet'in 50. Yıl Özel Sayısı, C. V, Ankara, 1973.

- ŞAYLAN, Gencay : "Türkiye Cumhuriyeti'nde Devlet Yapısının Evrimi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C. II, İstanbul, 1983.
- TANÖR, Bülent : "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C. I, İstanbul, 1985.
- TOPRAK, Zafer : "1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı", İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, 21-23 Kasım, İzmir, 1985.
- TRAK, Ayşe : "Liberalizm-Devletçilik Tartışması, 1923-1939", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C. IV, İstanbul, 1983.
- TUNÇAY, Mete : "Siyasal Miras", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C. VII, İstanbul, 1983.
- : "Siyasal Gelişmenin Evreleri", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C. VII, İstanbul, 1983.
- TÜNAY, Muharrem : "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. II, Ankara, Kasım 1985.
- TÜRK, İsmail : "Cumhuriyet Dönemi Maliye Politikasında Aşamalar", Yeni Forum Dergisi, C. 14, Sayı: 285, Ankara, Şubat 1993.
- : "Atatürk ve Türk Mali Sistemi", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü.S.B.F. Yay., No: 513, Ankara, 1982.
- ZARAKOLU, Avni : "1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü.S.B.F. Yay., No: 513, Ankara, 1982.

DİĞER YAYINLAR

- Atatürk Dönemi İktisat Politikası, Ed.: Yüksel Ülken, Bilsay Kuruç v.d., İ.Ü. Fakültesi Yay., İstanbul, 1981.
- Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si, Türkiye Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1981.
- Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1933-1938), Başvekalet Matbaası, Ankara, 1936.
- DİE, Türkiye'de Ekonomik ve Toplumsal Gelişiminin 50 Yılı, Ankara, 1973, Yayın No: 683.
- DİE, İstatistik Yıllığı, C. X., 1938-1939.
- DİE, Sanayi Sayımı, 1927.
- İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1936.
- Kadro Dergisi, C. I, II, III, 1933, (Ankara, A.İ.T.İ.A. Yay., 1979, Tıpkı Basım, Haz.: Cem Alpar).
- Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Takım: I, C. III, Çev.: Seha L. Meray, Ankara, 1972.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 50 Yılda Türk Sanayii, Ankara, 1973.
- Thema Larousse, Tematik Ansiklopedi, C. I, Milliyet Yay., İstanbul, 1993.
- Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İnönü'nün Söylev ve Demeçleri : I, İstanbul, 1946.
- Türk Ekonomisinin 50. Yılı, İ.İ.T.İ.A. Cumhuriyet'e 50. Yıl Armağanı, Yayın No: 4, İstanbul, 1973.